

С І К У Т О Р.

З дорожніх заміток

С. А. Жониського.

Коні ледви тюпали, потюпалися вельми: таки й не диво: не попасаючи, та ще в саму спеку, пробігли ми верстов з пятьдесят.

— Треба спочити! — каже до мене Павло, візниця мій.

— Ще й як треба, та деж би його стати на попас? Коли-б де трапила ся криниця чи иньша вода, так під вербою в холодку... До села ще далеко.

— Де там тепер під вербою станеш! Аби коняка ступила на обніжок, зараз якась собака і присікаєть ся: „спаш“ зараз, і плати, не відкараскаєш ся! Тепер... і Господи! ой, ой! як сутужно стало! Кожне в усі очи так і зирить, щоб і воробей на його землю не сів... Вольної землі і на ступінь ніде нема...

Павло мій — людина очевидно говірка; ще очевиднійше, що земля та спаші вельми печуть йому в грудях. Тим-то він не вважаючи, що я замовк, говорив далі:

— Чи далеко то те уремя, ну, нехай років з двацять чи двацять пять, що було людям жити по божому, по людськи, а се стало чисто по чортячому. То було їдеш, коні потюплять ся, станеш де над облогом, попасуть ся вони залюбки і ніхто тобі нічого; бо за старих людей так було: яка нива облогує, та скотину подорожньому годує... А тепер гляньте ся: не то на стерні спаш, а й на толоці і на сьвіжій ролі спаш! От-от доживемо, що й на вулиці

буде спаш! Курей доведеть ся на приколень брать, а то й вони на сьмітнику спашу нароблять...

Тимчасом починало вечоріти. Сонечко збирало ся на спочин; по небу тихесенько плили великі куделі золотистої та рожевої бавовни. Навкруги безкраїм килимом зеленим розістлала ся по обидва боки дороги озимина; жито саме красувало ся і віддавало сьвіжими пахощами. Колоски стояли нерухомо: на небі, в повітрі, на нивах стояла тиша... Ніде нічогісенько не було такого, щоб хоч на крихітку нагадувало мені ту гуркотню мого любого Києва, якої я спекав ся сьогодні ранком. Навкруги, кажу, тихо-претихо, але се тиша не порожнечі, не пустки, не могилки; ні, се тиша того... ну, хоч „спокійного“ життя, що в поті чола заробляє, працює і зрощує про нас хліб, без котрого і ми попухли-б...

І кому-ж тут зрушати тишу? Тут сама тільки природа, сьвіжа, запашна, напосна літніми чарами вечоровими; вона дише життєм, вона сьвідома своєї могутньої сили та потужности... А хто сего сьвідомий — на що тому зрушати тишу?...

Замаячило село... Он і млини, он і верби, он і біленькі хатки... Вулиця не широка, хатки не високі, инде димарі чорні, инде є й цегляні, поваплені... Злиднів не знати, хоча й достатки в вічі не кидають ся... Взагалі село сїреньке. Людей щось не дуже на вулиці, тільки дїтвора скрізь купками під брамами... Кожне стрічне здіймає шапку; дїтвора і жіноцтво низенько кланяють ся, немов кого давно знайомого витають... Тимчасом я з роду вперше в сему селі... Ба! се так земський начальник наказав „бути ввічливими і кланять ся кожному, хто їде з дзвоником або хоч і без дзвоника, та в... екіпажі!“

— Де тут у вас заїзд? — спитав Павло одного стрічного чоловіка.

— В нашому селі заїзду нема!

— А деж би нам коней погодувати тай самим підночувати?

— Деж би вам? Хиба до попа...

— До попа нам не рука...

— А сїно у вас є?

— Овес є, а сіна на-омаль; треба купити.

— Ледви чи купите де: старе вигодували, а нового ще не накосили.

— Та хтож тут у вас заможнійший хазяїн, щоб пустив нас підночувати?

— Хазяїн ніякий вас не пустить. У нас сего не можна; заборонено приймати невідомих проїзжих, а коли у вас пашпорти є, так привертайте до збірні, там і писар живе, сторож вам і самовара дасть, може й сіна де оберемок розживеть ся.

Ми так і вчинили.

Збірня — громадська хата, доволі простірна, з малесенькою кімнаткою для начальства; на другій половині хата задля писаря і задля сторожа.

Ледви ми підвернули до збірні, як з дверей прожогом вибіг до нас високий, худорлявий, пристаркуватий, бо вже попедастий чоловік. Він випрямив ся по салдацьки і скороговіркою заторохтів:

— Здравія желаєм вашому високородію! Чим прикажете служити?

Я відповів і довідав ся від свого розмовника, що ні писаря, ні сторожа нема; писар поїхав до земського, а сторож лежить недужий. Він, розмовник мій, „тутешній сікутор“ і збірня тепер у його на руках. Він поблагословив нас в добрий час підночувати; подав в кімнатку євїтла, взяв ся наставити самовар і „мигом справити все иньше, що потребуєть ся“.

— Що воно таке „сікутор“? — думав я собі ходячи по збірні. — Чи се така посада, чи яке нове „почетное званіє“? Вік прожив, а ніколи не чув, щоб по селах були такі посади. Знаю по великих містах — є такі урядові посади, от напр. і в університеті і в „губерн. правленії“ і по иньших — посади екекуторів; але-ж щоб по селах... Та ще й те: сікутор — чи сеж те саме, що екекутор? Певно, що ні! Мене вельми зацікавило... Розпитаю...

Я вийшов на рундук. Тут ні духа живого. Павло з кіньми поравсь у дворі під повіткою. Небо, замісь ясної блакиті, було покрите темними хмарами; блискавка прорізувала хмари, гуркотів недалеко грім; потім усе затихло,

хмара ще більш почорніла і пустила густий, ливний дощ. Мигнула блискавка, страшенно затріщав грім над хатою і посипав ся буйний град... За кілька хвилин град перестав; хмара розколола ся на двоє і з блакитної щільни цілим рожевим снопом розсипала ся блискавка, а за нею знов затріщав грім... Я швидче в хату... Слідом за мною сікутор приніс самовар і улаштувавши посуду потрібну до чаю одійшов трохи од столу, виправив ся і мовив:

— Не будет ли іщо какого приказу?

Я прохав покликати Павла до чаю. Павло прийшов і мовив, що він до чаю непривичасний.

— На дворі, каже, і без того душно.. От, коли ласка, чарочку сухої водиці, так би добре, щоб не так очи під дощ злипали ся.

Сікутор охоче збігав у „монополію“ і приніс сухої водиці. Чарка — друга, і сікутор трохи-по-трохи розповів мені усе, що цікавило мене.

Родом сікутор „лопацон“ з північно-західньої околиці Мглинського повіту; безбатченко, ні роду ні племені не мав. З доброї волі і охоти сам упросив ся, щоб його віддали в салдати; вірою і правдою прослужив патнайцять років Богу і государю. Вернувшись до рідного села став був у пана „пуд калакул“, се-б то за сторожа. В „калакул“ він повинен був дзвонити тричі що дня: на снідання, на обід і на вечерю; а в ночі „від перших пятахов до сьвіту клепати“, ходячи „і коло камур і коло дворця (будинку) і коло контори і поскрозя“ (скрізь).

Треба сказати, що балакав сікутор такою мішаниною велико, мало- і білоруської мови, що не можна було сказати: якою суще мовою він балакає, або хоч яка у його яку переважає? Се залежало від того, про що саме він розповідав: у розмові про службу „пуд калакулом“ переважала лексика білоруська; в розмові про „паход на Карс“ сипала ся військова фонетика з військовою термінологією і з додатком до речі і не до речі московського *сз*; коли-ж бесіда переходила на земського начальника або иньше цивільне начальство, тут сікутор пильнував уживати лакейських та правничих виразів наших писарів та сільських брехунців.

Недовго він служив „пуд калакулом“; покинув і покинув єдине через те, що опріч усього иньшого мусів ще й „хартов харчувать“; пан, бачте, був мисливець; отже „чаловіку, которий вірою і правдою прослужив 15 гадкув Богу і гасударю, непристойно-с з пуд хартов карито шароваць“.

Подавшись шукать „більш чистого“ хліба, сїкутор пристав до одного „підпанка“ на літо „калавурить“ леваду. Підпанок той, очевидно, був „голова премудра“: під самим селом була у його невеличка нивка; він обкопав її від шляху ровом таким глибоким, що й курка в йому не сховаєть ся, ставши на саме дно. Обкопавши, поставив на леваді курінь і посадив сторожа займати усе, що вскочить у леваду; бачте, спаш, а за спаші земство видало незвичайно високу таксу. Сторожу за вірну службу підпанок, опріч харчів, положив половину з того, що заробить на спашах. Річ очевидна: своя користь примушувала сторожа добре пильнувати спашів, а левада та була така спокуслива, що яка „тварюка“ йде повз неї, не втерпить, щоб не переступити „рів“ і не смикнути трави або кількох колосків вівса чи ячменю. Смикне, а сторож зараз з куреня „тварюку“ ту на налігач. От у його і „заробіток“. Сїкутор і тут не довго служив: служив він „вірою і правдою“ і підпанок до віку держав би його, так-же стала ся з ним чудна пригода. Раз якось під темну ніч ввалила ся до його в курінь якась нечиста сила; звязала йому руки й ноги, роздягнувши попереду гольцем; тоді потрощила йому ребра, попекла все тіло кропивою і вимазала дьогтем, а в леваді геть чисто-на-чисто витолочила і горох, і овес, і сочевицю і все, що було, та ще й наказала, щоб він за тиждень покинув і підпанка і село; „а не то, — сказала нечиста та сила, — не жить тобі на сім сьвіті: або на осиці висіти-меш або в лотоках плавати-меш!“

Сїкутор тижнів зо три після того кводїв, а одужавши мусів послухати ся „нечистої сили“: перебрав ся в другий повіт і став „колїєм“, се-б то пристав до різника: „різав і біловав усяку скотину“. Професія „колїя“ подобалась йому. Застромить було ножа під серце чи свині, чи корові, чи теличці — і так гарно дивить ся, як кров

цівкою бє, а воно, тварюка та, тріпочеть ся... Почнеш патрошити — кров така тепла, руки твої наче в теплому мителю...

Добре було жити Петру Товбичу (так зоветь ся сікутор) „колїєм“ у того різника, та на лихо йому різник спив ся і збанкрутував, а „колїй“ мусїв „по попущенню Господньому“ стати за сторожа при П—му волостному судї, властиво при волості.

Трапило ся якось у волості справляти присуд волостного суду, а по тому присуду треба було вибити одного парубка різками. Роль сікутора при волости звичайно справляє сторож. І от довело ся Петрови виступити в сїй ролі. „На мій талан — розповідав він мені — трапило ся так, що тоді саме приїхав до волости сам господин земський начальник і захотїв своїми очима упевнити ся, сколь добросовістно ісполняють ся при волости приговори волостного суду... Ну, дак я і показав, як треба догождати начальству!... Як засипав п'ятнадцятку, дак той і глас потеряв! Після десятої вже перестав кричати, тільки кидаєть ся з одного боку на другий... Земський начальник похвалив мене і на чайок 10 копійок дав“.

— Молодець ти, каже. А я йому:

— Рад старать ся, ваше високородіє! Я службу починаю! Ні своїє руки, ні чужої пані старої не пожалію!

— Молодець! — похвалив земський у-друге. — Я тебе не забуду!

І справді не забув: за пів року чи що він якось так хитро та мудро улаштував, що Петро Товбич став сікутором на всю його округу. Наказав він, щоб по всіх його водостях, де тільки треба кого вибити різками, так щоб на сю справу кликали Товбича і за кожную сікуцію платили йому... Одно слово: Петро Товбич став на цілий „участок“ земського начальника катом.

— Народ зове мене катом, — признав ся Петро, — але зове нишком, за очи, а в вічи ніхто так не посьміє, в вічи величають мене: господин сікутор...

Петро трохи помовчав. Мовчав і я, мовчав і Павло мій. Правда, Павло разів зо три голосно сплюнув, але

я запевне не скажу, чому він сплюнув. Він тоді саме люльку смоктав; може бути, що тютюн у його був дуже міцний...

Перегадом Товбич знов:

— Должность сїкутора — доложу вам, ваше високо-родіє — очинно (вельми) клопотлива: яка-б не була на дворі негодь, а покличуть тебе, хоч би й за півсотні верстов — треба йти!

— Пішки? — спитав його Павло.

— Коли де поблизу та в добру погоду — так пішки; а коли дальше десяти верстов або в негодь — так підвода приїздить по мене...

— А різки чиї у тебе? — глумливо спитав Павло.

— Різки? На різки мені дають окремо гроші: три карбованці на рік. На стільки не вийде; де трапить ся зручно, дак я й так собі без грошей начухраю, а инколи за пятака цілий оберемок дадуть... От я навязу пучечками і держу в льоху, щоб не сохли; а коли треба — й беру. Звістно, куди їду на сїкуцію, різки в торбі везу... Клопотно... Та спасибіг Богу і його високородію господину земському — як настановили мене сїкутором, так зробили і полегкість: став я ніби сторожем тут у сусідньому селі на збірні. Діла там ніякого, а квартира добра, тепла, топливо дають; платять мені 2 карб. на місяць... Люде тут добрі; до кого піду — кожне дасть пообідати...

— Добре, а з своєї сїкуції щож ти заробиш? Чи є яка вигода? — хитро глузує Павло.

— Вигода? Яка-ж вигода! Коли сїкуції доволі, так і вигода, а мало, так і заробітку мало...

— А все таки скільки за рію?

— Рік в рік не припадає: позаторік заробив 36 карб., торік 60, а от сего року ледви й на 40 зібеть ся, бо від нового року й досі тільки 18 карб. перепало...

— Не багато...

Минуло хвилин з десять: усі мовчали, нарешті Павло спитав сїкутора:

— І не гидко тобі, чоловіче, кров людську лити?

— Не я її ллю, не моя воля, начальство судить по закону; а наше діло справлять те, що начальство скаже!

— Та чи не гидко? — кажу.

— Чим там гидувать?! А на війні? Там хиба так ллють? Без сего вже не можна... Он Пилат Припонтійський звелів — так і Христову кров пролили...

— Поїдьмо, пане! — мовив Павло до мене.

— Поїдьмо! Лаштуй ся, йди!

Липень, 1899.

П. А. Куліш.

Маруся Богуславка.

П О Е М А.

1620.

Пісня пята.

I.

Тихий ангел вибирає
Душу голубину,
Крильми стиха осіняє
Мовчязну людину.

І всі віри тій людині
Пристапні здають ся:
Теплі сльози милосердя
В неї в серця лють ся.

Ні словами не сказати,
Ні в псалтир заграти,
Як дитину обіймала
Нещаслива мати.

Тільки ангел тихий знає
Ту сьвяту годину:
Бо небесним він сияє
Сьвітом на людину.

Знає і несе до Бога
Серця цвіт живого,
І витає цвітом жизнї
Трижди трисьвятого:

„Весели ся, Боже правди,
Праведним созданням,
Як лилїї чистим цвїтом
І благоуханням!

„Як гармонїя поету
Серце звеселяє,
Від твого сьвятого сьвіту
Дух його сияє:

„Так імя Твоє велике
Між людьми сьвятить ся,
Що любов пречиста в серці
Без кінця таїть ся.

„І хвалити-муть во віки
Всі земні язики
Істекаючі від Тебе
Благодатні ріки.“

Не струна к струні на кобзі:
Стиха промовляла,
Не псалтир сьвята се слово
Псальмєю сьпівала:

Сьвітлий ангел легкокрилий,
Чистий дух любови,
В серці тихому Заїри
Слово се промовив.

Не спускала вона ока
У царських палатах
З матери, що нила-мліла
В оксамитних шатах.

Як зустрілось око з оком,
Рученьки з руками
І уста смажні з пухкими,
Сьвіжими устами,

Привела Маруся матірь
У царські палати...
Затрусилась, заридала
Озирнувшись мати.

„Чи сеж ті, моя ти муко,
Хати на помості,
Що вчашати-муть на бенкет
Любі серцю гості?“

„Деж той стіл під образами,
Що з гістьми сидіти,
За солодкими речами
Меди-вина пити?“

„Деж твій чоловік? хвали ся,
Покажи невіру!
Я готова простягнути
Шню під сокиру.“

„Я не маю чоловіка!
Прорекла Маруся:
Серцем чистим, непорочним
Богови молю ся.“

„Богови! о доню, доню!
Як йому молитись,
Коли мусиш на поганське
Ідольство дивитись?“

І в один дух, в одно серце
Дві душі злило ся,
І все горе на часину
Забуттем взяло ся, —

Заступила за колону
Жінка Кантемира,
Золотоволоса фея,
Знахорка Заїра.

Повна добрості і ласки,
Невидима стала,
І солодкої часини
Кінця дожидала.

II.

„Ні, матусю, ні, голубко!
Ось ходім в кімнату...
Я собі зробила нашу
Християнську хату.“

„Там мережані у мене
Й божники з богами:
Пишне, любе малювання
Попід рушниками.“

„Я пахущими квітками
Їх що дня вбираю,
І вбираючи сльозами
Мию-обмиваю.“

„Споминаю маму й тата...
Деж татусь мій, мамо?
Чн в неволю він піймав ся,
Чи влизнув так само?“

„Не питай: бою ся, доню,
Думати і знати...
І язик німіє в мене,
Щоб кого спитати.“

„Я мабуть на Божих крилах
До тебе летіла,
Ні тернини, ні байраків
Ні рік не гледіла.“

„Божі крила, буйні вітри
Мчали як листочок,
Щоб умерти, як почую
Знов твій голосочок.“

„Ні, мамуню, будеш жити,
Господа хвалити,
Та у землю християнську
Визволу просити.“

„І в Турещині, матусю,
Є спасенні люде:
Поживеш тут і побачиш,
Що-то дальше буде.“

„До мене сьвященик сербський
Рапо й вечір ходить...“

„Чи йому ж се, моя доню,
Тяжко не зашкодить?“

„Ні, сам цар повеліває...“

„Як! оттой невіра?“

„О, матусю! йому наша
Не противна віра.“

„Він, коли ти хочеш знати,
Змалку знав напасти,
Крив ся хлопцем між Ордою,
Мусів стадо пасти.“

„Кантемир його спровадив
У якісь Нагаї...
Там знайшов він нашу мову,
Віру і звичаї.“

„То по нашому й молив ся,
(Сам се каже) Богу,
І носив одержу нашу
Просту і убогу.“

„То з тобою і говорить,
Кажеш, як людина?...
О, коли-б його побила
Лихая година!“

„Не кажи сього... Ось слухай:
Де Левко?“

„Не знаю!“

„Кажуть, що на Морі вбито.
Я про все питаю.“

„О, спаси його, Пречиста!...
Коли-ж розлучила
Нас сира земля, чи море,
Чи ворожа сила,
“

„За його козацьку душу
Я що дня молю ся,
І гіркими перед Богом
Як берега ллю ся.“

„Слухай, мамо, ясна зоре,
Біла гоголихо!
Чи з сього добро нам буде,
Чи велике лихо?...“

„Щож таке?“

„Шепну на вухо:

Цар — людина справді...“

„Як! щоб ти з царем укуці
Потонула в аді?“

„Не потонем: бо він хоче
Тайно охреститись,
І моїм богам во мною
День-у-день молитись.“

„Да воскресне Бог!“ гукнула
Хрест кладучи мати.

„О, коли-б же мені бачить
Сього не діждати!“

„Се диявольська спокуса...
Доню! слава Богу!
Трисьвятий вказав з тобою
Иньшу нам дорогу...“

„Я скажу, яку. Ходімо
У твою кімнату...
Хоть і там боюсь побачить
Пагубу багату.“

„Пагуба багатство, доню:
Знаймо се. Ходімо
І богів нас рятувати
З пекла умолімо.“

III.

Увіходять у кімнату,
В християнську хату.
Там притушено окрасу,
Мов той жар багату.

Ніби в київських печерах
Темновато в хаті.
Против ляпки сяє образ
У блискучій шаті.

То була Пречиста Діва;
На руках дитина:
Ненаглядна Християнству
До кінця картина, —

До кінця живої віри
В чистоту сьвятую
Того чувства, що нам раєм
Робить жизнь земную.

А всі иньші чудотворці,
Всі боги й богині,
З божниками й рушниками,
Ледви, ледви мріли.

Темнота печерня розум
Хмарами вкривала,
І про щось невідоме
Серцю промовляла.

І як бабі сповитусі
Корить ся дитина,
Відавалася їй безсильна
В нєтямі людина.

Аромат квіток привялих
З мирою мішав ся,
І куточок сей в палатах
Неземним здавав ся.

І мов справді їм небесні
Сьвятощі засяли,
Доня й мати на колїна
Плачучи упали.

„О Пречиста Мати-Діво! —
Прорекла Маруся, —
Се зробила ти, що в мене
У гостях матуся.

„Принеси ж іще одного
Гостя дорогого,
Панотця, мого владика
Чесного, сьвятого!

„І коли Левку судила
Всемогуща воля
Нагороди собі ждати
В глибокостях моря —

„За своє козакування,
За своє лицарство,
Що мечем своїм крївавим
Руйнував поганство;

„Коли ти мені судила
В сих чертогах жити,
І тому, кому вселенна
Корить ся, годити, —

„Дай мені небесну силу
Сьвіт йому відкрити,
Тихий мир у християнських
Землях отворити!

„Нехай віру перестане
Побивати віра,
І сей бідний не погине
У гріхах невіра!“

Як струна к струні на кобзі
Стиха промовляє,
Так дочки молитву чисту
Мати доповняє:

„О Небесная Царице!
Ти ще й не родилась,
Як зьвізда твоя на землю
Із небес сьвітилась.

„І в безодню беззаконства
Зирно прозирала,
І всі муки твого серця,
Всі печалі взнала.

„Ти сияла і страдала,
І тепер сияєш:
Милосерними очима
З неба позираєш.

„Та зьвізда на землю з неба
Ізійшла-спустилась,
В твоїм тілі непорочнім
Сьвітом засьвітилась.

„Подиви ся-ж чистим оком
В материну душу:
Я терпіти мого горя
Наново не мушу!

„Не життє і щастє з неба,
Смерть пошли нам тиху:
Дай замовкнуть, Благодатня,
В труднім серці лиху!“

IV.

На се слово хтось захлипав,
Здержуючи голос...
Затремтіла доня й мати,
Ув обох звяв волос.

„Так, бабусенько голубко!
Мене вчила мати
І на вколїшках стояти,
І богів благати.

І чогось тепер яснїйше
Лямпа засьвітिला...
Позирнули по кімнатї —
Коло них Заїра.

„Я люблю вас, Християнок:
Ви нас, мов росою,
Скроплюєте в нашїй живнї
Чистою любовю.

На колїнах, склавши руки,
В землю похилилась,
І сльозина за сльозою
Церлами котилась.

„І Небесную Царицю,
І сьвятих шаную:
Бо від тих відраду в серці
Невимовну чую.“

Як побачила старенька
Нїмі сльози тихї,
Невимовної дознала
Радости й утїхи.

„Доню! — прорекла старенька, —
Щира ся людина
Лїками мене своїми
Мов на сьвіт родила.

Обняла її як мати,
Стала цілувати,
І до мученого серця
Тепло пригортати.

„Я лежала мертва, доню,
На стєпу чужому,
І вона мене сцїлила
У своїому дому.“

„О моя-ж ти добра! се ти
Матері Пречистїї
Вкупі з нами присьвятила
Дар шаноби чистий?“

„Дай! — рече тоді Заїра, —
Щиро привитати
Ту, кому над нашим царством
Дано царювати.“

До чола вона й до серця
Руку прикладає
І вклонившись до Марусі,
Оддалік витає :

„О щаслива із щасливих,
Пишний цвѣте вроди!
Да сияє твоя слава
Во всі роди й роди, —

„Люба слава милосердя,
Власти й сили перла,
Некрушимого во віки
Панування берла!“

„Я нещасна із нещасних! —
Прорекла Маруся, —
„Панування й царювання
Як огню бою ся.

„Сестро! дай себе обняти
І розцілувати,
Що в тебе знайшла притулок
Бідна моя мати!“

Та Заїра мов злякалась,
К дверям відступила,
І покривалом широким
Вид собі закрила.

Бо завіса против неї
Широко розкрилась,
І кімната денним сьвітом
Зраау осьвітилась.

Зпід завіси хтось у пишних
Шатах появил ся,
Мовчки, сумно і понуро
На жінок дивив ся.

Перед ним Заїра низько,
Низько похилилась,
І, мов тїнь легка, мовчуца,
Із кімнати скрилась.

V.

„Мамо, царь!“ Маруся каже,
І коротким словом
Стрепенула хирне тіло,
Як небесним громом.

„Не для вас я царь. Прийшов я
Гостю привитати,
І тобі, кохана, слово
Радісне сказати.

„Патриарх сьогодні служить
Всім своїм собором
В сербській церкві, і співати
Будуть сербським хором.

„Вас обох туди галера
Повезе молитись,
І на службу християнську,
На народ дивитись.“

„Царю! — прорекла старенька, —
Ті галєрні муки
Гірко бачить, мов сама я
Впала кату в руки.“

„Та галера, пані-матко,
Зветь ся Триумфальна:
Наготовлена к приїзду
Нашого гетьмана.

„Не годилось би цариці
На таке дивитись,
Ідучи до церкви Богу
Руському молитись.“

„А кому-ж воно годить ся?“
„Бідному народу,
Що терпить від гайдамацтва
Несчисленну шкоду,

„Та тому, хто настагає
Хижаків у полі,
Розбиває, топить, палить
Їх чайки на морі.

„Се йому хвала в народі,
Що козак проклятий
На галері, мов у пеклі,
Мусить погибати.

„Про сю славу наші кобзи
Дзвонять по базарах,
Мов громи гримлять на небі
У блискачах хмарах.

„Бо ще й досі в нас у Кафі
Головешки тліють,
А в Синопі й Трапезонті
Попели біліють,

„І кривцею над Босфором
Червоніють мури,
Що річками розливали
Козаки-вовгури.“

„Ми мстимось за кривди, царю,
За ясир, пожари,
Що Україну розоряють
Турки та Татари.“

„Ваш закон велить не мститись,
Бо на небі мститель;
Коли-ж неба вам не треба,
То й прав розоритель.

„Наш закон велить нам правди
Під мечем шукати:
Поки правди не докажем,
Поти воювати.

„Ви мститесь, а ми караєм
Волею сьвятою,
Що дає нам царювати
Сили правотою.

„А над нами і над вами
Той самий Создатель,
Всіх народів цар верховний
І законодаТЕЛЬ.

„Коли він за вас не мстить ся,
То не вам би мститись:
Перед присудом небесним
Лучше-б вам смиритись.

„Греки, Сербі і Болгаре
І Жиди й Вірмене,
І Волохи і Альбане
Хилять ся під мене.

„А ви що? ви з Сагайдашним
І на Християнство
Так по вовчому рветé ся,
Як на Мусульманство.

„І нема між вами правди,
Ані щастя-долі,
Опріч п'янства та гультайства
Та дурної волі.

„Ви мститесь, говориш, нене,
І по вік так буде?...
О запеклі, безсердечні,
Бідолашні люде!

„Не по вік вам пліндрувати
Кафи та Синопи,
Трапезонтом прославляти
Козака в Європі.

„Мов той вітер попід небом
Чорні хмари гонить,
Так про вашу марну славу
П'яна кобза дзвонить.

„Поти дикими полями
Будете скитатись,
Поки козаки хижацтвом
Будуть величатись.

„Вже бунчук царський у мене
Має за ворітьми:
Двину з усіми військами,
Як орел із дїтьми.

„Рушимо в козацьку землю
Під покровом Божим,
І кінець паскудним вашим
ПодвигаМ положим!“

Слухав старенька мати,
І язык німіє;
Вяне волос, кров у жилах
Гусне, холодіє.

Затрусилась руки й ноги...
„Не лякайся, матусю!“
Каже царь: „Я не покину
Тут саму Марусю.

„Ми поїдемо всі троє
На ту Україну,
Що вродила пишну вроду,
Осяйну картину.

„Я вінця мого не кину,
Візьму на Україну,
В славнім Києві великім
Сей вінець надіну.“

„На Україну?“
„Так, Марусю!“
„І ти, царю, кровю
Всю зіллеш її людською
Попередо мною?“

„Ні, про се ти не турбуй ся,
Дніпрова царице,
Зоре осяйна, червона,
Сонце білолице!

„Вирушу я так потужно,
Що безумством буде
Против мене воювати...
Схаменуть ся люде.

„І поникнуть головою
Всі передо мною.
Я на Камянець і Київ
Наступлю ногою.

„На Дніпрі-Славути й Росі
Помурую башти,
Щоб з Москвою та Ляхвою
Більш не воювати.

„Обгородимо Україну,
Зробим Божим раєм,
Віру вірою залишам
І звичай звичаєм.

„І сей рай, моя царице,
Тобі подарую,
Мов на голову корону
Пишну, дорогую.

„І ти будеш царювати
Над своїм народом,
Жити-меш з близьким укупі
І з далеким родом.

„І не буде вже козацтво
Бурею літати.
Та людей безоборонних
Грабить-руйнувати.

„А засяде по левадах,
По садах співочих,
І чигати-ме поживи
Від волів робочих.

„Не сумуй, моя лиліє,
Моя пишна роже:
Уповай на слово щире
Та на милость Божу.

„А тепер ідїть, молїтесь
Богу предків ваших,
Да прихилить до нас душі
Ненавидців наших!“

І влегенька до Марусі
Осман уклонив ся;
Приложивши к серцю руку,
Тихо віддалив ся.

Мов німа стояла мати,
Вельми дивувалась:
Не такого царя бачить
Вона сподівалась.

„І тебе він не цілує
І не обіймає?“
„Ні, матусю! коло мене
Навіть не сідає.

„Він царює грізно й бучно
За моїм порогом...
Тут — постойть, поговорить,
І відійде з Богом.

„Ідьмо, нене, помолїмось
За сю тихо душу,
Що й подумати лихого
Про неї не мушу.“

„О, молїмось, моя доню,
Ще за двох до Бога!...
Коли-ж серце се покине
Мука та тривога?“

І схилившись на Марусю
Рєвно заридїла...
Про Левка нї пів словечка
Донї не сказала.

Пісня шеста.

I.

— — — — —
„Чого ти, пань-матусю, так вітхнула,
Мов радощі згадала молодїї,
Або в той край душею позирнула,
Де тліють кості предків дорогїї?
Чого очиці так позападали,
І голосочок твій перемінив ся?
Чи різанці досадне що сказали,
Чи сон тобі тяжкий, гіркий приснив ся?
Із чим від мене ти, матусенько, таїш ся?“

„Моя ти зоре в туманї густому!
Моя ти квітко пишна на морозї,
Гірка сльозино в кубку золотому,
Тиха надїє в праведному Бозї!
Так, я літа згадала молодїї,
І в край сумний душею позирнула,
Де тліють кісточки його сьвятїї...
До кого-б я і в пекло полинула...
О, лучше-б я про се не знала і не чула!“

„Про шож ти чула, серденьтко рідне,
Мій дорогий розколений кристалю,
Моє ти щастє несказанно бідне,
Гірка потїхо і солодкий жалю?
Про що дозналась? Вже-ж ми в домовинї,
І нї печалї нам, нї воздыхання!
Там, у земному раї, на Україні,
Про нас нї чутки, анї споминання!
Не плач, матусенько, моя ти росо рання!“

„Про татуса я, доню, перечула.“

„О мамо!“

„Так, нема його на світі...“

Нема вже сонця; хмари обгорнули
Весь світ. Пора й мені туди летіти.“

„Умер?“

„Згорів із церквою святою.“

Сьогодні Товстогуба я зустріла...
Піймався і він Татарам у неволю...“

І не скінчила речи. Обімліла,

І очі заплили холодною сльозою.

То не роса з очей, холодная отрута,

Мов та смола з проклятого анчару,

Що нею жаль сліпий і помста люта

Намазують кинджала яничару.

Вже не тече сльоза, а капле тихо,

Як мертва кров, холодна, почорніла.

Не дознає від неї пільги лихо:

Бо серце сукроватою 'бкипіло,

І в болістях своїх зотліло й завіміло.

Обнявшись літо плакало з зімою,

Мішалися гарячі в ледяними...

Якою-ж ти здавалася сумною,

Царська палата, із гостями своїми!

О, не на те великі будівничі

Твої стовпи цяцьковані тесали,

Щоб у тобі від серця щирі речи

Не винами, сльозами запивали,

І „пам'ять вічну“ замість пісень співали!

„Сьогодні я була на тім базарі,

Де кобзарі по нашому співують...“

І бачила... як двох вели у парі...“

О, не питай — куди!... Вони й не знають,

Хто дивить ся на них! На голім тілі

Пошарпані жупани. Бородаті

Обидва, мов ченці, і білі, білі,

Як віск: бо, видно, все сиділи в хаті

З віконечком малим, в темниці тій проклятій...“

„Матусю? хтож то був?“

„Ох! Товстогубий...“

„Мій Боже! то се він і був?“

„Як чуєш...“

А другий... другий був... козак твій любий...“

Щож ти мовчиш? чом дивом не дивуєш?...

О Боже! хилить ся! Рятуйте! пробі!“
 На крик страшній збігають ся Туркені,
 Грекині, Ляхівки, і, як особі
 Великій, служать бідолашній нені,
 Сераля пишного невольниці мизерні.

Нездужає Хасеки Хуррем, і султана
 Два різанці безвусі сповіщають.
 Гаремні лікарі із Лехистана
 Книжки лікарські хмурачесь гортають.
 Іде султан, покинувши в дивані
 Башів та визірів широкомовних,
 І до Марусиної почивальні
 Шле наперед рабинь своїх безмовних,
 А сам стоїть сумний, хмурний, мов у тумані.

Його не хоче бачити Маруся,
 І лікарів до себе не пускає.
 Над нею молитви сьвяті матуся,
 Немов би вже над мертвою, читає...
 Сьвященник сербський править одходіую...
 Вона лежить, як цвіт лилії пишний,
 Косою скошений. Печаль вімую
 Сьвіт ув очах виявляє огнистий
 Та вираз на лиці понуро-урочистий.

II.

Велить Осман покликать Кантемира,
 І зачинившись радить ся з ним довго...
 На другий день галерою Заїра
 Пливе з Скутар до Рогу Золотого.
 До мармурів причалює барвистих...
 Іде перед двірком... Її стрічає
 Новий баша́ у шатах позлотистих,
 І на її питаннє об'являє,
 Що вже Абаз-баша́ десь инде пробуває.

Донесено про нього падишаху,
 Що він очам царициним нелюбий,
 І зараз фирманом його, тімаху,
 Одставлено від осяйної служби.
 „Як з неба грім гримить і сонце сяє,
 Так страх і милость в оці у цариці.
 До неї вся вселенна притекає,
 Мов караван в пустині до криниці...
 Щасливить поглядом і поглядом карає.“

Перед царициним блискучим ліжком
 Навколішки Заїра припадає,
 Недужій щось на вухо шепче нишком...
 Рум'янець на лиці в цариші грає.
 Обнявши лікарку, в уста цілує,
 Зове матусю, плаче і сьміється.
 „Він жив“, рече, „і серце моє чує,
 Що живнть його як нитка не порветь ся...
 О мамо-зіронько! як люблю серце беть ся!

„Так, жив, і я не з тим явилась,
 Щоб тільки вас про се оповістити...
 Ні! в нас яса й труса тепер зробилась...
 Ви мусите велике щось вчинити...
 Велике і страшне... коли в неволі
 Своїх братів вам люблю рятувати;
 Коли вам люблю, щоб у чистім полі
 Вони могли мов соколи літати,
 По Морю Чорному човнами знов гуляти.“

„Заїро!“ прорекла тоді Маруся:
 „Нема нічого для мене страшного,
 Щоб я сама і дорога матуся...
 Кажі, Заїро, просто... Я готова
 Ступити зараз на Мосток Мертвецький,
 І на гаку залізному висіти,
 І мучитись три дні, як Вишневецький,
 І пси голодні тілом накормити,
 І в морі потопать і на огні горіти!“

Заїра по покою позирнула,
 Послухала в мінуту під дверима,
 Від серця сумовитого зітхнула,
 І стелю й стіни обвела очима.
 „Чи піп у вас сьогодні був?“ спитала.
 „Був!“
 „Слухайте-ж: при нім ні слова!
 Щоб і крилом і вітром не торкала
 Сієї речі перед ним розмова:
 Попівський бо язик — всім злам земним основа.“

„Заїро дорога! побій ся Бога правди!“
 На се Марусина озвалась мати:
 „Стидайсь таке казати, щоб нам зради
 Найперш усього у пона шукати.“
 „О, не гнівійсь на мене, пань-матусю!
 Я не своє промовила вам слово:

Мій муж звелів остерегти Марусю,
Царицю нашу, від попа лихого:
„Бо він“, рече, „продасть і Господа самого.“

„Попа“, рече, „запродали пророка,
Того, що возсіяв із Назарета,
Ще перше, ніж ясну зьвізду Востока
Аллах явив народу, Маготета;
І навіть козаки не довіряють
Ні язика поївському, ні оку;
Ні одного попа не допускають
В коші до себе, мов джуму жорстоку,
І молитви свої“, рече, „самі собі читають.“

„Заїро! годі вже про чоловіка...
Кажі про діло! Не йому се знати:
Бо він невіра, розумом каліка...“
„Каліка сей вас буде рятувати,
І розуму в рятунку стілько явить,
Що возвеличить ваш народ нікчемний,
І серед вас імя своє прославить, —
Не тим, чим мотлох славить ся корчемний,
Безощадний палій, кровоточитель темний.“

„Не розуміємо тебе, Заїро.“
„Мій муж із Кочубеями рідне браттє.
Ваш Кочубей Левко — брат Кантемира.
Одно у них обличчє і завзяттє,
Одна на сьвіт їх мати породила.“
Маруся дивить ся на матірь...

„Доню!“
Промовила старенька: „Се Заїра
Говорить щиру правду. Ми з тобою
Не знали, що Левків отець та був невіра...“

„Його малим ухоплено в Нагаях,
І за Порогами у Християнстві
Згодовано і в рицарських звичаях.“
„То мій Левко родивсь у Мусульманстві?...
О, хто-б ні був його отець і мати,
За кожную іскру жи́зни дорогої
І за одво слівце його віддати
Готова я мої царські палати
І жи́зні сотню літ щасливої, земної!“

„Коли готова, то й віддай, царице,
Як оддала-б і я за Кантемира.
На небесах твій дух возвеселить ся“,
Рече поважним голосом Заїра.

„Готова, о, готова, сестро!... Боже!
 Ти чуєш з неба... О Пречиста Мати!
 Нехай твоя сьвята рука поможе
 Мені Левка з неволі рятувати!“

І, знявшись, почала солодкими ридати.

„Моя царице!“ каже їй Заїра:
 „Година дорога. Я сповістити
 Про все нечаяно мушу Кантемира,
 Щоб діло починав своє робити.
 Учора він просив, благав султана
 Подарувати жизнь йому Левкову,
 Та не вблагав завзятого Османа:
 Звелів собі на блюді козакову

Прислати голову у баню Мармурову.

„Та не блідній, не сціплюй рук, царице!
 Він піде в баню ще аж завтра в ранці
 А в вечері, як веспер загорить ся,
 На волі вже з Левком всі будуть бранці.
 Їх сорок душ самого отамання
 Сидить у Чорній Башті над волюю,
 Ждучи свого страшного карання.
 Попливемо туди у-двох з тобою,

І будеш ти сама Левковою судьбою.“

„Як се, Заїро? Я не розумію!“
 „Ось як! Історія се вже давняшня,
 Та розказати добре не з'умію...
 Розмова мужа із царем вчорашня
 Йому відкрила на Османа очи:
 Що він у нього не гетьман великий,
 А парубок малий, підпарубочий,
 І ганьбою було-б йому на віки

Для нього розливать крові людської ріки.

„Не хоче більш Османови служити,
 А ввійде в мир і лад із козаками,
 І вкупі будуть Москаля душити,
 Ляха й Волоха бити й пліндрувати...“

„Як!“ прорекла на се старенька мати:
 „Сього во вік не може бути й статись,
 Щоб нам на Християн із вами встати,
 І вкупі у людській крові купатись!...“

То чим же нам тоді, яким народом зватись?...“

„А станеть ся“, відкавує Заїра:
 „Бо не дадут Ляхи самим вам знятись,

І без Орди страшної Кантемира
 Від ворогів своїх оборонятись.“
 „Марусю! вибирай, моя дитино:
 Чи в Києві царицею назватись,
 І рідну ущасливити країну,
 Чи від вінця царського відказатись,
 І християнську прийняти тут кончину?“

„Я вибрала, матусю, ясна зоре!
 Не знаю, що з того братерства буде:
 Чи людям щастє, чи велике горе,
 Чи славити-муть, чи клясти-муть люде
 Мого Левка і з ним невіру брата:
 Я знаю тільки те, що жизнь і волю
 Йому даю, обороною від ката,
 І він помстить ся за свою неволю;
 Про те-ж не думаю, що станеть ся зо мною!“

„О серце пресвяте!“ рече Заїра:
 „На диво Бог явив тебе народу...
 Не для одного, бачу, Кантемира
 Він дав таку в печалях осолоду.
 О сестро рідна! ві, ти не цариця:
 Ти, сестро, висша всіх цариць великих!
 На небесах імя твоє сьвятить ся,
 І ангельські тебе прославлять лики...
 Покинь сей грішний мир, сумний, кривавий, дикий!“

І слъози добрі, перла многоцінні,
 Живущою, сцілющою водою
 Лились, природи дар сьвятий, безцінний,
 І обіймала ся сестра з сестрою...
 „Покину, о, покину, як терновий
 Вінок із голови! і панотцеви
 Скажу: „Ти був премудр і сьвят у слові...
 Бери мене на ручки і Отцеви
 Небесному хвались: я твій вінок лавровий!“

„А ти, матусю, ти мов голубиця,
 Мов дух сьвятий на небо вознесеш ся,
 І засияєш і возвеселиш ся,
 І сьміхом херувимським возсьмієш ся:
 Бо породила душу чесну, чисту,
 Що не схотіла грішно царювати...
 Побачу там я і Христа й Пречисту,
 І припаду до краю її шати:
 „Ти, ти мене любить навчила і страдати!“

„О раю! де ти? що ти? як ти сяєш?“
 Промовила статарена Русинка.
 „Коли ти так цвітами процвітаєш,
 Як на землі любовю добра жінка, —
 Во істину ти диво невимовне,
 Ти — добрости Господньої пучина,
 І, як стебло кадила благовонне,
 До тебе лине ся сьвята людина...
 Се чисту дань дає Аллаху Україна.“

Пісня сема.

I.

Дивна чутка по Стамбулу,
 Дивна вість літає:
 Падишах своїй цариці
 Берло довіряє, —

Берло, житті знак і смерти,
 Власти над військами,
 Над галерами, скарбами,
 Землями й морями.

І не море на Босфорі
 Бєть ся, в беріг плеще:
 Від гарему до гарему
 Чадра чадрі шепче...

І не вітер гне платани,
 Чинарі гойдає:
 До чалми чалму розмова
 Тиха нахиляє.

„Мабуть скоро кінець сьвіту,
 Що султан великий,
 Мов невольник, догоджає
 Норовам Русинки.

„Повелїла — і знак смерти,
 Житті і потуги
 У руках сияє в неї
 Туркам для наруги.

„На колїна — о Пророку!
 Став перед блїдою,
 І назвав — о стид Востоку!
 Дївою сьвятою...

„І своє послїднє берло —
 О сини й унуки!
 Мов жіноче веретено,
 Їй подав у руки...“

II.

Віє вітер, повіває,
 Синє море грає;
 Золотом його з заходу
 Сонце заливає.

Та ні золота на морі,
 Ні на небі сонця
 Не побачить бідний бранець
 Із свого віконця.

У горі над головою
 Мов каганчик сяє,
 Мутним сьвітом кострубаті
 Стїни обливає.

Бо не дармо Чорною та башта зветь ся :
Чорно, темно, сумно, гірко там живеть ся.

О, яке-ж воно життє у домовині !
Серце ние у неволї на чужинї ;
Дужка вороном літає по Вкраїні,
Кряче-плаче, поклоняєть ся родинї,
Та нема рятунку при лихїй годинї.

Сорок їх сидить у баштї без одного,
Що коня в степу сїддали вороного,
Не питаючись, не боючись нікого...

Тих, що бурею на Море вилїтали,
На Лиман мов стадо лебедїв спадали,
Кого стрїли, жакували-плїндрували,
Супротивного у полі трупом клали,
На днї моря темний похорон справляли ;
Не одну галеру на пожар пускали,
Попелами берїг не один вкривали ;
До невольницьких базарїв налїтали,
Козакїв братїв з неволї визволяли ;
На Вкраїні рїднїй славою сияли,
Мов квітки в огородї пишно процвітали.

І понуро мовчїть молодцї низовцї чуприндарї...
Без одного сидить їх у баштї десятків чотирї.
Вже від нужи облазили в хирних обїрванцїв гирї,
І в кулак, як мовляв той кобзарь, з голоднечї трубили.

У віконечко їм милосерна рука подавала
Трохи хлїба сьвятого, а часом кришеник і сала,

А про борщ вязники вже, який в нїм і смак, забували,
Сировцем та потапцями душу гїркую питали.

Повпивались кайдани у ноги бїдакам і в руки...
Дознають на приковї короткїм страшенної муки.

На соломї гнилїй, мов той пес волоцюга, лягали,
Полягавши, сльозами один одного обливали,
Україну простору та вольну, свїй рай, споминали :

„Ой ти краю, наш раю ! ти сяєш, мов небо, степами,
Повбравши степи та поля, мов стрїчками, рїчками.

„Ой ти Днїпре Славуто, наш давнїй ти шляху козацький !
Ізжили на тобі ми свїй вік молодецький-юнацький.

„Нашї предки в твоїх водах чистих сьвятих охрестились,
А дїди у твоїх покайних печерах молились,
А батьки на тобі за козацькїї вольности бились.

„Ой ти Росе, порадице наша! ти, втіхо Росаво,
Наша честь незабута, велика козацькая славо!

„Ти Суло наша, Сўлице! полем далеко гуляєш,
Із Ромна та в Черкаси з тугенького лука стреляєш,
Ненавидників наших лихих, хоть не беш, та лякаєш.

„І ти Ворскло, бабусенько люба, старенька, тихенька,
Як щаслива дитина ясенька, як рай веселенька!

„І ти Доне, наш брате, товаришу вірний в недолі,
Пристановище певне старої козацької волі!

„Воздыхання та сльози гіркі ми до вас посилаєм,
Як батьків, матірок, як сестриць-жалібниць вас витаєм:
Ми що дня, що години й хвилини про вас памятаєм.

„А ти Мати козацька, ти Батьку козацький великий!
Процвітайте між людьми хвалою во віки і віки,
Щоб хилились до вас помічниці Дніпрові, всі ріки,
Посилаючи борошно вам із бочками горілки.

„Нам не їсти вже хліба у вас, горілок тих не пити,
Споминаючи вас, тільки плакати гірко, тужити.“

Так мовляли старі козаки, січові козарлюги;
Молоді-ж підіймали гуртом плач невольницький другий:

„Ой чого нам було в козаки сі охочі ходити!
Чи не лучше-б нам хліб сьвятий в полі на волі робити?

„Чи не лучше-б нам волики, йдучи шляхом, поганяти,
Поганяючи, сьпівами степ або гай звеселяти?

„Сидимо, гниємо тут, ні булля, ні сьвята не знаєм,
І про Бога, про образ його пресьвятий забуваєм.

„Хоть би дав нам Господь уві сні сьвяту церкву уздріти,
І в кадилі церковному сьвічку йому запалити,

„І забути заснувши сей смород страшений, сю нужу,
В головах ковтяхи, у ногах повсяденну калюжу.

„Ні, не снить ся нам церква сьвята, образи з корогвами,
І кадило легке золотими на сонці клубками,

„І сьпівання спасенне церковне, з поповим читанням,
І причастє велике, сумне і страшне з упованням.

„Завтра ти, наш гетьмане хоробрий, наш соколе, кажеш,
Від меча нечестивого тут перед нами поляжеш;

„А ми будем що дня по одинцю над морем висіти,
А вірвем ся з гака, пси нас будуть терзати та їсти.

„О, тяжким ми гріхом, миле браттє, в чомусь провинили!
Чи не тим, що в корчму охотнійш, ніж до церкви ходили?

„Чи не тим, що попу на молебінь шагом скуповали,
А в шинку й таляра, мов шага, на меду пропивали?

„Чи не тим, що неділі сьвятої в походах не читили,
І по п'ятницям бубни, цимбали по ринках водили?

„Може тим, що отця, матір, сестер, братів зневажали,
Против церкви шапок, через пинду дурну, не здіймали,
І сьвятого хреста на себе поклонившись не клали?

„Може й тим, що сусід хліба-соли й худоби збавляли,
Старих жен і глухеньких дідів в груди стрем'ям штовхали,
Немовляток дітей, ради іграшки, кіньми топтали,
Із піском чисту кров неповинну гарячу мішали.

„Або й тим либонь, братце кохане, коли провинили,
Що дівчат молодих та вродливих до себе манили,

„Заманивши в ясир та в гареми Орді продавали,
Іх дівочкою кровю п'яних кобзарів наповали;

„По базарах, під кобзи, під бубни й баци танцювали,
Не горілку, ту кров неповинну лилі-проливали,
В горілчаній калюжі, в г'язі гонака вибивали,
Дорогі златоглави, саєти із жарту каляли...

„За те Бог милосерний тепер нас в неволі карає,
Від гріхів нашу душу великих тяжких очищає,
Тихий рай безпечальний за муки страшні відчиняє.“

Обізветь ся на се тихим гласом Левко: „Ой панове!
Ви козацтво хоробре й палке, та шкода, безголове.

„Вас попи та дяки на підпитку малого навчають,
А великого вчити й на путь наставлять забувають.

„Мене Бог сподобив без попа і дяка просьвітитись,
І звичаїв козацьких без чарки та пляшки навчитись.

„Непитушого ви за гетьмана собі обібрали,
Через п'янство-ж своє у неволю погибельну впали.

„То я ваших гріхів на свій пай не беру й не приймаю:
Через ваше безбожництво славу лицарську теряю.

„Коли-б ви горілок у човнах від мене не таїли,
По домівках тепер би в добрі та в шанобі сиділи.

„Не так гірко мені з молодими літами прощатись,
Як між рицарством пентюхом, п'яним гультаяєм назватись.

„Вже ніхто з вас не вернеть ся в Січ і на славу Україну,
І не скаже: „За те Кочубей на Босфорі загинув,

„Що не кидав п'яниць із човнів у безодню морськую,
Через зраду та фалш утер'яв короков дорожую.“

„І не кожен з нас духом в обитель Господню полине:
Може иньшого Бог відопхне, в темне пекло закине.

„То нехай там козацтву об'явить, що в слові і в ділі
Був я честен, статечен, і плями не маю на тілі:

„Бо не знав ся з жіноцтвом дурним, полюбивши-ж Марусю,
Шанував її матір, як рідну свою пань-матусю, —

„Шанував так як Січ: бо я роду і племя не маю;
Бесурмена-ж за рідного брата собі не вважаю,

„І не хочу з фурдиги й кайданів один слобонитись:
З вами славен я був, з вами буду і смертю ділитись.

„Шанував я Марусину матір, панове, сьвятую,
І не зводив з ума, не туманив дочку молодую.

„Я ні разу, панове. й за руки із нею не взяв ся:
Мов зорею ясною на небі, з землі любував ся.

„До криниці, панове, ходив я що ранку сьвіточком,
І втікав потай миру з розмови вишневим садочком.

„Перечувши-ж тепер, що вона вже велика цариця,
Моє серце страшенно сумує, а дух веселить ся:

„Бо течуть із царициних рук милосердя ріки,
І Господь її душу за се не оставить во віки.

„Я й на небі її не бажаю за рученьки брати,
І в уста благодатні, сцілющі, сьвяті цілувати.

„Я бажаю очима любови на неї дивитись,
І коханням її перед Господом життя хвалитись.“

III.

По сій мові, замки пудові у дверей забряжчали,
І засови у кунах залізні важкі завищали.

І дві поли широких дубових дверей розчинились,
На порозі два ангели з неба в сиянні з'явились.

Бо сияло у дверях, мов рай, по Босфору садами,
Минаретами, баштами, золотом, склом, мармурами.

Червоніло на заході сонце. Маруся й Заїра,
Ся голубка в любови тиха, ся душа сьвітлокрила,

На козацьку біду та на нужду страшенну дивились,
І вжахнувшись, одна до 'днієї плечем притулились.

„Ой ви, бідні невольники! як се ви й живі zostались,
Що в таку пристрашенну біду та неволю попались?“

„Я прийшла вам дихання і очі віддати:
Божий сьвіт в благовонній красі й чистоті показати.“

Так промовила, ронючи сльози мов жемчуг, Маруся.

„О! тепер я“, рече, „ні царів, ні катів не бою ся!“

„Хтож еси ти. чудовна людино? звідкіль ти взяла ся,
Що нам сонцем і сьвітом і раєм небесним здала ся?“

„Я Маруся“, рече, „Богуславка, коли ви чували,
Що Татари в ясир, у полон, у неволю забрали.“

Затрусилась невольники бідні з журби та з печалі,
І від туги тяжкої лицем до землі припадали.

„О, бодай же, Марусю, ти щастя та долі не мала,
Що ти нам царювання своє осяйне показала!“

„Ні, не лайте мене, земляки, не клявїть, не корїте,
А за душу мою милосерного Бога молїте.

„Дарував менї цар ціле царство, та я не схотїла,
У темницю до вас непорочними крильми летїла.

„Се у мене в руці царське берло, дивїтесь, сияє:
Всїх людей під моє повелїння воно нахиляє.

„Бо поїхав далеко на лови султан із башами,
І до ранку владичиця я над землею й морями.

„Триумфальну галєру тобі, мій Левко, я дарую,
Киндяки златосинї і утвар і снасть дорогую.

„І невольників тих порозковуєш сам ти на Морі,
І звїрюку Ляха zostавляю на всїй твоїй волі.

„У галєру червїнців я безліч із скарбу набрала,
Поставами без мїри кармазину й сукон наклала.

„І габою турецькою добре звелїла прикрити,
Щоб не вельми завидливі очі в Стамбулі дразнити.

„Випливай, мій лебедик, з вітром попутним тихеньким...
Уклонись там від мене всїм людям поклоном низеньким.“

І волшебним жезлом, ясним берлом цариця махнула,
І кайдани залїзні з бідах, мов солом, струснула.

Від кайдан перш усїх козаків Кочубей слобонив ся,
Мов крїзь сон на Марусинї шати блискучі дивив ся.

„Духу мій!“ прорекла вона, зблїдши і сцїпивши руки:
„Наступила хвилинка гїркої земної розлуки...“

„Знай, ніколи тебе. о, ніколи я так не любила,
Як у нужді страшенній, в багні і в кайданах уздрїла!“

„Приступи, щоб по всій Україні та слава поветала,
Що велика цариця тебе ув уста цілувала.“

Приступив і упав на коліна, і серце замерло...
Покотилось із рук у цариці султанове берло.

„З твоїх уст я пю смерть“, прорекла вона: „Добре се знаю,
І кончину свою поцілунком солодким витаю.“

І закрилась полою своєї царської порфири,
І побігла, покинувши берло в руках у Заїри.

„О, спасибі-ж тобі, похвалó України велика,
Що ти нас слобонила з сього бесурменського лиха!“

Козаки, стрепенувшись як мурі ведмеді, казали,
І хрести величезні на себе ридуючи клали.

„Хоть потурчилась ти ради лакомотва і панства, небого,
Молитов по Вкраїні й пісень про тебе буде много.

„Спасемо ми гуртом від гріхів твою душу убогу,
А до Турчина знайдемо лучшу, не п'яну дорогу.“

Обізветь ся Левко Кочубей, і гуде його голос,
Мов той дзвін великодний, і зв'яв у комишників волос:

„О сліпе ви бурлацтво! не вам її душу спасати:
Ї на́-небі жде непорочна Ісусова Мати.

„Ось галера блищить золота перед нами: рушаймо,
І Марусину славу із роду та в рід передаймо.“

IV.

Дивна чутка по Стамбулу,
Дивна вість літає:
Кантемир галеру в Море
Сам випровожая, —

Триумфальну провожая,
Диво правовірних...
І на ній із вітром грає
Корогов невірних!

І не море на Босфорі
Мармурі змиває:
Чадра чадру зустрічає,
Плечима здвигає.

І не вітер крутить філю,
В кучері змиває:
До чалми чалма белькоче,
Стиха промовляє:

„Мабуть скоро кінець сьвіту,
Що серце жіноче
Всім Стамбулом повертає,
Як само захоче.

„У руках в джавурів клятих
Вже шаблі блискають;
На наругу нам, з гармати
Пливучи гримають.

„І несе їх вітер добрий
Мов стрілу по Морю,
І сьпівають гайдабури
Про козацьку волю.

„Ні, не нам, не Туркам править
Сьвітом сим широким:
Переважає нас Русин
Розумом глибоким!“

Е П І Л Ь О І.

— — — — —
 Се правда, я Татар незгірш маляю.
 Орду, що на Україну набегала.
 Я серцем чуйно ті печалі чую,
 Котрі вона піснями виливала;
 Виразно пожарі живописую
 І той ясир, що дича в селах брала,
 І королівський дзвін в німому краю,
 І серце, вигнане мечем із раю.

Та не книжки про те мені казали,
 І не в пісень про ті я знаю муки:
 Ви на мене Ордою надїтали,
 Ордою дикою, під бунчуком науки...
 Моє добро брехнею руйнували,
 Мені вязали дуросьвітвом руки,
 І по живому в язики дзвонили,
 Моє імя і славу хоронили.

Татари! де ви ділись, позникали?
 В яких улусах темних поховались?
 Забуто все, що ви в нас виробляли,
 Одні мої пісні про вас остались.
 Скажіте, як вас люде величали,
 Якими титлами ви в нас пишались,
 Щоб знав про вас убогий антикварій,
 Додаючи до мене коментарій.

ДВІЧІ ОХРЕЩЕНА.

ПОВІСТЬ З ЧАСІВ КРИПАЦТВА

Д. Зв. Грушка.

XV. На попелищі.

На другий день сонце мов нехотя виглядало із-за чорної хмари на Очеретьків хутір, який не дальше ще як учора повен був народу, а сьогодні окрім куп попелу, цегли та головешок не було нічого. По двору скрізь валялось порозкидане хазяйство; де вагани, де скриня, де подушка, і все було знехтоване і побите. Під берестком у холодку сиділа з ошмаленою головою Горпина і на попечених руках держала обгорілу дитину.

— Олексієвно! — загомонів дід Гарбуз підійшовши до неї — ви-б ішли з дитиною до куріня, ми туди поносимо все, що лишилось, та огляділи-б скриню, чи там усе ціле.

— Не треба, дідусю, тепер мені нічого, коли ось гляньте! Одна була радість, одна утіха, і ту Господь відіймає. — І схилившись до дитини, залилась слезами.

— Діду! — гукнув наймит — начальники приїхали!

Дід оглянув ся. З огороду по пожарищу ішли: голова, писар і лікар.

— Ходіште, Олексієвно, до куріня — сказав дід ласкаво і підвівши її з дитиною повів у пасіку...

Прошло з добрий місяць опісля того як згорів хутір. Дід Гарбуз з наймитами сяк-так зіпняв комірчину, де й

поселилась жити Горпина з хворою дитиною. Настав празник сьвятого Іллі. Вже дехто лагодив ся на косовицю, а Івана не було. Часто Горпина хоч і не ждала його так скоро, а все таки відірвавшись від хворої дитини виходила за ворота виглядати, та знов ні з чим верталась до своєї Яринки, над якою просижувала цілі дні не бравши в рот ні рісочки.

На другий день сьвятого Іллі сонце звернувши з полудня почало припікати як раз, де лежала дитина. Горпина взяла біленьке ряденце, послала в холодочку, поклала дитину і сама сіла схиливши низько голову. Вид її, перше румяний, страшно осунув ся і став як восковий, очі помутніли і позападали, під очима показались синяки. Першої Горпини, якою ще недавно красувались усі хутори, не було й сліду; замісто першої Горпини сидів тепер живий мертвяк.

— Господи! Чому Ти не поховав мене у тому страшному огнищі — проговорила вона дивлячись на дитину. — Краще-б мені було лежати у купі з отими головешками, ніж дивитись на його сердешного муки. — Слезі разом підступили їй під горло і вона похилилась на подушку.

— Господь з тобою! — почув ся їй знайомий голос. Вона глянула і остовпіла. Перед нею стояв Іван.

— Івасю — крикнула вона радісно і повисла у него на шиї.

Через тиждень на хуторі знов усе ожило. Майстри майстрували комори, повітки і все те, що згоріло. Наймити скошили пшеницю, якої Господь уродив чи мало. Дід Гарбуз порав ся біля бжіл. Горпина пораючись з Іваном у новій хаті теж повеселішала, тільки одна Яринка лежала на божій дорозі.

На саме Воздвиження на Очеретьковім хуторі знов заметушив ся народ. Жінки порались біля печі, а Горпина накривала столи дожидаючи батюшку.

— Горпино — озвав ся Іван — ти знаєш, що я думаю?

— Не знаю — одповідала та якось нехотя. — Тай по чім я знаю, що у тебе на думці?

— А ось що! Як батюшка посвятять хату, то разом чи не відправити-б нам і молебень над хворою?

— Про мене як знаєш. Тільки мабуть їй не видужувати, коли зовсім постягало рученята. Краще-б її Господь прибрав, щоб вона й не мучилась, — сказала вона зітхнувши і схилившись до дитини заплакала.

— Пані матко — гукнула молодиця з сіней — батюшка приїхали!

Горпина встала і разом з Іваном пішла зустрічати батюшку. Посвятивши хату, Очеретьки почали жити так же як і перше. Іван хозайнував а Горпина скрізь і у всьому була йому вірною поміщицею. Тільки одна Яринка все лежала і протягла як раз до весняного Миколая, доки не послав Господь за душою. На самого Миколая її поховали.

Горпина затужила, та так затужила, що часто серед ночі бігала у леваду на її могилку під ту саму калину, де у-перше її з Іваном угледів покійний батько, і там падала обливаючи ту сьвіжу могилку гарячими слезами, а виплакавши своє горе знов приймалась за роботу.

— Іване, ти знаєш, що я надумала? — спитала якось вона свого чоловіка сидячи за ворітьми. — Тільки не знаю, як воно тобі покажеться, може й чудним, а по йому неначе-б то нічого.

— Скажеш знатиму — одповів Іван понуро — а не скажеш, допитуватись не буду.

— Ти чув, що під Шультівкою розбійники побили людей?

— Чув — одповів він усміхнувшись.

— Так від тих людей zostався хлопчик і його взяла якась удова, а тепер, кажуть, пришукує, кому-б віддати за дитину. Давай ми його візьмемо, може через його Господь пошле нам щастє.

— Голубочко моя, от се саме я давно думаю, та ти опередила. Їдь же з Богом тай бери. Значить, він тобі судився. Та гляди його, то він тобі буде замість рідного сина.

І вставши обоє пішли до хати. На другий день Горпина привезла замурзаного хлопця, котрого обмила, приче-

пурила і стала доглядати як рідного. У хаті повеселішало. Горпина забавляючись Петрусем ніби забувала про своє горе і на вид почала поправлятися, а Іван дивлячись на неї радував ся. І так вони жили щасливо, що неначе з приходом Петруся і зла недоля їх відцуралась. Тільки на самого Миколая, правивши панахиду на могилі обсіяній квітками, вони згадували свою покійну Ярину і гірко плакали.

XVI. У горобину ніч.

На весняного Миколая, у той самий день, у який Очеретьки поминали Ярину, Іван і Горпина випровадивши батюшку, сиділи під хатою зажурившись, а по двору граючись бігало хлопя. Схиливши голову Горпина дивилась на свого годованця — Петруся, який обвикши, був з ними як з рідними. Дивлячись на те сиротя вона згадала свою покійну Яринку, згадала й те страшне нещастя, яке поклато її у глибоку могилу, і тихо промовила: „Господи! Господи!! Чи не краще-б було Тобі умертвити отсе сиротя, котре зосталось одним однісеньке, як билина в полі, ніж ту, у якої по Твоїй сьвятій милости був батько, мати і не аби яке хазяйство. Я як його не кохаю, як не тішу, а все не те, що своє. Своє рідне, яке-б воно не було, а пригорнеш його до серця і тобі стане якось весело, якось радісно. Його-ж як не пригортаеш, як не привитаеш, а все таки чуже чужим. Чим я Тебе, Господи, прогнівила? — додала вона і заплакала.

— Годі тобі киснути — озвав ся Іван сердито. — І так серце розриваєть ся на шматки, а ти ще сльози розпустила. Щож ти будеш Бога вчити, як робити? По твому тільки й болячки, що у тебе? Правду кажуть, що волося довге та ум короткий. По твому значить, нехай хоч усі чужі діти повмирають, аби твої жили? Отож як би ти так не думала, то може Господь і не послав би такого нещастя, а тепер коштуй перше сама, а тоді другому зич. А по чім ти знаєш, може Господь послав нам отсе нещастя на щастє сироти? Може ми живемо його щастєм, а не своїм? Верзеш ти, сама не знаєш що!

І перехрестившись устав і пішов у хату, а Горпина сиділа ще поглядаючи на Петруся, що грав ся собі не знаючи ніякого горя.

Вечоріло. Із-за навислих чорних хмар раз-по-раз мигтіла блискавка, та з віддалі ледви чутно відкликав ся частими перекотами грім. Горпина повечерявши уклала хлопця спати, а сама лагодила у печі.

— Покинь поратись біля печі, засьвіти лампадку та розпусти ладану — сказав Іван увійшовши в хату. — Бач, яка хмара наступає. Чи не буде горобиної ночі?

Горпина кинула піч, миттю засьвітила лампадку, розпустила ладану, і почала молитись, а Іван вийшов у другу хату.

Грім мов би тисячі гармат потрясав землю, блискавка-ж раз по разу обсіпаючи її сьвяту іскрами мов силувалась запалити. Іван стояв навколїшках і читав акафист сьвятому Миколаєви, а Горпина в другій хаті молячись клала поклони. Тільки один Петрусь спав не бачивши тієї Божої страховини.

К пів-ночі грім і блискавка почали потроху зтихати, тільки дощ згустившись торохтів у вікна та піднявшись вітер торохтів віконницями. Із за левади показалаась тїнь і при сьвітлі блискавки можно було розглядїти, як вона крадучись то присїдала, то знов підкрадаєсь до хати так тихо, мов не приторкалаєсь ногами до землі.

Довго вона підкрадалась ховаючи щось під порваною свитиною, далі підійшла тихо до сїнешних дверей, поклала свою ношу через поріг і опустилаєсь навколїшки.

Страшний удар грому заставив її кинутись і вона підскочила і пустилаєсь бігти, поки не закрилась за густою левадою. Все кругом зтихло, тільки полунічні соловейки починали щебетати свої голосні пісні, та прокинувшись очеретянка почала викрикувати зорю. Ранком небо вияснилось. Сонечко виглянувши осьвітило зелений лан порослий високою травою, на якій роса тремтіла, виблискуючи на сонці алмазними слізочками. Пташки повилазивши з густого листу гріючись на сонці починали кожна свою пісню.

Не меньша радість була й у Очеретька в хатї. Горпина з веселим видом бігала з хати в комору, з комори

під повітку, то знов у хату, то з хати за ворота, і все поглядала то на шлях, то на Кулаків хутір, що був колись її батька, а за нею у біленькій сорочці вибрикуючи бігав Петрусь.

— Мамо! Де ви взяли ляльку? — допитувавсь він учепившись Горпини за спідницю.

— Бог нам дав — весело одповіла Горпина перебігаючи двір з великими ваганами. — Он татко приїхав, біжи до його, він тобі розкажє.

І хлопя кинувши Горпину пустилось вибриком до воріт, куди з Микитою Книшенком підїхав Іван.

— Здорова була, кумасю! — гукнув Книшенко від воріт. — Що? Не я казав, що Господь по правді карає і по правді награждає! Чи так кумо?

— Та так-так! — озвалась Горпина. — Ідїть у хату, бо он-де й кума йде. — І вона показала на ворота, де показалась писарка.

— Просимо-ж, кумо, у господу, там побачите, що нам Господь послав. — І вони гуртом пішли у хату.

На подушці лежала неділь трьох дитина, а біля неї усївши Петрусь лоскотав її пірцем.

— Що ти робиш — гримнула на него писарка — нащо ти лоскочеш дитину? — І Петрусь зареготавшись кинув ся до Івана.

Охристовши дитину у спомин покійної назвали її Яриною. І Очеретьки знов почали жити так же як і перше. Горпина няньчивши Ярину повеселїшала, почала потроху забувати своє горе, а Іван дивлячись на свою сїм'ю помолодчав на десять лїт.

XVII. Наймичка.

Кулак поселившись на своїм новім хуторі, який він купив у Рєпяха перед смертю, все поперебудовував по своїому. Тини — позаплїтав, комори й хату — поперекривав, а посеред двору, на високім стовпі вистроїв голубник. Сїм'я у Кулака була невелика: він, жінка — Мокрина Михайловна, два робїтники і наймичка. Сам Кулак

чоловік був смирний і до всякого приятний; за те-ж за Мокрину сього сказати було не можна. Часто на Кулаковім хуторі чути було паніматчину сварку — то з наймитами, то з наймичкою, а як коли, то й самому Трохимови діставалось на горіхи. Хоч він за те частенько й лавав її, та се їй не помагало.

Наймитами у них мінялись що року, а наймички, так ті що місяця. І як яка наймичка почне було напитувати, до кого-б нанятись, то Очеретьки завжді було посилають до Кулака, бо знали, що Мокрина Михайловна завжді потребувала їх. Сама-ж вона була — як той мовляв — з одного боку сварлива, бурклива, ревнива, з другого-ж хлібосолка на весь куток.

Сам Трохим Трохимович був чоловік дуже моторний, його поважало общество, а пани знали за справного слугаку. Часто він умовляв свою Мокрину, щоб була ласкавіша з наймичками, та вона не дуже то його слухала. Так і на сей раз. Посварившись з Мокриною, що більше місяця вони були без наймички, він велів запрягти коня і поїхав у волость. Занявшись своїм ділом Трохим Трохимович сидів біля стола прочитуючи якусь бумагу. Прикро було йому на його бабу, що в саму робучу пору та прийшлося шукати наймички, а де шукати? — він і сам не знав.

— Здрастуйте! — почув ся позад його жіночий голос. Він оглянув ся. Перед ним стояла молода ще молодиця з перевішеним через плече мішком. По пожовклім лиці і запалих очах можна було догадатись, що вона лежала в тяжкій хворобі.

— Здоровенька молодичко, а що скажеш? — спитав її писар.

— Я чула, що вам треба наймички.

— А звідки-ж ти?

— Я, паноче, з під Переяслова.

— Як-же ти сюди зайшла?

— Я, паноченьку, сирота безрідня, так я там служила де в кого, у Жидів то що, та обридло. Так я надумала піти пошукати иньшого місця. Може Господь допоможе знайти своїх добрих людей, щоб нанятись. До панів тра-

плялось місце, та якось то боязно, щоб не закріпостили, а мені і Боже як сего не хотілось би.

— Спасибі, дівчино чи молодичко, що признаєш ся, то саме найкраще. Хто каже правду, тому й Господь помагає.

— Не вчили, паноченьку, мене кривдити ні батько, ні мати.

— Як же ти хочеш нанятись? На рік чи на строк?

— Задля мене краще-б на рік.

— Щож ти хочеш?

— Я ось що, паноче, вам скажу. Я пороблю у вас з тиждень, ви побачите мою роботу і тоді поєднаємось.

— І так добре. Значить, молись Богу, тай у добрий час.

Молодиця набожно стала навколішки, поклала три поклони і промовила: „Царице Небесна! Поможи-ж мені з'уміти догодити добрим людім“. І вставши ударила з писарем по руках.

— Як же будемо тебе звати — спитав писар обрадувавшись, що трапилась наймичка.

— Мене звати Мотрею — якось несміливо одповіла вона, і лице покрилось краскою.

— Тепер, голубочко Мотре, ти мені ось що скажи: єсть у тебе який небудь вид?

— Єсть — одповіла Мотря, ще більш почервонівши і подала йому бумагу.

Писар розгорнув бумагу, у ній значилось так: „У книзі о родивших ся, хранящій ся при церкві Вознесенія Христова села Збірного, Переяслівського повіту, Полтавської губернії, під ст. 20-ю значить ся: 17 октоврія 18... року, був окрещен младенець пола женського, законних родителів, козака Яреми Нечипорового сина, по прізвищу Чуприни і законної його жени Феодосії Маркової дочки, при восприємниках козаку Івані сину Хведорову по прізвищу Перебийносу і дівці Марії дочки Іванової Жовтобрюхової і при крещеню наречен Мотроною. О чім сьвященик Іван Святоградский і паламар Мокій Дзвонаревский, своїм рукоприкладством і церковною печатю свідительствуєм“. — Ну, тобі більше нічого й не треба. Сей паспорт

тобі на весь вік. Тепер же посидь трохи, я зараз буду їхати до дому, то поїдемо разом.

Мотря сіла у куточку, а писар схиливши голову на руки задумав ся. В хаті стало так тихо, що чутно було, як і муха пролетить.

— Паноче! — гукнув із сїней сторож — за вами коня прислали.

— От і гаразд! Збирай ся-ж Мотре та поїдемо до хутора, у нас там веселїйше. — І поскладавши бумаги в стіл сїв з Мотрею на повозку і заторохтів до хутора.

Мокрина Михайловна порала ся по хазяйству сама з наймитами, і замісь того, щоб сваритись, вона сьміялась, жартувала, заставляла наймитів кого хату вимитати, а кого ложки мити, а ті бачучи, що їх панїматка помоторнїйшала, напередїн помагали їй поратись.

— Що се ти, Романе? Підрядив ся куховарити — спитав писар наймита, що обїклавшись мив посуду.

— Мовчіть, паноче, — одповів той заливаючись рего- том. — Се я заробляю чарку горїлки.

— А я тобі, стара, привіз помїшницю. Тільки глядїть менї, живїть у добрїй злагодї! А тобі стара ось що скажу: шануй Мотрю як рїдну дитину, бо вона сирота, а за сироту Господь наказує у троє.

— От се вже так не твоє дїло до нас мїшатись, — весело озвалась Мокрина, — я на перед бачу, що ми з Мотрею як обвикнемо, то й звїкуємо разом. — І схопивши її за попереk як подругу потягла у хату.

XVIII. Хрестові сестри.

Поселившись у Кулакїв Мотря трохи обвикла і Мокрина Михайловна стала зовсїм иньшою, за тим, що Мотря була проворна; вона не ждала, доки загадають їй роботу, а завждї сама її знаходила. Та й сам Трохим Трохимович, бачивши що його жїнка стала зовсїм иньшою, не знав чим їй і догодити.

У недїлю опїсля обїд Мотря упоравшись з посудом вийшла під хату і зажурилась.

— Ти-б Мотре пішла погуляла — сказала писарка. — А то ти занудиш ся. Тут хутір, а ти мабуть не привикла на хуторі жити, то воно тобі й скучно.

— Ні, паніматко — одповіла Мотря — мені нічого, тай куди я піду, коли я тут нікого не знаю.

— А я хотіла тебе з собою взяти до сусід, щоб хоч трохи провітрити. Ходім зо мною до Очеретьків, хоч зна-ти-меш, де їх хутір.

— Про мене, чи йти, то й іти. — І вставши з призьби пішла з писаркою до Очеретькового хутора.

Горпина упоравшись з обідом розіслала під берестком у холодку ліжнич і сиділа з дитиною, а Петрусь сівши на хмизину верхи бігав біля неї вибрикуючи.

— Не бігай, а то упадеш — гримнула на него Горпина. — Біжи он краще перестрінь тітку писарку та проведи від собак — сказала вона йому показуючи на писарку. І Петрусь хвиснув батіжком свою хмизину і пустив ся бігти до них.

— Здоровенькі були, кумо! — привитала писарка підійшовши. — З неділею будьте здорові.

— Спасибі, сідайте та спочивайте.

— Та ми й дома тільки те й робимо, що сидимо. А отсе я кажу Мотрі: Ходімо до куми, хоч я покажу тебе сусідам, а то от уже третя неділя як у нас, а дальше воріт і шляху не знає.

— А чому не прийдеш? — спитала Горпина Мотрі. — Прийшла-б коли, посиділа, а то ти занудиш ся.

— Я не дуже охоча до гулів — одповіла Мотря. — От як би у нашої паніматки були діти, то я з двору не пішла-б. Я так люблю дітей, що здаєть ся й не відходила-б від них.

У ту мить Петрусь підбіг на хворостині і став рядом з Мотрею.

— Як тебе звати? — нахилившись до него спитала Мотря.

— Петрусь! — одповів той не вимовляючи *p*.

— От молодець! А насіння тобі дати? Єсть у тебе кишенья? — допитувалась вона у хлопця і тихенько обхопивши почала голубити.

— Ёсть, — одповіло хлопя підставляючи кишеню. І вона насипала йому насіння.

— От ти й думай — сказала Горпина усміхаючись — зараз і породались. А він у нас не дуже балакучий, а з тобою бач який сьміливий.

— Тітко! Дайте мені дитину — прохала Мотря — я трохи поняньчу та погуляю з ними.

— Як знаєш. Тільки не заходь далеко, будемо полуднувати.

— Петрусю! Ходім гуляти — поклікала вона хлопця. Петрусь скочив на свою хмизину і пустив ся з Мотрею навзаводи у леваду.

Увійшовши в хату Горпина з писаркою посідали до столу, а незабаром з повною мискою меду в хату увійшов Іван.

— Що се ви так сидите? — промовив він до Горпини. — Ти-б знайшла чим тугу розігнати, а то ще поснете.

— Та де тобі поснемо? Ми отсе балакаємо з кумою про їх нову наймичку, що яка вона приятна людина, прямо не велиєш з нею забалакати, як тебе так і тягне як до рідної. Ти глянь, коли се було, щоб наш Петрусь підійшов до кого, а до неї просто як до рідної матери, і не відходить від неї.

— А деж вона?

— Взяла Яринку і його й побігла у леваду. Мені — каже — не треба нічого, аби дітей няньчити.

— Значить, добра душа, коли до неї діти линуть! А ви думаєте — діти не чують? Як би не так!? Ви візьміть от хоч би собаку; що воно? Німий пес! А він аби до кого не підійде, значить, він нюхом чує, де добрий чоловік, а де лихий. А тож дитина. У Бога єсть багато де чого такого, на що ми тільки дивимось та дивуємось, а зрозуміти того не зрозуміємо.

Доки Іван балакав, Горпина поставила на стіл грахвин з настійкою, нарізала паляниці, поставила миску пирогів і миску з медом.

— Сідайте-ж, кумо, до столу, та перекусимо чим Бог послав, а я піду гукну на молодицю. — І Горпина вийшла з хати.

— Так вона сама прийшла найматись? — спитав Іван. — Звідки-ж вона?

— Та далєбі сего таки й не докажу. Старий казав, що чи з під Кііва, чи з під Переяслова, не знаю. Зоставшись сиротою від батька й матери, вона по наймах і виросла. А тепер, каже, я так до вас привикла, що й до віку вас не кину, хоч і не платіть нічого.

— Єсть, кумо, такі сироти на білому сьвітї, що зоставшись одно як билина в полі, прихилить ся до кого і готове сердешне за того душу віддати.

— Правда ваша, куме. Отсе така сама. Ви не поймете віри. Не вспіла нанятись, зараз поперероблювала все по своїому. Ви зайдіть до неї на кухню, там так чисто, так чепурно, що й сказати не можна. А щоб горщик або миска стояли не на місці, так і з роду ні... Я сама їй дивуюсь, коли вона спить? Отсе з вечера прикажеш їй що варити, а встанеш, уже й витоплено і наварено і припічок підмазаний. Просто золота людина тай годї...

— Жалїйте-ж її, кумо, бо сироту з'обїжати від Бога грїх.

— Я-ж казала, що так буде — сказала Горпина вскочивши в хату і весело заливаючись реготом. — Вийшла ото я, щоб на неї нагукати і слухаю: що воно в лєваді репетує? Я нищечком туди, дивлюсь, вона сидить, сплітає вінок, а обїк неї Петрусь, і обоє так висьпівують, що хоч вуха затакай... Та ось краще, гляньте самї...

Під вікном чутно було сьміх і тупотню, а незабаром убїг Петрусь з пучком козельцїв у руках і вінком на голові, а за ним гнавшись ускочила Мотря.

— Чого се ви там не подїлили? — спитав Іван жартливо.

Мотря зачувши Іванів гомін зупинилась і засоромилась, а Петрусь побачивши, що вона стала, схопив її за спідницю і силував ся утягти в хату.

— Здрастуйте — промовила вона переступаючи порога.

— Здрастуйте, здрастуйте — відповідав Іван витаючи. — Приходіте та сїдайте до стола, а то тому шибеникови тільки потурай, то й сама не рада будеш. Сїдай

же хоч сюди — сказав він указуючи місце рядом з писаркою.

— А я сяду з тіткою — гукнув Петрусь і кинув ся до неї на коліна. Мотря посадила обік себе Петруся, а сама держала на руках сонну Яринку.

— Дай мені, Мотре, дитину — промовила Горпина — а то вона тобі вже обридла.

— Не руште — одповіла та мов крізь сльози — вона так гарно спить, що й будити шкода. — І палко пригорнула її до свого серця, мов забороняючи від злої недолі, і сама почала полуднувати.

— Ви знаєте, кумо, що я отсе надумала? — спитала писарка. — Тільки не знаю як казати, щоб не розсердити Мотрю, бо вона у нас така соромлива, як дівочка.

Мотря почувши таку її мову в мить зблідла, неначе чого перелякалась.

— Кажіть, паніматко, мені все одно — ледви чутно промовила вона і дві як горох сльози покотились по зблідлих її щоках.

— Господь з тобою, сестро, чого ти злякалась? — заспокоювала писарка. — Я зовсім не таке страшне хотіла казати, як тобі показалось.

— Ну, що-ж! — умішавшись у їх балачку сказав Іван. — Як що добре, то кажіть, а як лихе, то Господь з ним.

— Ось що я хотіла казати — знов почала писарка. — Я вже вам розказувала, що я полюбила Мотрю, як рідну сестру. У неї-ж, як вона казала, не має ніякого роду, а жити на білім сьвітї круглою сиротою всякий знає як важко. Так знаєш що, Мотре? Давай посестраємось. А то мені ніяково дивитись на тебе як на наймичку. Воно й тобі буде веселійше, та може й шматок хліба кращим здаватиметь ся, як ти будеш знати, що все-ж такі ти своя, не чужа.

— Амінь — промовив Іван перехрестившись. — Добре діло, завжді приятне Богови. І коли-ж на те пішло, то будем же Мотре і ми рідні. У нас з бабою окрім куми не має ніякої родини, і ти будеш сестрою нашою рідною. Будемо гуртом доглядати отсих сиротят. Давайте-ж помо-

лимось Господу Богу, щоб Він послав нам до віку ділитись остатнім шматком хліба.

Всі повставали з за столу. Іван перший опустив ся перед образами навколїшки, а за ним і иньші. Мотря-ж мов би п'яна хитаючись вийшла з за столу. Сльози градом падали на чоло сонної дитини і вона не спускаючи її з рук повалилась навколїшки.

Довго Мотря стояла мовчки не змігши промовити ні слова молитви, а сльози мов те жерело прорвавшись з під гранітної скелі лились без угаву і вона обнявши другою рукою Петруся шептала: „Мої рідні... мої рідні...“

Дитина прокинувшись випручала свої рученята, обхопила її за ший, мов не хотїла пустити від себе, і перший раз, пильно дивлячись їй у вічі промовила: „ма... ма...“

XIX. Попаровані.

Проходив рік за роком. Старі Очеретьки посивіли, бо минула їх весна, а підходила зима і уквітчала їх сїдиною як инеем. За те Петрусь з Яринкою вирости, вирівнялись і розцвіли як дві рожеві квіточки.

Дивлячись на Яринчину вроду самі старі дивувались, що яка вже вона хороша. Русява, високого росту, стан гнучкий, високий, брови чорні як шнурочок, а очі такі сьвітлі та ясні, мов би те блакитне небо. Неначе таку вроду тільки поставив би під скло в раму, сїв би тай дивив ся.

Петрусь теж був статний хлопець. Високого росту і смуглавий. А що вже моторні та робочі були обоє, так таких других і на хуторах не було. Очеретьки тільки ними жили, ними й радувались. За те Мотря якось зогнулась, мов та верба надломана бурею. Вид її починав морщитись, очі зтухали, а блискуче чорне волося покрилось сїдиною. Вона тоді тільки була весела, як приходила до Очеретьків, або як прибігала Яринка, щоб її відвідати. Кулак же поховавши свою Мокрину Михайлівну здав усе хазяйство на Мотрю, а сам жив удівцем. Смутно було й Мотрі забувати свою хрестову сестру і жити в самоті, бо

сам Кулак овдовівши рідко був дома, а більше все у волости. Рідко який день і Мотря не ходила до Очеретьків і там зійшовшись з Яриною просиживала по цілих днях. Яринка-ж сама так до неї привикла, що як не бачила який день, то ходила, мов що згубила. Ні ласка матери, ні привитанне батька не було їй таке любе, таке миле, як проста мова Мотрі. Вона й сама не знала, чого її серце так до неї лине. Чи ляже спати, чи що робить, то завжді і у сні, і у яві образ Мотрин стояв перед її очима, як сьвята веселка на небі. Траплялось, що як коли занедужувала Мотря, то Ярина по цілих днях не відходила від її ліжка. Нераз Петрусь жартуючи звав її дочкою двох матерей, хоч і знав, що вона Очеретькам така-ж чужа, як і він. І задумавшись иньший раз про Ярину запримічав, що серце його починало тремтіти якось дужче, а як угледить було її в ким із парубків, то в мить робив ся смутним і невеселим. Йому так і здавалось, що у него відіймали все, що йому було найдорожше його серцю, і він завжді відбившись, сам собі просиживав, доки приходив час іти до дому.

Нераз Ярина запримічала смуток Петруся і їй ставало його жаль, бо вона завжді рівняла його долю зі своєю долею, його сирітство зі своїм сирітством. І чим більше Ярина росла, тим більше ставала смутною. Першого її веселого сьміху зовсім не було чути, веселі пісні змінились смутними, а сама веселість сльозами. Перше було чи поле на огороді, чи маже хату, то тільки було їй чути. Вона завжді як той соловейко заливалася піснею. А наступив девятнадцятий рік, і першої Ярини як не було. Часто її старий батько заставав у сльозах, та як не допитувавсь, як не дошукувавсь, Ярина одповідала одно, що й сама не знає, чого плаче. І правда, вона сама не знала, чого бажало її серце. А воно тремтіло, билось як пташка об залізний дріт клітки, а чого?... Не знало.

Тоді було їй весело, тоді забувала свою тугу, як розмовляла з Мотрею, як та Мотря цілувала її у заплакані очі. Ласка її ліками вливалася у душу Ярини і мов цілющою водою гоїла її болюче серце. Дивлячись на її смуток і Петрусь робив ся не тим, яким був перше. Все йому

було немиле, все остогидло і він брав ся за роботу з неохотою.

Старі Очеретьки запримітивши перемену у своїх дітях ламали свої старі голови, щоб дознати, що тому виною. І як не допитувались, як не дознавались, ті завжди відповідали, що то їм так здаєть ся, і мовчки зникали з очей.

У клечалну суботу старі поїхали до вечерні, а Петрусь з Яринкою zostались дома. Ярина упоравшись сиділа під хатою, а Петрусь блукаючи ходив по надвірю звісивши голову. Смутно було у його на душі. Він згадав свою самотину, своє сирітство і серце його розривалось на шматки, що не мав він близької людини, з ким би зміг поділитись своїм безталаннем. А дивлячись на Ярину, котра з кожним днем робилась смутнішою, він зовсім бачив себе самотнім і круглим сиротою. Ні багатство, ні худоба перше не було йому таким осоружним як тепер.

— До кого-ж я прихилю ся? — думав він, — з ким я посумую? І хто мене розважить? Одна була душа, для кого я жив, і та відцуралась. — І він схилившись на ясла заплакав.

Не лекші думи налягли на душу й Ярині. Їй, згадалась її рідна ненька, що на сей час живою стояла перед очима, зхудлою, знехтованою і мов простягаючи до неї свої зхудлі руки кликала її промовляючи: „Дитино моя! Прилинь до мене! Дай мені пригорнути тебе до мого пораненого серця!“ І Ярина хотіла кинутись до неї, пригорнутись, та якась невидима сила не допускала, проклавши проміж них безодне провалле.

— І тобі не радісно — промовив Петрусь підсідючи до неї.

Замість одповіді глухий стогін вирвав ся з грудей Ярини і вона обвивши його руками гірко заплакала.

— Сироти ми з тобою, Петрусю — шептала вона заливаючись сльозами. — Та тобі ще нічого. Ти хоч знаєш, що твої батько й мати повмирали, а я... я як згадаю свою рідну неньку... де вона? Може де під тином стогне простягаючи руки, та мене кличе... І не домовивши знов залила ся сльозами.

— Чого-ж ти мене цураєш ся? — улещав її Петрусь пригортаючи до свого серця. — Чого ти від мене криєш ся з своїм горем? Чом ти не хочеш поділитись ним зо мною, як перш ділилась? Гріх тобі Яринко... У мене-ж тільки й родини, що ти.

— Не цураюсь я тебе, Петрусю, крий мене Боже, а важко у мене на душі, так важко, що й сказати не можу. Я не знаю, що воно мені віщує? За останній час мені мало не що ночі почала снитись моя рідна ненька, і то неначе ласкає, то розважає, то цілує, і мені так весело, так легко стане, що вона біля мене... А' прокинусь, її не має, і мені стане важко... смутно... Мені так і здаєть ся, що вона мене шукає, рветь ся до мене, щоб приголубити, та лиха недоля забороняє.

Петрусь сам не знав, що з ним робилось. Слухаючи її мову, йому здавалось, що та її рідна ненька і йому рідна, що йому однаково хотілось пригорнутись до її серця і у таким забутті не помітив, як і притулив уста до її гарячого чола. Ярина не виривалась, а ще дужче пригорнулася до його.

— Не крий ся-ж від мене, моя зоре, — знов почав він улещати — поділись зо мною своїм горем. Твоє горе камінем давить мені груди. Я рад би віддати свою душу, аби бачити тебе веселою. Не тікай же тепер від мене, а кохай мене так-же щиро, як я тебе і ми будемо щасливі. — І пригорнувши почав цілувати її.

— І я тебе люблю, мій голубе — промовила вона тихо і мов зжахнувшись своєї мови вирвалась і побігла у комору, де впала на подушку і знов заголосила.

— Мамочко! Моя безталанна мамочко — примовляла вона ридаючи — прилинь до своєї сиротини! Я тобі, моя рідна, відкрию свою душу. Ти-ж одна моя порадиця, ти одна моя утішниця.

В ту мить, як Ярина ридаючи примовляла, на порозі показала ся Мотря і Ярина угледівши її повисла у неї на шиї.

— Ти моя мамочка — закричала вона. — Ти моя рідная! Не ховай ся-ж від своєї рідної дитини, що тебе день і ніч обливає гарячими сльозами... Промов же, що

сьому правда, що серце моє правду мені віщує, і я ноги твої обмивати-му сльозами. — І вона впала Мотрі в ноги.

Мотря захиталась! Лице її зблідло, очі помутились і вона озираючись промовила: „Ні дівчино; ти помилилась... ти збожеволіла... У тебе єсть мати... там... у хаті... А я... я тобі чужа“. — І вона прожогом вискочила з комори і пустилась бігти до свого хутора.

Не встигла Мотря вискочити, як з комори почув ся нелюдський крик і Ярина схопившись за серце, упала до долу зомлілою.

На другий день у неділю Кулак з наймитом поїхав до церкви, а Мотря сказавшись хворою зосталась дома. Вона багато дечого передумала про свою долю, про своє сирітство. Згадала і про Яринку, що як вона сердешна побиваєть ся дожидаючи рідної матери, і схилившись до стола задумалась.

— Здрастуйте! — почув ся їй знайомий голос. Вона оглянулась, біля порога стояв Петрусь.

— А я угледів, що дядько Трохим поїхали, тай кажу Ярині: побіжу я відвідаю тїтку, а то ви почали нас забувати.

— Ну, що? — нетерпляче спитала вона — Ярина здорова?

— Та неначе-б то нічого, та... І він не доказавши махнув рукою і сїв мовчки на лаву.

— Ти Петрусю мене лякаєш! Скажи, що там трапилось.

— Та такого дуже страшного нічого; тільки Яринчин смуток мабуть усіх нас зажене в могилу. Прямо хто її знає й що з нею. Як коли сяде та задумаєть ся, то зробить ся як глуха: хоч кажи їй що, хоч не кажи, а вона все сидить та мовчить. Не знаю, як воно старим, а я так ледви ноги тягаю. Ніщо мені не миле, коли гляну, як вона сердешна вяне.

— Убиваєть ся — промовила Мотря тихо. — О! Як би мені хотїлось вернути їй першу її веселість. Я за одну хвилину її щастя рада-б віддати свою душу, та я у сьому не вольна. — І вона заплакала.

— Тітусю — знов забалакав Петро — я отсе прийшов до вас як до рідної матери, бо я запевне знаю, що ви ні мені, ні Ярині худа не зичите. Так я скажу вам от що: так жити, як ми живем, у мене не стає снаги.

— Що таке? — в ляком переспитала Мотря. — Кажі, мій сину, кажи все, що єсть у тебе на душі.

— От що, тітко. Ми з Яриною покохались, і так, що одно без другого жити не зможемо; та не знаємо, як старим сказати, боязно, щоб не розсердити. Будьте милосерні, тітусю! Станьте нам за рідню матір! Перебалакайте зо старими, може вони вас швидче послухають.

— А Ярина-ж? Ярина що? — шепотом спитала Мотря.

— Ярина каже, що тоді тільки піде за мене, як ви дасте благословеннє; а як не дасте, то вік ні за кого не піде.

Мотря опустила навколішки і молячись промовила: — Господи Милосерний, благаю Тебе, пошли їм щастя, даруй їм радість і відверни від них злу долю! Іди-ж тепер до мене, мій сину — покликала вона Петра. Той підійшов і вона обняла його як рідна мати.

— Іди-ж, мій сину, та мерщій заспокій Ярину. Скажи їй, що я день і ніч благатиму Бога, щоб Він зробив її щасливою.

Петро подякувавши вийшов з хати, а Мотря схилвшись на стіл залилась сльозами.

Опісля служби Очеретьки лагодились їхати до дому.

— Постривайте, Іване Василевичу — гукнув Кулак — поїдемо разом! — І вони у трьох посідали на Кулакову повозку і рушили до дому. Багато дечого перебалакав Кулак з Очеретьком, тільки Горпина слухала мовчки.

— А ви, кумо, чого мовчите? — запитав Кулак. — Чом ви нічого нам гарного не скажете?

— Я, куме, мовчу, та на вус мотаю, — одповіла Горпина. — Я сказала-б вам багато дечого, та бою ся розсердити вас.

— Завіщо-ж сердитись? Лаяти-ж ви не будете, а бити й подівно; так за що-ж сердитись?

— А ось що я мусіла вам сказати. Чи не пора-б вам напарубкуватись? Ну, скажіть на милость Божу, кому ви дбаєте? Дітей у вас нема; роду ніякого, помрете і помянути душу нікому.

Кулак задумав ся, але-ж йому ніколи сього не приходило у голову.

— А то ще достанеть ся кому такому, що так помяне, що тричі в домовині перевернеш ся — не зупиняючись уречала його Горпина. — А краще-б знайти собі яку небудь небагату та путящу жіночку, щоб почитала вас, і жили-б собі любенько. А то що воно за жите? Приїдете до дому, сядете за стіл, ні з ким ні празника сьвятого зустріти, ні побалакати, ні повесилитись, ні тугу розвести. Сказано, сирота, бурлака, тай годі.

— Спасибі, кумо, за пораду — одповів Кулак зітхнувши. — Щож, пришукуйте, коли так, таку жінку.

— А чого її далеко шукати — додав Очеретько. — По мойому, то кращої людини вам і не найти, як ваша Мотря. Чому не молодиця? Що наймичка?! Так за те хазяйка... І як би ви взяли Мотрю, то я добре знаю, що вона-б вас шанувала і доглядала як Бог велить. Вона весь свій вік окрім горя нічого не бачила, а така людина зуміла-б вам догодити.

— А як не піде? Тоді що?!

— Піде не піде, а спитати можна — озвала ся Горпина. — І як ваша хіть, то я сама з нею перебалакаю.

— Ну, кумо! — гукнув Кулак весело ударивши по руках — висватаєте, вік не забуду, а не висватаєте — вік не женитимусь. Так сьогодні милости прошу до себе. І попрощавшись кожне поїхало своєю дорогою.

Ярина упоравшись з обідом вийшла за ворота виглянути старих. Весело було у неї на душі і вона стоячи почала співати веселої пісні. Незабаром приїхали й старі. За обідом Ярина ще більше розвеселилась і щебетала як ластівочка розпитуючи старих, що бачили і що чули.

— Що, стара? Запримічаш? Се добрий признак, — шепнув Очеретько Горпині, коли Ярина одвихнула ся з хати. — Не треба-ж відкладати, а сьогодні-ж братись за діло. — І подякувавши Богу за обід, повиходили під хату.

Ярина миттю прибрала посуду, накинула платок і побігла з двору заливаючись веселою піснею.

— Що се вона сьогодні така весела? — спитала Горпина у Петра, що підійшов до них. — Я давно вже її такою не бачила.

— А вам мабуть краще дивитись на неї, як вона кулаками сльози утирає, — одповів Петро понуро. — Так пострівайте, незабаром побачите. Вам мабуть радісно дивитись на її сльози, що так завіхаєте, як почули пісню. — І махнувши рукою пішов у леваду.

Горпина не ждавши такої одповіді, мов застидавшись своєї мови, почервоніла і пішла мовчки в хату.

Приїхавши з церкви Кулак застав Мотрю з заплаканими очима і серце у него якось так затремтіло, мов хотіло розірватись на шматки.

— Обідати зараз будете? — спитала вона витираючи очи.

— Обідати ще вespію — одповів той — а ти краще скажи мені, чого ти плакала?

— Так, невесело чогось.

— Не чогось. А у тебе єсть якесь велике горе, котре ти криєш від людей. І як ти не вважаєш мене за ворога, то розкажи, відкрий свою душу, може я зумію тобі у пригоді стати. — І він мовчки взяв її за руку і вивів з хати у кімнату, звідки трохи згодом чутно було його розмову перемішану з Мотриним плачем.

— Здрастуйте! Чи єсть хто дома? — почув ся гомін з другої хати. Мотря витерла заплакані очи і вийшла з кімнати. На порозі стояла Ярина. Вид її сьвітив ся радістю, щоки червоніли як маківки, а в розмові почувалось якесь торжество.

— А я ждала, ждала вас до себе, і не діждавшись прибігла сама — загомоніла вона весело. — Що се ви? Плачете? Се б то задля годового празника? З роду сьогодні не буде! — І вона схопивши Мотрю за ший почала цілувати.

— Дитино моя! — шептала та пригортаючись. — Ти вносиш рай у мою душу! Ти одна моя утіха, ти одна моя радість! — І притулившись до її грудей мов замерла.

— От бач, де вона! — почув ся Очеретьків голос. — А я дивлюсь, куди вона так поспішає? Аж вона поспішала допомогти своїй тітці плакати!

— Ні, паноче, не вгадали! — одповіла Мотря. — Вона поспішала замовити сирітські сльози. Мені тоді тільки й сонечко сьвітить, як вона біля мене.

— Так буде-ж вам плакати! Господь послав празник не задля сліз, а задля радості! — умішавшись промовила Горпина. — Чи тобі, сестро, і празник не празником? — І вона обняла Мотрю і поцілувала.

— А кум де? — спитав Очеретько.

— Я тутечки! — озвався Кулак з кімнати. -- Заховавав ся, як ховрах у нору.

— Чого-ж ви ховастесь? Не раді гостям? То вибачайте! Ми такі, що й назад вернемось.

— Е, ні! У нас так не вертають ся! — промовив він вийшовши з кімнати. — Я не те, що рад, а готовий уклонитись вам у ноги, що не забуваєте й мене сироту. Сідайте-ж до столу! А ти, хазяйко, — сказав він Мотрі, — помагай сироті привитати гостей!

Гості посідали за стіл і Мотря почала їх частувати.

— А як любо та весело своєю сім'єю зустрічати сьвятий празник! — забалакав Очеретько поглядаючи то на Кулака, то на Мотрю. — І який він смутний у сирітстві, ось хоть би кумови або й тобі, сестро. Мене хоч і хоронив Господь від такого сирітства, але-ж я знаю, яке воно.

— І не кажіть! — одповіла Мотря зітхнувши. — Так важко, що здаєть ся як би не боялась гріха, то давним би давно наложила на себе руки. Як поглянеш на добрих людей, як вони радують ся зустрічаючи сьвята, так біля серця мов гадина обівєть ся! Що-ж подієш? Значить, така наша сирітська доля.

— І вигадує Бог зна що! — одповіла Горпина на її мову. — Хтож вам винен, що ви ремствуєте на ваше сирітство? Що тут зайвину балакати? Знаєш, сестро, ми прийшли до тебе не з проста, а з низьким поклоном. Пам'ятаєш, як вісімнадцять літ тому назад ми з тобою посе-

стрились і обрелись у купі жити і доглядати дітей. Ми й діти наші покохали тебе як рідну. Так на що нам розрізнятись тепер на старість? Наші діти линуть до тебе як до рідної матери, і тобі гріх буде їх кинути.

— З чого-ж ви взяли, що я кидаю їх? — спитала вона блідніючи.

— А ось із чого! Яка ти там не єсть, сестро, а все таки чужа людина. А нам хотілось би, щоб ти була нам рідна. Давай, сестро, ми вас з кумом звінчаємо, тоді добре знати-мем, що не кинеш.

— Спасибі вам, люде добрі, що ви не забуваєте мене сироту! — одповіла вона уклонившись. — А вам, Трохиме Трохимовичу, ще більше спасибі, що не погордували мною. Тільки я вам скажу, що я не піду ні за кого.

— Значить, оставай ся, Трохиме, й ти до гурту сиротою, — промовив Кулак смутно, і сльоза скотившись повисла на його довгих вусах.

— Тітусю! Рідна моя! — обнявши її почала улещати Ярина. — Ви-ж казали, що муєли-б душу свою віддати, аби бачити мене щасливою! Як бажаєте-ж мого щастя, як що вам важко розрізнятись зо мною, то соглашайтесь! Я-ж у вас одна! Я-ж ваша любя, ваша кохана! Нуте бо, скажіть хоч одно слово, заспокійте мене і я буду щасливою на віки! — І пригорнувши її до свого серця почала цілувати.

— Що я скажу, дитино моя! — промовила Мотря крізь сльози. — Робіть що знаєте... Я согласна... — І кинулась Ярині на ший.

Горпина зняла ікону і поблагословивши їх запили могорпч.

Доки Очеретьки гостювали, Ярина і не відходила від Мотрі. Вона мов та жайвороночка щебетала зазираючи їй у вічі. Мотря слухаючи її веселу мову мов помолодшала. І обхопивши Ярину за гнучкий її стан підвела до столу.

— Спасибі-ж вам, мої рідні, — забалакала вона, — що ви оглянулись на моє сирітство. Дозвольте-ж і мені слово мовити.

— Боже благослови! — одповів Очеретько. — Кажі, сестро, ради слухати.

— Ось що я мусила вам сказати. Я тепер сама бачу, що як воно хороше, як приходить яка радість, але-ж не знаю, як воно буває, як замісто однієї радості та приходить їх дві. Мені здається, що в таку хвилину і я затанцювала-б. Ви казали, що як радісно жити усім однією сім'єю і як тяжко розрізнятися з тим, до кого привинеш. А я скажу, що ще важче розрізнятися з тим, кого покохало серденько. Названі ваші діти давним-давно покохались, і я уклонившись вам у ноги прошю за ними. Не розрізняйте їх, благословіть їх на вічне життя. Нехай буде сьогоднішній день задля нас усіх днем радості. — І вона уклонила ся Очеретькови у ноги.

— Що се таке? Що воно робить ся? Правда, такої радості я не ждав, — промовив Очеретько розтеревшись. — Ну, стара, а ти що скажеш?

— А що мені казати, — одповіла та, — по мойому треба би спитати у Петра, що він скаже.

— Тай Петро так же низько кланяється ся, — озвав ся сей переступаючи порога.

— Ах ти розбишако! — гримнув на него жартливо Очеретько. — Так се ти підслухував?! Ярино! Ти чого мовчиш? Вилай його за мене!

— За щож його лаяти? — промовила вона засоромившись. — Він не винуватий!

— Ну, стара, — забалакав Очеретько. — От день, так день! Ішли парувати одну пару, а спарували дві. Дай же Боже милосерний, щоб так увесь вік було радісно та весело, як сьогодні! — І душком випив чарку, а за ним і всі. І поблагословивши дітей загуляли до ранку.

Четвертого дня у середу в церкві сьвятого Миколая тихо, без усякого торжества перевінчались Кулак з Мотрею, а заговівши на Петрівку Мотря простившись з усіми вийшла в далеку дорогу до Київа поклонитись сьвятим угодникам і помолитись Господу Богу за те щастя, яким Він наградив її на старість. Яринчине-ж весілля відоклали до після Петра, доки Мотря вернеть ся з богомілля.

XX. Мати і дочка.

Минула Петрівка. Колосиста пшениця починала половіти; бліде жито схиливши свій важкий колос шуміло як синє море, нагадуючи людям, що незабаром наступлять і жнива. Очеретьки-ж зготовившись на весілля все ще піджидали Мотрі, а її не було.

— Щож, дітки, — запитав якось Очеретько у Петра та Ярини, — мабуть ми не діждемось нашої Мотрі, а через тиждень і Ілія. Не ждати-ж нам з весіллям до Покрови? А у жнива заходиться ніколи. Мабуть нехай Бог помагає. На Ілію покличемо добрих людей, помолимось Господу Богу, тай і в добрий час за весілля. Як, діти, на вашу думку?

— Про нас як знаєте, — одповіли діти. — І вони почали лагодитись на весілля.

На другий день Ярина скликала дружок ліпити шишки та коровай, а на четвертий назначили весілля...

Перед Ілією над вечір до Очеретькового хутора почали під'їжджати одна за одною повозки. По двору бігав метушачись народ, а з хати дочувалась весела пісня дружків, що вбирали гильце. У кожного з гостей видно було на чолі радість, тільки одна Ярина ходила смутною й невеселою.

— Що з тобою подіялось, Ярино? — запитала її мати. — Ти неначе не рада своєму щастю? Поглянь на себе, на віщо ти перевелась?! Ще скажуть люде, що ми тебе силою віддаємо.

— Не сердьтесь на мене, моя рідна мамочко, — одповіла вона смутно. — Я й сама не знаю, що зо мною робить ся. Мені так смутно, так важко, що й сказати не можу. — І пригорнувшись до неї тихо заплакала.

— Годі тобі плакати, моя дитино. Розвеселись та ходімо в хату. Пора стрічки викупати, он ждуть люде. — І вона обняла її і повела в хату, де дружки зустріли її веселою піснею і посадивши за стіл почали убирати косу.

— Паночче! — гукнув Кулаків наймит показавшись через поріг. — Ідіть до нас, та мерщій.

— А що там у вас трапилось? — нетерпляче спитав Очеретько.

— Та привезли тітку Мотрю, і таку хвору, що ма-
буть досвіта їй дійде. Уже їй за батюшкою послали.

Веселі пісні дружок і радість гостей в мить стихли. Очеретько глянув на Ярину: та сиділа за столом як мертва.

— Яриночко, що з тобою? Чого ти злякалась? Може ще там немає нічого такого страшного?

— Ні, таточку... я так... мені чогось млосно... Пустіть мене зза стола, не час тепер веселитись. — І вона вискочила зза стола, зірвала з себе стрічки і бігом кинулась до Кулакового хутора...

Кулак звисивши голову сидів біля стола. У хаті було так тихо, що чутно було, як мухи гули крилами об вікна і як у кімнаті перед сьвященником недужа Мотря сповідалась із своїх гріхів.

— Де тітка? — спитала Ярина прожогом ускочивши в хату.

— Пе! — зупинив її Кулак указуючи на кімнату, — там батюшка! — І Ярина мовчки сіла.

— Ох! Коли-б швидче! — прошептала вона, — а то, здасть ся, не діждусь.

Незабаром на порозі показалися Очеретьки, Петрусь і інші гості, а з кімнати вийшов сьвященник.

— Зайдіть попрощатись, — сказав він і став молитись.

Ярина кинулась у кімнату, де з помертвілим поглядом лежала Мотря, і з криком кинулась їй на груди. На порозі показав ся народ. Мотря кинулась і тихо промовила:

— Дитино моя, яка ти здаєш ся мені хороша!... Як я поспішала, щоб тебе поблагословити! І Господь почув мою молитву. Дайте мені ікону.

Горпина подала їй ікону і вона не підіймаючись з ліжка поблагословила нею Петра і Ярину.

— Не клянїть же мене, люде добрі, — промовила вона мов крізь сон. — Я їй так багато витерпіла горя за свою вину... Винна я перед вами, люде добрі... і перед тобою... моя дитино... що я дурила тебе... тепер я сповідаю свій гріх... перед усім миром... Слухайте-ж усі...

слухай і ти, моя дитино... слухай... Я... я... твоя мати... —
І змовкла.

Страшений крик вирвав ся із грудей Ярини і вона повалилась їй на груди.

— Мамочко моя, рідна моя! — примовляла вона. — Відкрий свої очі, та ще хоч у-останнє глянь на свою кохану Ярину!

Мотря мов прокинулась, відкрила очі і простягаючи до Ярини свої холодні руки промовила: „Не Ярина ти... ні... ти не Ярина... ти... ти двічі охрещена... тебе звати... — І не доказавши змовкла на віки.

На другий день замісто весілля були смутні похорони, на яких важкий плач Ярини змінив веселі пісні дружок. Вечером у Кулака на огороді, на сьвіжій могилі видно було, як припавши чолом до землі голосила Ярина викликаючи свою матусю з глибокої могили, а обік неї навколїшках стояв Кулак.

— Знов я сирота, — промовив він глухо, — знов один! — І залив ся сльозами.

— Ні, таточку, не сирота ви, не один; ви zostались зо своїми дітьми, що будуть кохати вас, як рідну неньку. — І Ярина кинулась йому на шию...

Через тиждень над тією сьвіжою могилєю стояв дубовий хрест і на ньому було написано: „Під сим хрестом покоїть ся прах раби божої Мотрони, во сьвятому хрещенію нареченої Ганною“. А у волости посивілий як молодко Кулак писав „отношение“, у якому значилось так: „Бувшая кріпостная, із дворових людей князя Н—ського, села Князівки, Ганна Мірошніченкова, по прізвищу Галочка, по мужу Кулакова, 19 іюня 18... года волею Божою помре“. А опісля Покрови відгуляли Яринчине весілля. Перевезли до себе й старого татка Трохима Кулака, та він недовго траву топтав, а засмутившись за своєю Мотрею запедужав і на саму Варвару Богови душу віддав. У своїй духовній він завіщав усе своє движиме й недвижиме добро Петрови Костенкови й жінці його Ярині. Вони жили щасливо, ніколи не сварились, тільки як Петро було чого розсердиться ся на Ярину, то скаже: „Ех, ти!... Двічі охрещена!...“ І так вони живуть і доси.

НАШ АЛЬБОМ.

Юда.

Не срібло, не гроші тоді я любив,
Коли Його тіло продав і згубив.
Ті зерна, що сїяв Учитель, вийшли
І терном колючим вони поросли.
Сей терен — невіру і муку мою,
Я думав, мов зв'їря в душі удавлю.
Бажав запомогти, у неба просив,
А небо мовчало, і вітер згасив
Останню іскру. Мов хижі орли
Клювали мій мозок і сльози текли,
Пекучі сльози, терновий вінець!
Нехай мене судить Небесний Отець!
Хоч небо мовчало, хай смерть не мовчить,
Та крила розпустить і швидче летить.
Тебе як надію я зараз прийму,
Щоб швидче покинуть сю кляту тюрму,
Щоб швидче загадку мені розгадать:
Кому мені вірити? Кого проклинать?

20 квітня 1897 року.

Євдарка Доманова.

ІЗ ПОЕЗИЙ НАТАЛКИ К.

I.

Вже червоні ті зелені віти
І палають ніби у огні.
Як огнище дегоріло літо
Та осінні тихо тліють дні.

Вишні пишно по садах убраті
І далеко все бренять вони,
І жевріють золотом багаті
Скрізь широколисті клени.

Чисте небо, поховались хмари..
Швидко поле і той ліс засне.
А повітря напоїли чари,
Все пригріло сонечко ясне.

Хто полюбить вроду тиху й блїду,
Цїм хороша пізня пора...
Згасло літо, згнуло без слїду,
Все навколо вяне, уміра.

Листя в гаї стиха облітає
Та на землю темную спада:
Всеж природа приязно вітає,
Хто про неї теперá згада.

І до всього приязнь скрізь розлита,
Про одміну-ж і гадки нема,
Мов ніколи не було тут літа
І до віку не впаде зіма.

II.

Осудили її, чим доганить знайшли,
Хоч недбало й тоді поуз неї всі йшли
Незுவажні в питанні тяжкому:
Щож, ну, винна вона, так страждає сама,
Та до лиха її і турботи нема
На всім сьвіті нікому, нікому.

А чи думали ви, як дивити ся їй,
Як вся віра в людей, як окраса тих мрій
Наче листя сухе облітало?
А як знати їй те, що життя молоде
Без щасливих хвилин марно так пропаде,
Ви ніколи себе не спитали.

А чи знаєте ви ту нудьгу, як що дня
Все одно та одно сум страшний наганя
І як ночі від гадок не спати?
А чи знаєте ви, як то тяжко робить
І на праці чужій все здоровля згубить
І надії на краще не мати?...

ІЗ ПОЕЗИЙ УЛЯНИ КРАВЧЕНКО.

I.

Є щось іще в віків грядучих лонї
Невроджене, що час колись ще сплодить!
Ще людськість піднесесь з тїсного круга
В сьвіт, що проблискує у млі обслонї,
Куди стремить наш дух, де рве нас туга.
Хоч глибоше й глибоше в млу ту зір наш входить, —
Є щось іще в віків грядучих лонї...

II.

Нічю в тихих хвиль кришталі
Місячне дροжить проміне,
А в душі хвилюють жалі,
Біль сирітськїй і терпінє.

Ах, бо день несе з собою
Втіх дрібкїй й великі труди:
Серед праці, серед бою
Не дадуть тужить люди!

В день із хвилі тїнь щезає
Й сьвіту місячного смуга —
І в душі спокїй витає
І щезає біль і туга.

Тільки знов, як в хвиль кришталі
Місячне дροжить проміне,
До душі вертають жалі
І докори і терпінє.

III.

О, легко, легко тому жить,
Чий дух у гору не біжить,
Щоб тайники бутя слїдить.

Хто не ховає серця рац,
Не чує брязкоту кайдан
І не дізнав в житю оман.

В кого порожна голова,
Кого мета сьвята, жива
До змагань, боїв не звива.

Хто не прощав снів, нїшних мрїй,
Бажань палких, чутя, надїй,
Кого не ссе докорів змїй.

Хто мову серця поборов,
У кїм на вид житя умов
Протестом не бурхає кров.

О, легко жить без співчутя,
Без обовязку почутя,
Для втіх самого свого „я“.

Хто для чужих нечулий втрат,
Не бачить вколо злоби, зрад,
Кривд, що наносить брату брат.

Жите поверх безодні мчить,
В кого чутє і думка спить.
О, легко тому, легко жить!

Пустує голова і груди,
Жите мов між квітками путь
І дні безжурно легко йдуть.

ІЗ ПОЕЗИЙ МИКОЛИ Ч.

1. До піснї.

О пісне блаженна, о пісне крилата,
Несись над землею, дзвени і зови
До сьвіту, до сонця з тьми смертної брата,
Надію у серці йому оживи!
Сумує безсмертна душа чоловіча,
Немає їй сонця, просьвітку нема...
Збуди ж її, сило пісень чарівнича,
Скажи, що сьвіт Божий не склеп, не тюрма!

Хто в силі скувати на душу кайдани?
 Хто дух наш безсмертний згасити здола?
 О пісне небесна, розвій же тумани,
 Хай дня не змагає зрадлива їх мла!...

2. Перли.

Єсть перли безцінні	Багато тих перлів
На дні на морському,	Замито пісками,
Ще кращі перлини —	Ще більше по світу
У серці людському.	Розгублено нами.

3. Клич неба.

Клич іде під небесами:	Клич іде під небесами:
„Діти світу, всі — за нами!	„Діти світу, всі — за нами!
Будем в чистому промінні	Будем в небі ми літати,
Ми купатись, поринати	Будем землю доглядати,
І у тлінному творінні	Там вказав Творець од віку
Тайне, вічне прозирати.	Очищатись чоловіку.
В незлічимі, вільні хори	Станем хмари розгоняти
Зіллємось ми голосами,	Над землею ми крилами,
І гукнуть моря і гори:	Будем серцем зачувати:
„Діти світу, Бог між вами!“	„Діти світу, я — між вами!“

Клич іде під небесами:
 „Хто син світу, той — за нами:
 О, блаженні діти світу!
 О, блаженні Божі внуки!
 Землю пільмою повиту
 Ви зрятуєте від жуки!
 О, блаженні світосяйні,
 Горе, горе дітям ночі!
 Горе й вам, тьми діти тайні, —
 Ніч закрила ваші очі!“

Легенди і малюнки.

ІV. Цвѣт щастя.

Дитиною малою він не раз чув, як люде говорили: „щастє“.

— Що таке щастє? — питав він у матері, цікаво вдивляючи ся своїми оченятами в її заклопотане лице.

— Щастє, дитинко, то все одно, що доля.

— А доля що?

— Доля, дитинко, доля, — повторяла мати і не знала, як пояснити малій дитячій головці те дивне слово „доля“. — Доля, дитино, то такий цвѣт, що його тяжко дістати.

— А ладний він, той цвѣт?

— Чи ладний, кажеш? А вже-ж, що ладний. І дуже ладний. Як дивити ся на нього, то очи радують ся, на серцю робить ся весело і глядіти хочеть ся.

— Мамо, я хочу того гарного цвѣту. Скажіть, де він росте, я піду за ним. Я піду за ним, піду і принесу його для вас і для себе.

— Тобі його не треба, мій голубе, — казала мати цілуючи сина в русяву головку. — Тепер тобі годі йти за тим цвѣтом. Ти ще такий слабонький, а то ген за водою. Тепер тобі і без нього добре, а як виростеш і сил набереш, то тоді підеш.

— Ні, я не хочу, аж виросту. Я хочу тепер. Скажіть мені, де він?

І „скажіть“ і „скажіть“! лепетала дитина, а мати, щоби втихомирити її, підійшла до вікна і показала на став.

(Їх хата стояла на горбочку, а перед хатою у долнінї був став).

— Ось там, за ставом, чи видиш?

— Виджу, мамочко, виджу! Їх там ціла левада.

А які красні, які дуже красні! Чи то далеко?

— Таже далеко! Хиба не видиш? Ген, там, за водою!

— Аж за водою?

І задумав ся хлопчина. Пильно-пильно вдивляв ся великими, синіми очима в далеку далечінь аж там, де видно-круг зливав ся з голубими хвилями води.

Був вечір. На рубци виднокруга блиснула вузенька, ясна смуга, а за хвилю виплинув місяць, немов човен круглий і срібний. Він звільна підпливав на небо і здавало ся, що справді сунеть ся не по вечірній, тихій блакиті, але по дрімливій воді.

— Мамо! — радісно закричав хлопчина, зриваючи ся нагло з довгої задуми. — Знаєте що, мамо!

— Що, дитино?

— Я вже знаю, як дістати ся за воду по щастє.

— Як?

— Я вже знаю, але вам не скажу.

— Та чому не скажеш?

— Бо не скажу. Ви гнівали би ся на мене.

— Ой ти, ти, мій пустаку, а чи ти знаєш, що мамі все треба сказати?

— Знаю, але сього не скажу! — відповів хлопець і сховав свою кучеряву головку на материних грудях.

За хвилю лежав у своїм маленькім ліжку. Мати провела йому молитву, казала попросити Бозі, щоби таткови, сестричкам і братчикам дав здоровлечко, накрила його, перехрестила і сказала: спи. Він справді замкнув свої оченята і вдавав, що спить. Навіть хропів. Але не спав. Бо як лиш мати на пальцях відійшла від його ліжка і зачинила за собою двері, він підніс повіки.

В кімнаті було ясно. Місячне сьвітло лило ся крізь вікна і обливало своїм синявим цьвітом усї стіни, двері, образи на стінах і цілу обстанову. Під вікном у городі сьпівав соловій, здалека від ставу доходив хлюпїт води. Раз-у-раз котила ся вона дрібонькими, як морщини на ста-

речім лиці філями і вдаряла об греблю і беріг. Гребля і беріг відтручували її від себе, як напастника; вона подавала ся на хвилину назад, але сейчас ударяла ще дужше. Хлопець насторошив вуха.

— Хлюпоче, кличе мене. Каже, що перенесе аж там далеко, на леваду, де тільки богато „щастя“. Воно цвите. Жадна квітка не цвите так ладно. Чому то люде не рвуть того цвіту? Ага! Бо не годні дістати. Не знають, як через воду поплисти. Але я знаю. Коби лиш мама заснули і коби близше до рана, то піду. Піду.

Місяць сьвітив і сьвітив усе яснійше, соловії сьпівав невтомимо, а філя хлюпотіла. Хлопець не спав, але думав про райську квітку щастя.

Північ минула. Літня коротка ніч кінчилась. Ранок був недалекий. На виднокрузі появил ся вузенький пасмужок, зразу блідий і невиразний, відтак усе більший і яснійший. Зорі блідли, блідло також і небо. Соловії притихли. Подуло пораннім холодом і роса затремтіла на цвітах. Вода в ставі хлюпотала заєдно. Хлопець не спав. Його груди філювали, очи сьвітились, губи горіли. Підніс голову, руками спер ся о постелю і сів. Хвилину слухав. Всі в домі спали. Навіть стара, велика, чорна кітка, що звичайно в таку пору любила відбувати лови, лежала під печею, як грудка чорної землі. І вона спала. Хлопчина по тихо встав і підійшов до вікна. Вікно відчинив легонько. Від вікна до землі не було високо. Переліз і здригнув ся цілий. Зимна роса облила його теплі ноги і поранній холод перейшов його. Він біг. Робило ся теплійше. Дрібні ніжки занесли його на греблю. Став. Тепер хлюпіт води було чути богато красше, як перше. Тепер він зовсім виразно чує, як вода просить його, щоби кинув ся в її зимні обійми.

— Ходи — каже — я занесу тебе на другий бік, там, де цвите розкішна квітка „щастя“. Така пахуча, така проміниста, якої ти не бачив ніколи. Ходи! Не бій ся! — І він простягає руку і кидаєть ся у воду.

На виднокрузі свитає. На золотім рубци виринає якась велика і ясна точка. Від неї вся вода в ставі горить, палає. Філя за філею стає ясна, промінна, мов луска

на великанській потворі-рибі. Хлопчина йде по тій лусці, по філі, йде все даліше і даліше. Тіло у нього дріжить, серце тріпочесь, уста палають. Витягнув руки на перед себе, очима вдивив ся там, де сонце аж горить-сияє і йде. Аж тут на зустріч йому пливе велика, біла птиця. Пливе повільно, мов човен по морі, крила пускає як вітрила, ногами по воді кермує — то лебідь. Один, далі другий, великий, білий, з гнучкою лебединою шнею.

— Возьми мене, лебедю білий, і перевези за воду! Я тобі не заважу, глянть, який я маленький!

Так каже хлопець; а лебідь немов слухає його, підпливає до нього все близше і стає. Приглядаєть ся йому, киває головою, тручає крилом свою подругу лебідку, щось до неї говорить, а відтак наvertsає на місці і відпливає.

— Зажди! — просить хлопчина. — Не тікай від мене, возьми мене з собою, перевези!

Але лебідь не слухає його. Все скорше і скорше лине по блискучих філях.

— Зажди! — просить хлопець крізь сльози і кидаєть ся за ним у погоню.

Дрібонькі філі горять, легонький вітер перебігає по них, від ліса несе пахощами живиці. Тихо, хоч мак сій. Лише від берега чути хлюпіт філі. Вона раз-у-раз бе і відбиваєть ся від прибережних стовпів і за кожним разом усе даліше і даліше несе і заносить малого хлопчину. Вже він по груди пірнув у глибоку воду, вже лиш головку видно, лиш руки, лиш волосе сплило...

Біля постелі недужої дитини сидить лікар. Слухає, надслухує, удари серця вухом ловить і брови хмарить. Бідна мати дивить ся в нього, мов у лице пророка. Що буде? Що буде? — думає лікар. — Те, що Бог дасть. Коли сильна натура, так при Божій помочи переможе. А як ні, то піде за щастєм, за вічним щастєм...

А хора дитина блудними очима вдивляєть ся в стелю, піднімаєть ся на недужих крижах, витягає руки і шепче спаленими устами: — Я хочу квітки, тої красної квітки щастя... Пустіть мене, я піду за нею...

Багато літ минуло від тої хвилі. Маленького, кучерявого хлопця ніхто не пізнає нині. Виріс і відмінив ся. Змужнів і пізнав жите.

Завдяки старому вчителеві ботаніки пізнав усі цвіти на сьвіті і знає, що там, далеко, за водою, не росте жадна квітка щастя. Він то знає... А прецінь, прецінь кидасть ся в воду і йде за нею, за тою квіткою щастя... А чи дістане її? Хто знає?

Богдан Ленкий.

V. Затроєна шпилька.

Двері відчинились несьміло, перед порогом станула молода, нужденна Жидівка з хирлявою дитиною на руках. Витягнула руку і хитала головою, а червоні, сльозами заплилі очи прохали милостині.

— Тут нема Жидів! — обізвав ся студент, порядкуючи якісь папері на столі.

Дурні слова, що вирвались мимохіть, вкололи його серце.

— Се від людей! — прошептав.

— Чекай! — промовив здавленим голосом і глянув на неї уважнійше.

Поблід, як поражений.

В нужденній Жидівці дивна схожість до одної з його сестер...

Дав їй, що лиш міг з біля, грошей і хліба.

Хоровита дитинка усьміхнулась до него і наставляла свою однуку забавку — деревляну калатавку...

— Підтримав я жите двох істот на те, щоби потім нужда і голод мали що гризти, — думав він закривши очи.

Даром шукав їх пізнійше — пропали, як камінь у воді...

Михайло Сіуків.

VI. На Вкраїні.

Із споминів української селянки.*)

От я приїхала вже й до Петербурга, побачила все те, чого моя душа так дуже бажала, про віщо ніколи і в казці

*) Перед кількома роками передано нам із Харкова кілька зошитів записок одної селянки, яку доля вирвала з рідної хати

не чула у Черемушні. Та не один раз я згадала ті правдиві тїтчині слова, що вона мені казала: „Охайнеш ся, Маню, спокаєш ся, та буде пізно“.

Дїждала я вже й сьвятого Рїздва. Не радїю я тепер так, як дома радїла. Дивлю ся, що в Петербурзі не так і сьвятий вечір справляють, як у нас. Тут нема ні кутї, ні узвару, ні пирогів, ні капусти з опеньками, ні гороху, ні риби печеної, — сказано, зовсїм нема й вечерї тієї багатї, як у нас. „Оце так собі! — думаю, — щож воно тут за люде живуть, що нічого такого тут не готувлять!“ А як у нас у сей день, то кожна господарка готувить страву, яка є смашнїше і як можна бїльше, бо в сей багатий, радїсний вечір збірають ся вечеряти всї до купи у велику хату до господаря: робїтник безрїдний, наймит і наймичка. Чи завитає який небудь странний чоловик, попросить ся на нїч, то се вже такий дорогий гїсть, що кожный господар дякує Бога за те, що він послав йому страннього чоловика у такий сьвятий радїсний день, котрого він може гаразд нагодувати і напоїти. В ті пори не гнушали ся господарї своїми наймитами і убогими людьми, як тепер гнушають ся, а в радїсні празники обїдали усї вкупі.

В мого батька в сей день такий водив ся порядок, і так воно ведеть ся й до сїї пори у нашїм краї. Як упорють ся було зовсїм уже з дїлом, то розкладають крилатий стїл у великій хатї, становлять його під сьвятими у вуглї, де стоїть кутя і узвар на покутї на сїнї. Батько сам брав у жменю сїно і тонесенько трусив його по столу. Потїм застеляли стїл білою скатертю і перше всього ставили пироги на стїл. Батько перший сїдав за стїл біля кутї, бо він поки був живий, завжди клав сам у миску кутю, з словом: „Господи благослови!“ Пїсля вечерї ми з сестрою носили вечерю своїм хрещеним матерям і батькам. А в кого є дїдусї та бабусї або дядьки та тїтки,

і повносила таки добре по сьвітї. Подаємо тут для проби один уступ із тих записок. Крім гарної мови і цїнних побутових дрібниць вони мають, як бачимо, й лїтературну вартїсть. На жаль ми не маємо в руках цїлости і просимо тих, що були ласкаві передати нам початок, щоб зволили удїлити нам і решту. — *Ред.*

одно слово, хто в кого є, то в нашім краю ведець ся такий обичай, що діти носять вечерю своїй рідні. Буває, що й жонаті чоловіки носять.

Не оставав ся у нас і убогий чоловік без багатої вечері. котрий не мав у себе чого зготовити як слід, бо кожний заможний господар пошле йому сього-того по троху. Не одні заможні люде помагали бідноті та голоті к празнику, а кожний добродій уважав сьвятим обовязком поділити ся останнім к празнику з убогим чоловіком, щоб і він стрічав сьвятий празник не в смутку, а в радости, щоб і у його за столом чхала дівтора як їдять кутю, а їх батько та мати дарують хто чим. У багатих то й червінці дарують або цілкові, чи теличкою подарує або овечкою, а то й копишничка дасть або гривенничка, як хто чхне. Як що справді таки чхне, то й лучче подарять. „Се — кажуть — твоє щастя“. А як бува того чхне, що ячминину з куті усуне у ніздрю, щоб чхнути, то за се було мій батько дарує шагом. А убогий чоловік не має чим подарувати більш, як скаже: „Дарую тебе, моя дитино, щастем та здоровлем“.

В ті пори як я вже знаю, хоть і бідно жила людина, а все таки помагали добродії то відтіль то відсіль справляти празник, щоб і йому радісно було подати колядникам пиріг або паляничку, як прийдуть на Різдво колядувати дівчата і хлопці. Звісне діло, що в заможних людей дають колядникам паляницю або книш і кусок сала або ковбасу, та ще й гроші дадуть, покличуть у хату, по чарці піднесуть, а міхоноші то вже, як водить ся, чарчини дві або й три влізе, бо в його таки ваготи буває на плечіх чимало.

Так же й к Великодню з роду було чоловік не оставеть ся без паски. Хто ківш борошна пшенишного на паску, а хто й мірчину, хто кусок сала під сьвячене пришле, або ковбасу, чи пасочку спече, хто й поросятко пришле, чи там грудочку масла чи глечик молока або мисочку сирця. Це все так ділили ся люде з людьми не для того, щоб про них люде балакали, що ось вони дають, — ні, се не того так робилось, а давало ся для того, що вважалось великим гріхом не помагати тим людім, котрі у себе не

мають. Лучало ся мені нераз чути, як люде людей дякували: „Та спасибі вам, дай Боже здоровля, добродійко, ви й самі люде не багаті“. — „Бери, будь ласкава, не сором ся, Бог багат, то й нам дасть“. А тепер, Боже, як воно усе перевернуло ся! Наче ще не дуже й багато пройшло років з тії пори, як оце я кажу, років сорок, а може й сорок пять. І люде мов би то такі, та ще й кращі тепер стали, бо мало що не всі письменні, наче-б то і уштиві й звичайні, і закон Божий знають, а чого воно так не по братерськи дивлять ся чоловік на чоловіка! Звісне діло, що не мені їх судити, нехай їх Бог судить, — а тільки як згадаєш про тих людей, про те життя, тай зрівняєш теперішнє все, посумуєш, посумуєш, та й гірко заплачеш...

Ото дожила я у Петербурзі уже й до сьвятої Зеленої неділі. Дивлю ся, нема ніде клечання, ні одної гиячки, не посипано ніде й жмені зеленої травиці. Боже, Боже, — думаю, — а у нас то тепер у кожній хаті мов би то в тім раї! Скрізь висипано жовтим пісочком та зеленою травою, любистком, кануперьом та рутою-мнятою, образи заквітчані пахучими васильками, сьвітлицею, ласкавицею, чорнобривцями та гвоздиками, а на столі перед образами чубаті та хороші голубці колишуть ся. На кілках висять рушники, вишиті та перебірані до самої землі, на зеркалі почеплений найкращий рушник та ще й перевязаний червоною стяжкою. Стіл засланий білою купковою скатертю, а скриня накрита квітчастим килимом. Сіни й присінки і увесь двір уквітчані клечанням мов та квіточка. Дівчата попідперізують картасті плахти з шовковими китицями, та повдягають байкові юлки або плисові безрукавки, на пазусі з висічкою, до вишитих рукавів попрічпляють стяжки до намиста, попідперізують ся каламайковими поясами і позаквітчують ся рожою, трояндою або й шипчиною, сказано, цьвітуть мов ті маківки. На Тройцю і під Івана Купала плетуть собі вінки, вирубають зелене дерево, що називаєть ся Маренкою, уберуть Маренку стяжками, квітками, укопають на тім місці, де збираєть ся вулиця і ходять кругом неї сьпіваючи. Вечером кладуть вогонь, через котрий плигають дівчата й хлопці, а як

почнуть розходити ся із вулиці, то дівчата березуть Маренку, щоб хлопці не вкрали та не запроторили куди небудь у болото. Самі дівчата ховають Маренку до завтрашого.

На другий день після обіда дівчата знов укопують Маренку на вулиці, де ходять кругом неї і сьпівають. Далі беруть її, несуть до ставку, розбирають із неї украшения і топлять її у ставку. Потім і самі дівчата купають ся і поринають з вінками на голові: в котрої зрине вінок сам з голови і не втоне, то значить той парубок її любить, на котрого вона загадала, а котрої вінок утоне, то ту парубок обмане.

Мені й тепер уздріваєть ся, що мов би то я зараз бачу свій ставок, у котрім топлять дівчата Маренку. А ось і верби кучеряві горді та пишні стоять, мов ті башти кругом ставка; у тихій зеркальній воді бачиш, що мов би то вони й там ростуть, тільки до гори ногами. А ось і гребля, що обгинає дугою ставок, а по ній похочає старий дід Матвій мірошник з білим волосем на голові і з бородою як лунь. А ось і внучка дідова Галька, невеличка дівчинка, боса, у вибійчаній спідничині, з загорілим личком, з розтріпаними косенятами. Дід мірошник іде на лотоки, підіймає заставки і пускає воду, колеса закрутили ся, завертіла ся пятірня, загули каміння і застукотіли ступи, що товчуть пшоно. Дід Матвій підставляє мішок під лоточку, куди падає борошно з жолобка, і насипає лопаткою у мішок. Посеред млина на долівці тліє вогоньок, кругом його сидять чоловіки та курять люльки. Тут же й жінки подекуди попритулювали ся: котра шиє, а котра уткнула собі куделю в коліна і ковилає вовну на веретено. А ось супротив млина стоїть кілька волових підвод порозпряганих, що привезли хліб молоти із далека. Понижче млина вузенька річка з крутими боками веть ся гадюкою і біжить кудись то геть собі далеко. А там луки зелені як рута, лани найжені високими могилами гріють ся собі на сонечку, немов дримають під погідним небом...

Маруся Ч.

ЯРОСЛАВ ВРХЛІЦКИЙ.

ІЗ ПОЕМИ „БАР-КОХБА“.

В п'ятій пісні п. з. „Господнє військо“ показано табор Бар-Кохби між Бетаром і Єрусалимом. До Бар-Кохби зійшлися великі купи Жидів, та щоб вибрати зпоміж них собі військо, він видумав важку пробу: кождий вояк на доказ своєї твердості має відтягти соді палець лівой руки. Бар-Кохба сам перший дає приклад на собі, а коли мати одного юнака не хоче дозволити, щоб її син калічив себе, Бар-Кохба замість него утинає собі ще один палець.

VI. Тур - Сімон.

Вал твердині Тур-Сімона. В глибині вбогі стріхи домів і вежі. На валі шатро полководця, проти него ставлять римські вояки сім хрестів, а інші викопують сім ям, усе одну яму під кождим хрестом. Перед шатром полеве крісло.

Перший вояк (*занятий при хресті*). Цікаво, хто буде прибитий до тих хрестів?

Другий вояк (*занятий при ямах*). А хто буде закопаний у ті ями?

Центуріон. Може ще й ви самі, коли так сподобається полководцеві і коли не будете на час готові. Зрештою ті хрести і ями для полонених Жидів, яких учора спіймала наша сторожа і які мають зараз стати на допит перед полководцем.

Перший вояк (*при хресті*). Ми готові, пане! (*Злізає з хреста*).

Другий вояк. Ми також, пане! (*Вилізає з ями*).

Сигнали тубою, заслона в шатрі відхиляється, виходить Квінт Тіней Руф, за ними легіонарі і центуріони зі знаменами і тубами.

Руф (*сїдає*). Як прозвано мене? Тираном Руфом?

Ну, хочу заслужити на се імя.

Що доси я чинив, се лиш прелюдия

Була страховищ тих, які почну тепер.

Злу славу тут лишив колись Квіст,

Я гіршу лишу, хай попам'ятають

Ті вперті твердошиїці, хай пізнають,

Що жартувати в Римом нерозумно.

Ведіть сюди Жидів тих полонених,

Нехай говорять, а то я розвяжу

Уста їм! (*Воякам*) Знаряди до мук приладьте

І дров під всі хрести й підпал кладіть.

Труби. Римські вояки приводять пов'язаних Жидів; їх чотирнайцять, мужів і жінок різних літ; у всіх руки зв'язані назад, усі вони напизані на один шнур.

Руф.

Заким засуджу вас і дам сповнити

Скаране всім бунтівникам на пострах

В цілім Ізраїлі, жадаю двох річей.

Хрести сі бачите? Вал Тур-Сімона

Нехай асує скрізь по всій Юдеї,

Що Рим брикания вашого не зляк ся.

Чи скажете охотно все по правді,

Чи збрешете, мовчати-мете бутно,

Всеж мете висіти хто є мужчини,

А хто жінки, закопані по пояс

Під мужами будуть шакалам жиром.

Від мук лише ще можна вам спасти ся

Признаєм щирим, та ніяк від смерти.

Мов, діду! Всім мабуть ти голова,

Мов перший, як повстала думка ся,

Що було першим приводом до бійки

Між римським військом і Жидів юрбою?

Старець.

Що маю мовить? Ти ледви повіриш,

Та я скажу по правді. Вчора в той час

Я був щасливий батько й тесть щасливий :
 У нас було весіле в домі, гучно
 Ми йшли, щоб обряд довершити сьвятий,
 Та нам на горі здивав нас на шляху
 Ряд римських піхотинців. Ті завзято
 Наскочили на дружб, що за-для жертви,
 Як наш сьвятий наказує обичай,
 Несли два птахи, білі голубиці;
 Пташат їм вирвали, здавили горло
 І серед грубих жартів ну-ж тручати
 Із рук до рук, а далі і під ноги.
 Тут наші сперли ся, мечі заблисли,
 У відповідь каміне засвістало,
 І римський ряд побитий геть розбіг ся.
 В порядку ми до обряду пішли,
 Що виконаний був без перешкоди;
 Аж у ночі, як при пирі весільнім
 Сиділи ми, прийшли значнійші сили,
 Дім запалили нам над головами
 І в хату впали з галими мечами.
 Рубали всіх, хто їм попав під руки,
 Нас повязали й привели сюди.
 Отсе тобі вся річ по щирій правді.

Руф (*сміється*). Так маєм тут при купці все весіле!

Ну, я подбаю вам про відповідну
 Весільну ніч! Яке зухвальство, старче,
 Противити ся римському вояці!
 Сеж честь тобі, як він тебе полаг,
 Пожартувати зволить із паршивим!
 За пару голубів — і зараз бійка!
 Сеж видно, що ви заціпки шукали,
 А не чого! Ну, а тепер скажи,
 Де військо те жидівське таборить ся?
 Де пробува Бар-Кохба ваш грізний?
 Чи много вже навербував народу?
 Все нам скажи, що сам про тебе знаєш!

Старець. Ніщо не знаю, то й сказати не можу,
 А як би й знав, тим менше би сказав;

- Адже-ж не зраджу я закон Господній
Ні люд його; тут дармо ти питаєш.
- Руф.** Повісьте Жида тут на перший хрест,
І розгнітїть огонь у него під ногами,
То швидко він не те почне сьпівати.
- Старець** *(поки його ведуть)*.
Великий Бог, володар сил небесних,
Йому хвала хай буде з віку в вік!
- Руф** *(живує на мужа, що стояв за старцем)*.
То ти жених щасливий?
- Муж.** Жених смерти.
- Руф.** Ти чув мої питання, говори!
- Муж.** Від мене ти не вчуєш більше того,
Що мовив попередник мій і тєсть.
- Руф.** То будеш висїти так, як і він.
- Муж.** І так же Пана сил хвалити буду.
- Руф.** Як хочеш! *(До воляків)* Привяжіть його на хрест
І під хрестом огоньце розпалїть.

(Тимчасом старця привязано до хреста і розпалєно огонь під його ногами).

- Старець на хресті.** Суд Господень над тими,
Що судять ся зо мною;
Воюй тих сам, о Боже,
Що на мене воюють.
- Візьми свій щит і панцир
І встань мені на поміч,
Зо списом стань в дорозі
Тим, що на мене тягнуть.
- Промов мойому серцю:
„Я є твоє спасєннє“;
Хай сьтїдом ті затлїють,
Що хтять мене згубити.
- Хай з соромом тїкають,
Немов від вітру трїна,
Нехай їх ангел Божий
По всїх краях розсїє.*)

*) Псалом 34, зач. 2—6.

Руф *(до жінки, що стояла за мужем)*. Ти молода?

Жінка. Се ти вгадав відразу.

Руф. Жінки звичайно все є повільніші,
Тож надіюсь, ти борше скажеш дещо.

Жінка. Не більш, не менш, як мій жених і тесть.

Руф. О племя завзятуще! Ось і видно,
Що всі ви в змові. Позривайте з тіла
Її одіж і віпхніть її до ями
Під тим хрестом, де висить муж її!

Жінка. Хоч у стражданю, всеж таки ми разом, —
Хай славить ся предвічний Саваоф!

(Вояки тимчасом привязали мужа на хресті і запалили огонь під його ногами. Інші кинули ся на жінку і реуть у неї одіж).

Руф. Ай, гарне бо дівоче тіло! Чарку
Сюди! Без Бакха не бува й Венера.

(Два вояки відходять до шатра і приносять амфору і чарку, наливають до чарки і один приклякнувши подає Руфови повну чарку).

Муж на хресті. Господь мій захист, моя сила,
Готова поміч в кожній долі,
Хай сьвіт валить ся — не бою ся,
Хай гори проваляють ся в море.*)

Руф *(не)*. Весільна ніч вам буде дуже гарна:
О півночи шакал тут і гієна,
То буде твій жених, йому-ж Каркайло
Край голови таке шепне до уха,
Що кров уся йому зітнеть ся в жилах.

(Відає чарку воякови, сей наповнює її знов. Руф не. Тимчасом вояки вкинули голу жінку по груди до ями).

Жінка в ямі. Спаси мене, о Боже!
Аж в душу леть ся вохкість,
В бодоті потапаю
Без дна, в глибокій глині.
Вже висхло в мене горло,
Зомліли в мене очи
Лиш за тобою, Боже
Все озираючись.

*) Псалом 45, зач. 2—4.

О вирви мене, Пане,
З багна, не дай, щоб тая
Глубінь так і зомкнулась
Мені над головою!*)

Руф. Там хлопець ще, нехай приступить ближше!

(Сторожа відв'язує хлопця і ставить його перед Руфом. На хлопця верхня одежа подерта, він сміло дивиться в лице легатови).

Чей хоч отсе пискля нам дещо скаже.
Хто ти? Дразнить мене твій вид зухвалий.

Хлопець. Я брат отої жінки, що ти мучиш.

Руф. А кілько літ ти маєш?

Хлопець. Одинацять.

Руф. Глянь на хрести! Один з них буде твій,
Таку саму дістанеш також ватру
Під ноги, як не будеш говорити
І не відповіси на всі питання,
Що твому вітцю й сестрі завдав я.

Хлопець. Не відповім, як Бог є надо мною.

Руф. То й говорить не буду я з тобою, —
Чей діти моїх намірів не спинять!

Хлопець. Се вже твоя річ, а моя — терпіти.

Руф. Чи вже й дітей втяг бунт у сїть свою?

Хлопець. Ті перші все бували в ній, легате.
Не знаєш нашої історії, як видно,
А то-б ти знав про долю Маккавеїв.
Вони не вимерли в Ізраїлі і доси, —
Як хочеш, сам тобі я те докажу.

Старець на хресті. Держись, мій сину!

Муж на хресті. Господу хвала!

Жінка з ями. Все витерпи, мій братіку, за Бога
Й його закон.

Хлопець. Сповнить його Бар-Кохба!

І що варт я, де так терпить мій батько,
Сестра і муж її? Ось я вам, нате!

(Сам скидає з себе одежу і входить між воляків, ті хапають його і тягнуть до третього хреста).

*) Псалом 68, зач. 2—4, 15—16.

Руф. Се божевільні!

Всі в'язні. Так, для Господа

Ми божевільні, слава Саваофу!

Руф. Так говорить не хочете?

Всі. Ні слова,

Лиш се одно: великий єсть Господь,
Із кіхтів льва подасть нам свою руку,

З під жорнового каменя нас вирве

І посадить на трон своєї слави,

Де в блисках запаанує Ізраель.

Руф. Так на хрести їх всіх і всіх до ям,

Огні палить, одержу з них зривайте,

Хай знають, що є Рим і міць його.

В'язні. Та найміцніший єсть Господь всіх сил.

Руф. Побачимо, хто буде найміцніший.

Вина сюди!

(Вояк подає йому повну чарку, він вихиляє її і відкидає).

Оттак схрестивши руки

Я налюбую ся на ваші муки.

(Вояки повідв'язували решту в'язнів і пороздягали їх, мужів по-привязували до хрестів, жінок повтикали до ям під хрестами і порозпалювали огні під ногами розпятих. В тім у глибині сцени счиняєть ся рух, купа війська єходить на вал).

Центуріон *(до Руфа).* Отсе шпіони наші повернули.

Руф. Хай стануть тут! Сі швидко скажуть нам,

Чого від тих ми не могли добитись.

(Центуріон приводить трьох римських шпіонів, що низько кланяють ся Руфови).

Руф. Ну, Сергіє, що там?

Шпіон I. Злі вісти, пане.

Дочка твоя учора проїжджала

Близь Бетару. Випадком нещасливим

Їй вісь зломалась, бо в бігу прудкому

О камінь вдарив упряг. Щастє ще,

Що без ушкод — її боги спасли —

Вона зіскочила із воза звинно.

Щоб вісь нову до воза доробити,

Слуга взяв перше дерево край шляху.

Та ледво в вітрі свиснула сокира,
Аж ось юрба жидівська, що спокійно,
Ба ні, злорадісно на все дивилась,
Ні пальцем не кивнувши для підмоги, —
На військо кинулась, мовляв: патик сей
Святий і допускаєсь святакражі,
Хто доторкнеть ся до його рукою.

Руф. Все, все святе для тих людей усюди!
За всім зорять, у всім знаходять привід
До бунту й опору. Ну, далі, далі!

Шпіон. Був се один з тих прутиків святих,
Що скоро лиш уродить ся дитина,
Садять у землю і росте з дитятем
Аж до його весіля; в передвечір
При сьпівах і при музиці святочній
Його рубають і з його цївок
Настружуть тик під пишний бальдахин,
Що то під ним невісту й жениха
Ведуть у храм, де вже чекає жрець.

Руф. Якись пересуди та забобони!
Шпіон. Для твоїх слуг се теж було не в догад,
Зрубали дерево, в тім вся юрба
На них бий-забий! Закипіла бійка
І люта січа.

Руф. А моя дочка?
Шпіон. Втекла, як лиш пішло свистать каміне.

Руф. Богам подяка! Ну, а слуги?
Шпіон. Трупи

Руф. Лежать у крові, що до пімсти кличе.
О, вдарить пімста, наче грім із неба.
Зухвалість псів тих аж до неба дме ся!
Досить з тобою! Лідне, що скажеш
Про військо, що веде його Бар-Кохба?

Шпіон 2. *(виступає вперед, кланяєть ся легатови, коли тим-часом перший відступає назад між військо і придивляєть ся мученим Жидам).* Воно більшає все, летате свїтлий,

Вже двісті тисяч вояків числить
Таких, що відтяли собі по пальцю
Для божого закона.

Руф. Псе, ти брешеш!
Що, двісті тисяч? Що верзеш, безумче!
Чи се можливо, щоб аж двісті тисяч?

Шпіон 2. Хай западусь у землю, коли менше!
Старець на хресті (*слабим, але чутким голосом*).
Великий ти, о Боже, сил небесних!

Шпіон 2. Валять немов потопа, стугонить
Земля під їх ногами, курява
Клубами в небо бе, гримить їх сьнів
Як ревіт труб, що гирлом золотим
До сонця грають. А на їх переді
Бар-Кохба йде, що в рамці кучерів
Своїх подібний до гнівного сонця.
О пане, коли-б я сьмів радити, —
Втікай! Їх двісті тисяч, а вся римська
Залога тут — ледви третина того.

Руф. Що? чи й тебе напала скаженина
Сих безумів? Велю на хрест прибити!
Ну, говори, що знаєш про Бар-Кохбу?

Шпіон 2. Не хочу, пане, збуджувать твій гнів.

Руф. Де він? Куди йде?

(*В глибині сцени рух і шалені крики, вбігає післанець і без духа паде перед Руфом*).

Післанець. Йдуть, ідуть сюди!
О пане, живо утікай, ратуй ся!
Ідуть, немов великих вод потопа,
А перед ними страх!

Руф (*зриваєть ся з крісла*). На вал, вояки!
До рук праці. до ладу катапульти!
Лиш градом камінців їх привітайте,
Та розполоште стріл дощем — уступлять
Мов дикі зьвірі! Тільки в зад ні кроком!

(*Рух і галас між військом, сигнали труб, військо стає в ряди і відходить. За сценою чути лускит і глухі удари, рик і виск, серед котрого чим раз виразнійше прориваюнь ся окрики: Сіон! Бар-Кохба!*)

Старець на хресті. Бог воїнства вже вислухав наш плач,
О діти, радуйтеь, великий він,

Старий Єгова в ризах сил своїх
А милосердне його без краю.

Всі иньші. Аллилуя! Аллилуя!

Другий післанець (*вбігає задиханий*).

Лєґате, нї-на-що всі катапульти!
Йди на укріпленє і сам поглянь:
Цілим рядом стоять там ті прочвари
І ригають каміня водопадом
У темний вал мужів, що в низу вис
І кидаєть ся і реве скажено,
Із насміхом та жартами витає
Твоїх торментів гуркітливі сальви
Та скорпіонів кованії вістря.
Але найбільше диво — серед того
Живого валу ведитень Бар-Кохба:
Стоїть немов скала і дошкою свого
Коліна переймає всі удари
І відкида назад немов дитина,
Що граєть ся в мяча. Твої онаґри
Даремно ригають, отій жидівській
Юрбі на сьміх.

Післанець 3. (*впадає за ним*). О пане, утікай!

Пропало місто, вкріпленя розбиті,
Тїкає військо! Вже по нїм тривога
Ударила страшеним пєстуком,
Всі кидають мечі, щити, візїри,
Бїжуть мов стадо тих овець безсильних
І верещать: „Ратуй ся, хто як може!“

(*В глибинї раз-у-раз змагаєть ся боевий галас, чим раз силь-
нїйші оклики: „Сїон! Бар-Кохба!“*).

Руф.

На хвилю уступаю перемозї,
Та верну з більшим військом ще сюди,
Тодї-ж всім горе! (*Римське військо на втеці без
оружя впадає в сумїш на вали з вереском*).
Бабїї! Нї кроку!

А хочете свої житя овечї
Оберегти тим соромним бігом,
То тих жидівських псїв ось тут добийте,
Щоб переможцям полишились трупи.

Центуріон *(утікаючи відтручує його).*

Як маєш час, подобивай їх сам!

(Нові купи втікачів-вояків мов хвиля уносять із собою Руба; зо стріх Тур-Сімона бухають густі клуби диму. Боевий галас чим раз дужший).

Старець на хресті. Я надіявсь на тебе, вічний Боже!

Муж на хресті. Не буду зганьблений перед тобою.

Жінка. Моя твердиня і скала — Господь.

Иньший. Твоя хвала в устах моїх до віку,
З усього страхітя мене ти вирвав.

Хлопець. Благословен великий Саваоф!

(Війско Бар-Кохбове виступає на сцену, Бар-Кохба з мечем у руці, за ним Акіба, Мейр, Елеазар).

Юрба. Хвала́ Бар-Кохбі, честь і довгий вік!

Бар-Кохба *(припав на коліна і цілує землю).*

Хвалу віддайте Богу, він нас вів

І сили нашим раменам додав,

Він воював, він сам тут переможець.

Старець на хресті. А ти, Бар-Кохбо, є його Месня.

Юрба. Месня ти, король наш ти, Бар-Кохбо!

Бар-Кохба *(побачивши мучених).*

Тих найперше ослобоніть! *(Вояки сповняють його наказ).* Пожежу

Згасити треба в місті. Тур-Сімон,

Се ключ до иньших кріпостей Юдеї.

Вали як раз сторожею обставте,

Щоб ворог знов під ніч нам не вернув.

Акіба *(обнимає Бар-Кохбу).* Не ошукав ся я на тобі, сину!

Бар-Кохба. Бог дасть, не ошукаєш ся ніколи.

(До народа) Як сповните все, що я наказав,

Сюди зберіть ся на молитву славному

І на подяку. Хай звенять кимвали,

Китари й арфи під Господній танець, —

Він переможець, честь йому й подяка!

Юрба. А вибранець Господній єсть Бар-Кохба!

З чеського переклав

Іван Франко

З дрібних оповідань Альфонса Доде.*)

VIII. Смерть Дофена.

(La mort du Dauphin).

Малий Дофен хоррий, малий Дофен умирає... По всіх церквах королівства Сьвяті Дари виставлені день і ніч і великі свічки горять за виздоровлене королівської дитини. Улиці старої столиці сумні і тихі, дзвони не дзвонять, вози переїзджають поволеньки... Довкола палати горожане заглядають цікаво через кратки до визолочених швайцарів, що балакають на подвірю з важними мінами.

Ціла палата в руху... Шамбеляни, мажордоми бігають то в гору то в долину по мармурових сходах... На галеріях повно пажів і двораків у шовкових одежах; вони ходять від одної групи до другої і оповідають по тиху новини... На просторих ганках заплакані гонорові дами складають собі глибокі поклони і обтирають очи гарними вишиваними хустинками.

В оранжерії численне зібране лікарів у тогах. Через вікно видно, як вони махають своїми широкими чорними рукавами і докторально схиляють перуки з льоками... Губернер і конюший малого Дофена ходять під дверми і чекають рішення консіліюма. Пан конюший клине як поганин, пан губернер рецитусє вірші Горація... А тимчасом там від стаєн чути сумне іржанє. Се гнідий малого До-

*) Див. книжку XI.

фена, про котрого конюхи забули, заводить сумно перед порожнім жолобом.

А щож король? Деж його величество король?..

Король замкнув ся сам один у покою на краю палати... Величества не люблять, аби хто видів, як вони плачуть... Королева, се що иньшого... Сівши в головах малого Дофена вона обливає своє лице слезами і голосить при всіх, наче перекупка.

Малий Дофен на коронковій постели виглядає ще білїйшим ніж його подушки, на котрих він спочиває замкнувши очи. Думають, що він спить; але ні, малий Дофен не спить... Він звертаєть ся до своєї матери, і побачивши, що вона плаче, каже:

— Королево, чому плачете? Чи ви справді думаєте, що я умру?

Королева хоче відповісти. Риданя не дають їй говорити.

— Не плачтеж, королево; ви забуваєте, що я Дофен, і що Дофени не можуть умирати, так...

Королева ридає ще сильнійше, і малого Дофена збирає страх.

— О, — каже він, — я не хочу, щоби смерть прийшла забрати мене, і я потрафлю перешкодити їй прийти сюди... Най зараз прийде сорок сильних вояків і най сторожать коло нашої постелі!... Най сто тяжких гармат чигає день і ніч з запаленими льонтами під нашими вікнами! І горе смерти, коли вона відважить ся приблизитись до нас!...

Аби догодити королївській дитині, королева дає знак. І зараз таки чути, як тяжкі гармати вїжджають на подвірє і сорок сильних вояків з оружем у руках входять і стають довкола кімнати. Се самі старі сивоусї жовніри. Малий Дофен плеще в руки побачивши їх. Він пізнав одного між ними і кличе його:

— Льорен! Льорен!

Старий жовнір пристунає на крок до ліжка.

— Я тебе дуже люблю, мій старий Льорен... Покажи йно свою велику шаблю... Як смерть схоче мене взяти, то її треба буде убити, правда?

Льорен відповідає:

— Так, ваша високість...

І дві великі сльози котять ся по його темнім лиці.

В сій хвилі наближаєть ся до малого Дофена сьвященик і говорить до него довго, по тиху, показуючи йому хрест. Малий Дофен слухає його сильно здивований, і нагло йому перебиває:

— Я дуже добре розумію те, що ви мені говорите, добродію абате; але чиж мій приятель Бепо не міг би умерти замість мене, якби йому дати багато грошей?...

Сьвященик говорить по тиху дальше, а малий Дофен витріщає оченята щораз більше й більше.

Коли сьвященик скінчив, малий Дофен каже зітхнувши тяжко:

— Все те, що ви кажете, добродію абате, дуже сумне, але одно мене потішає, що й там високо, межі зьвіздами, в раю, я все ще буду Дофеном... Я знаю, що Господь Бог мій свояк і певно буде поводитись зі мною відповідно до мого становища.

Потім, обернувшись до матери, він ще додає:

— Най мені принесуть мою найкрасшу одежу підбиту горностаями і аксамітні черевички! Я хочу гарно прибраться для ангелів і увійти до раю в одежи Дофена.

І третій раз сьвященик нахиляєть ся над малим Дофеном і говорить довго з тиха... В середині його бесіди королівська дитина перебиває йому з гнівом:

— Отже, — викрикує, — бути Дофеном, се зовсім нічого не значить? — І не хочачи вже більше слухати, малий Дофен обертаєть ся до стіни і гірко плаче.

ІХ. Підпрефект серед природи.

(Le souspréfet aux champs).

Пан підпрефект на об'їзді. Перед ним візник, з заду льокай, коляса підпрефектури несе його величаво на краєві збори до Комб-о-фе. На сей важний день пан підпрефект надів свій гарний вишиваний одяг, узяв кляк, вузенькі сподні зі срібними пряжками і сьвяточну шпаду з ручкою, що виложена перловою масою... На колінах у него

лежить велика шаґреньова витискана тека, на котру він споглядає сумно.

Пан підпрефект споглядає сумно на свою шаґреньову теку з витисками; він думає про кляту промову, яку буде мусів виголосити перед мешканцями Комб-о-фе:

— Панове і дорогі горожане...

Але хоч він і як теребить ясний шовк на своїх фаворитах і повтарає сто рази раз за разом: Панове і дорогі горожане... промова дальше не йде.

Промова дальше не йде... В сій колясі так горячо!... На краю горизонта дорога до Комб-о-фе стоїть уся в поросі осьвітлена полудневим сонцем... Повітре наче горить... а на вязах, що ростуть по боках дороги, покритих зовсім білим порохом, тисячі коників перекликають ся з одного дерева до другого... Нараз пан підпрефект здрігаєть ся. Там, під горою він побачив зелений дубовий лісок, що його кличе до себе.

Зелений дубовий лісок кличе його до себе: Ходіть сюди, пане підпрефект, укладати свою промову, вам буде далеко ліпше під моїми деревами...

Пан підпрефект дав себе зловити; він зіскакує з коляски і каже своїм людям, аби його чекали, бо він іде укладати свою промову в зелений дубовий лісок.

В зеленім дубовім ліску є пташки, фіялки, а під делікатною травою жерельця... Коли пан підпрефект показав ся в гарних споднях і з шаґреньовою текою з витисками, пташки злякались і перестали сьнівати, жерельця не відважились дзюрчати, а фіялки поховались у траву... Цілий той сьвіток не бачив ще ніколи ніякого підпрефекта, і зачали ся по тиху випитування, хто се той гарний пан, що проходить ся в срібних споднях.

Попід листочками тихенько питають, хто се той гарний пан у срібних споднях... Тимчасом пан підпрефект, причарований тишиною і сьвіжістю ліса, підносить поли своєї одежі, кладе кляк на землю і сїдає на моху під молодим дубком; дальше він вітворює на колїнах свою шаґреньову теку з витисками і виймає відти великий аркуш міністерияльного паперу.

— Се артист! — каже чечітка.

— Ні, — каже сьнігур, — се не артист, бо на нім срібні сподні; се скорше князь.

— Се скорше князь, — каже сьнігур.

— Ані артист, ані князь, — перебиває старий соловій, що сьпівав раз цілий сезон у садах підпрефектури. — Я знаю, хто се: се підпрефект!

І цілий лісок шенче: Се підпрефект! се підпрефект!

— Який він лисий! — завважав жайворонок з великим чубком.

Фіялки питають: Чи він може злий?

— Чи він злий? — питають фіялки.

Старий соловій відповідає: Зовсім ні!

І на се запевнене пташки зачали знов сьпівати, жерельця знов джурчали, фіялки пахли, наче пана підпрефекта й не було коло них... Не звертаючи уваги на сей веселий шум довкола себе, пан підпрефект призиває в серці музу рільництва, і взявши оловець, зачинає деклямувати своїм церемоніяльним голосом: Панове і дорогі горожане...

— Панове і дорогі горожане! — каже підпрефект своїм церемоніяльним голосом...

Вибух сьміху перебиває йому; він обертаєть ся і бачить тільки зелену жовну, що сидить на його кляку і дивить ся на него зі сьміхом. Підпрефект здвигає плечима і хоче говорити дальше свою промову; але жовна перебиває йому знов і кричить з далека: По що се?

— Як то: по що? — каже підпрефект почервонівши; і прогнавши рухом безстидного птаха зачинає знов як найліпше: Панове і дорогі горожане...

— Панове і дорогі горожане... — зачав знов підпрефект як найліпше. Але зараз же фіялочки довкола него підносять ся на стебельцях і кажуть тихесенько: Пане підпрефект, чи ви чуєте, як ми гарно пахнем?

І жерельця під мохом грають йому наче чудесна музика, і в гадузках понад ним ціла громада чечіток висьпівує свої найкрасні пісні, і цілий лісок змовляєть ся, аби перешкаджати йому укладати промову.

Цілий лісок змовляєть ся, аби перешкаджати йому укладати промову... Пан підпрефект паний запахом, оду-

рілий від музики даремно пробує противитись новим чарам, що оточують його. Він опирається на траву, розпинає свою гарну одягу, муркотить ще два три рази: Панове і дорогі горожане... Панове і дорогі горожане... Панове і дорогі...

Потім він посилав до чортів горожан, а Музі рільництва лишає тільки хіба закрити лице.

Закрий лице, о Музо рільництва!... Коли годину потім люде підпрефекта, занепокоївшись про свого пана, увійшли в лісок, вони побачили видовище, від котрого остовпіли з зачудування... Пан підпрефект лежав на животі в траві, роздягнений, наче циган. Він зняв одягу... і жу-ючи фіялки укладав вірші.

Х. Легенда про чоловіка з золотим мозком.

(La légende de l'homme à la cervelle d'or).

Був раз чоловік, що мав золотий мозок, так, зовсім золотий мозок. Коли він прийшов на світ, лікарі думали, що ся дитина не буде жити, бо її голова була дуже тяжка, а череп незвичайно великий. А тимчасом він ріс на сонці, як гарне оливне деревце; тільки його велика голова заважала йому все, і жаль було дивитись, як він ідучи товк нею по всім... Він часто падав. Раз він скотився з гори з танку і стукнув чолом до мармурового ступіня, а при тім його череп задзвонив, наче металевий. Усі думали, що він забився; але коли його піднесли, найшли тільки легку рану і дві або три золоті краплі, що застигли у його русявому волосою. Ось так то батьки довідались, що їх дитина має золотий мозок.

Сю справу держали в тайні; сам хлопчина однак не підозрівав нічого. Від часу до часу він запитував, чому його не пускають більше бігати за брамою з уличними хлопцями.

— Аби тебе не вкрали, мій дорогий скарбе! — відповідала йому мати...

Отже малий зачав страшно боятись, щоби його не вкрали; він бавився сам оден, не говорячи нічого, і пересувався отяжіло з одної кімнати до другої...

Аж як йому минуло вісімнадцять літ, батьки відкрили йому, який то нечуваний дар він отримав від судьби; а що вони його виховали і годували аж доси, тож і зажадали від него за те трохи золота. Хлопець послухав зараз, але як? яким способом? легенда не говорить, — він вирвав з під черепа тяжкий і великий кавалок золота, як волосський оріх і кинув його гордо на коліна матері... Потім засліплений тим своїм богатством, що його носив у голові, своїми бажаннями, паний почуєм своєї сили, він покинув батьківський дім і пішов у сьвіт, розсипаючи свій скарб.

Він почав вести жите по королівськи, сипав золотом без ніякої рахуби, так що можна було думати, ніби його мозок був невичерпаний... Він тимчасом вичерпував ся по трохи і в міру того очи ставали темніші, щоки западали ся. Аж раз над ранком після шаленої п'ятики, серед останків пиру, при поблідлих сьвітлах він перелякав ся тої великої щербини, яку зробив у своїй золотій груді; був час зупинити ся.

Від тої хвилі зачало ся для него нове жите. Чоловік з золотим мозком зачав раптом жити з праці своїх рук, став підозрілий і боязкий, як скунар, утікаючи від покусе, і стараючись забути про єї нещасні богатства, котрих він не хотів більше рухати... На нещасте оден приятель вислідив його на самоті, а сей приятель знав його тайну.

Одної ночі бідний чоловік раптом збудив ся через страшний біль голови, нечуваний біль; підносить ся переляканий і видить при місячнім сьвітлі, що його приятель утікає, ховаючи щось під плащем...

Ще трохи мозку забрали йому!...

Якийсь час після того чоловік з золотим мозком залюбив ся і зараз таки скінчив справу... Він любив найкрасшими силами своєї душі маленьку бльондинку, що любила його також дуже, але ще більше любила прикраси, білі пера і гарні червоні кутасики, що висіли коло черевиків.

У руках того дрібного сотворіня, — на половину пташки, на половину ляльки, — золоті монетки таяли

так, що було приємно на се дивитись. Вона мала різні забаганки, а він не вмів би був ніколи сказати: ні; навіть боячись робити їй прикрість, він таїв глибоко сумну тайну свого богатства.

— Ми дуже багаті, правда? — говорила вона.

Бідний чоловік відповідав: О! так... ми дуже багаті!

І він сьміяв ся з любовю до тої блакитної пташки, що виїдала йому невпинно череп. Часами його збирав страх і він хотів стати скупим; але як раз жінка приходила до него підскакуючи, і говорила: Мій мужу, що єси такий багатий! купи мені щось дуже дороге...

І він купував їй щось дуже дороге.

Так було два роки; аж раз ранком жінка вмерла, ніхто не знав чому, як пташина... Скарб уже доходив до кінця; за те, що ще лишило ся, вдовець казав справити своїй дорогій небіжці гарний похорон. Дзвонили у всі дзвони, карети покриті чорним, коні в перах, срібні сльози на оксаміті, ніщо не видалось йому занадто гарним. На що йому тепер золота?... Він дав ще на церков, грабарам, тим, що продавали вінці; всюди давав не щадячи... І коли виходив з цвинтаря, не мав уже майже нічого, ледви трошки лишилось було ще на боках черепа.

Потім бачили його, як ходив по улицах з неприємним поглядом, розмахуючи руками, заточуючись як п'яний. Вечером, коли освітлюють склепи, він задержав ся перед одною виставою, де лежали звоями матерії і прикраси, що блищали при сьвітлі, і дивив ся довго на пару блакитних атласових черевичків, обшитих лебединим пушком. „Я знаю когось, кому сї черевички зробили би велику приємність“, сказав він до себе усьміхаючись; і забувши, що жінка вмерла, він увійшов до склепу, аби їх купити.

З глибини свого магазину купчиха почула страшний крик; вона прибігла і подалась назад зі страху, побачивши перед собою чоловіка, що опершись на конторку дивив ся на неї з болем, тупим поглядом. В одній руці він держав блакитні черевички, обшиті лебединим пушком, а другою закрівавленою рукою подавав їй золоті вишкробки, що лежали поза нігтями.

Така то легенда про чоловіка з золотим мозком.

Не вважаючи на те, що се оповіданє має вигляд фантастичної казки, ся легенда правдива від початку до самого кінця... Є на світі бідні люде, що засуджені на те, аби жити зі своєї голови, платячи за всі й найменчі дрібниці в житю чистим золотом, — своїм мозком, своїм еством. Се дає їм щоденні стражданя; а коли вони вже знесилені тими стражданями, тоді...

ХІ. Д І Л О В О Д Ч И К.

(Un teneur de livres).

„Брр... яка мрака!...“ каже добряга виходячи на улицю. Він підносить скоро ковнір, засуває каш-не на рот і звисивши голову, застромивши руки в кишені, йде поєвистуючи до бюро.

Справді, яка мрака. На улицах то ще нічого; в центрі великих міст мрака так як і сніг не держить ся довго. Її розривають дахи, нищать мури, вона губить ся в домах в міру того, як їх вітворяють, від неї облизають сходи, поручя. Рух возів, перекожих, тих бідних ранішніх перехожих, пориває її, уносить з собою, розганяє. Вона причіпляєть ся до тісних і вузких уніформів, до плащів склепових дівчат, до пімнятих вельонів, до великих цератових пуделок. Але на пустім ще побережу, на мостах, на кручах, на ріці мрака ще густа, тяжка, непрозора, нерухома, і сонце, що зійшло зза Notre-Dame,*) просьвічує через неї, як нічна лампка через нешлифоване скло.

Не вважаючи на вітер, на мраку, чоловік що про него мова, йшов усе побережем, усе побережем, аби дійти до свого бюро. Він міг би йти і иньшою дорогою, але видно ріка манить його якимись чарамн. Се для него приємність іти здовж поруча, дотикати ся камяної барієри, витертої ліктями уличних неробів. Тепер одначе, о тій годині і при такій погоді їх рідко можна подибати. Від часу до часу можна здибати жінку, що двигає біле і спочиває на поручі, або знов якого бідака, що нахилившись дивить ся

*) Стара парижська катедра.

у воду нужденним поглядом. За кожним разом наш чоловік оглядаєть ся, споглядає цікаво то на них, то на воду, наче в його думках сі люде звязані з рікою.

Сего ранку ріка не весела. Мрака, що стоїть межі її хвилями, наче пригнітає її. Темні дахи на побережі, рури від ріжнородних, покривлених коминів, що відбивають ся і мішають в воді, наводять гадку про якусь понуру машину, що з дна Сени кидає на Париж тим темним димом. Але нашому чоловікови се не здаєть ся сумним. Вохкість переймає його цілого, в його одежі нема й нитки сухої; але він іде все таки посвистуючи зі щасливою усьмішкою в кутиках уст. Він уже від так давна привик до мраки Сени! А потім він знає, що прийшовши він знайде теплий кожухок на ноги, горячу піч, що чекає його і теплу кухонку, на котрій він робить собі що дня сніданок. Се щастє урядника, утіхи вязнів, яких зазнають тільки такі бідні принижені істоти, котрих ціле житє тримає в одній закутині.

— Коби не забути купити яблук, — говорить він від часу до часу, і посвистує і спішить ся. Справді, невидана річ, щоби хто йшов так весело до роботи.

Побереже й побереже, а дальше міст. Тепер Notre-Dame зісталась з заду. На сім розі острова мрака густа, як ніде. Вона сходить ся тут з трех сторін, затоплює до половини високі вежі, збираєть ся на краю моста, начеб хотіла щось сховати. Чоловік зупиняєть ся; він на місці. Видно якісь невизначні тіни, людей на тротуарі, що наче чогось чекають, і так як перед огорожами скверів і шпиталів порозкладали рогожі в рядами бішкоктів, помаранч, яблук. О, які сьвіжі, червоненькі яблочка під росою... Він напихає ними кишені, усьміхаєть ся до перекупки, що дзвонить зубами в холод, тримаючи ноги на углярці; потім він вітворює двері, серед мраки переходить через маленьке подвірє, де стоїть запряжений візок.

— Може є що для нас? — питає він ідучи.

Візник, з котрого стікає вода, відповідає:

— Є, пане, навіть щось гарне!

І він входить спішно до бюра.

А тут як тепло, як добре! В печи горить. Кожушок лежить на своїм місці. Його фотелик коло вікна, на сьвітлі, чекає його. Через мраку на шибках ллеть ся рівне і лагідне сьвітло, а великі книги з зеленими хребтами лежать на полицях у взірцевім порядку.

Се справжній кабінет діловодчика.

Наш чоловік відітхнув, він дома.

Заким засісти до роботи, він вітворює велику шафу, виймає звідти люстринові рукавці і засуває їх старанно на свої рукави, дальше червону глиняну мисочку, кілька кавальчиків цукру, що їх приніс з кавярні, зачинає обирати яблука і поглядає з задоволенем кругом себе. Справді трудно найти бюро веселійше, чистійше, утримане в більшім порядку. Одно лише, що тут незвичайне, се той шум води, що його чути всюди, що окружає чоловіка, обливає наче в каюті корабля. В долині гудить Сена і реве під склепіннями моста, розбиваючи свої спінені хвилі до рога острова, що все завадений дошками, платвами, ріжними викидками. В самім домі, довкола бюро, чути шум води, як би її переливали повними коновками, плюск, як би від праня. І чому ся вода так морозить, коли прислухатись до неї? Чути, як вона пющить по твердій підлозі, як шумить у широких коритах, на мармурових столах, що її холодять ще більше.

Що вони там миють у сїм дивнім домі? Якаж се така пляма, що не можна її змити?

Коли часами той шум стихає там у глибині, то чути тільки, як падають краплі одна по другій, так як тоді, коли мороз пускає, або після великого дощу. Можнаб подумати, що се мрака, що наїла на дахах, на стїнах, розтає від горяча печи і капає безнастанно.

Наш чоловік не зважає на те. Він зовсім заняв ся своїми яблуками, що зачинають шипіти, сьпівати на мисочці і попахувати карамелем, і ся гарна пісонька не дає йому слухати зловіщого шуму води.

— Прошу вас пане! — відзиваєть ся якийсь хрипливий голос у глибині. Він кидає погляд на свої яблука і з жалем відходить. Куди він іде? Через відчинені на хвильку двері входить повітре гниде і зимне, що заносить очере-

гом, болотом, і видно якусь одежу, що сохне на шнурах, облівлі блюзи, сподні, перкалеву сукню, що висить здовж за рукави і тече, тече.

Конець. Він вертає назад. Кладе на столі перемоклі предмети, що приніс із собою і вертає перемерзлий до печі, аби розігріти зимні і почервонілі руки.

— Справді, треба бути божевільним, аби в таку погоду... — каже він дріжучи. — І що їм усім стало ся?

І коли добре розігрів ся, а на краях мисочки зачинають робити ся пацьорки з розтопленого цукру, він береть ся снідати. Серед їди він вітворює оден із своїх реєстрів і карткує з уподобанєм. Вона так гарно удержана. ся книга. Лії прості, наголовки виписані синім атраментом, крпки золотого піску, бібула на кожній сторінці, старанність, порядок...

Видно, що діло йде добре. Добрага виглядає вдоволений, наче рахмістер перед добрим інвентарем при кінці року. Коли він любить ся карткованєм своєї книги, відчиняють ся бічні двері і чути кроки, що гудуть по підлозі; говорять півголосом наче в церкві:

— О! яка молода... Яка шкода!...

І тручають ся і шепчуть...

А що йому до того, що вона молода? Доїдаючи свої яблока він спокійно притягає до себе сі предмети, які що йно приніс. Наперсток забитий піском, маленькі заржавілі ножички, таки заржавілі, що вже ніколи не можна їх буде уживати, ох! ніколи; робітничка книжка, котрої картки зліпили ся з собою; лист пошарпаний і затертий, з котрого можна прочитати кілька слів: „Дитина... нема грошей... місяць мамці...“ Діловодчик здвигає плечима наче говорить:

— Знаю я се...

Опісля він бере перо, здуває старанно кришки з хліба, що впали на книгу, укладає вигідно руку і як може найкрасше виписує імя, що відчитав на мокрій робітничій книжці:

— Феліція Рамо, поліровниця, сімнайцять літ.

ХІІ. Потравка з сиром.

(La soupe au fromage).

Малий покоїк на п'яти поверсі, піддаше, де дощ паде просто на маленькі шибки, котрі — з надходом ночі, так як тепер власне — наче гублять ся, як і дах, у п'їтьмі, серед вітру. Але отея комнатка гарна, розкішна, і входячи в неї чоловік почуває якесь вдоволенє, побільшенє ще шумом вітру і плюском дощу в ринві. Здаєть ся, що се тепленьке гніздочко на версі високого дерева. В сій хвилі гніздочко пуге. Господаря дому нема; але видно, що він скоро верне, і все в його хаті має вигляд, як би чекало його. На огні банячок кипить поволи і муркотить приємно. Се трохи запізно, аби банячок ще кипів; і хоч він привик до того, судячи по його обсмалених на огні боках, то від часу до часу він нетерпеливить ся і покришка на нїм підносить ся спонукана парою. І апетитний запах добуваєть ся з нбого і розходить ся по цілім покою.

О! який гарний запах потравки з сиром...

Часом огонь трохи пригасає. Попіл зсуваєть ся з полін і маленький полонїньчик біжить по підлозі, осьвічує комнату з долини, наче хоче переглянути, чи все в порядку. Дїйсно, все в порядку і господар може прийти, коли схоче. Заслони на вікнах засунені, а коло ліжка гарно уложені. Великий фотель коло коминка; стіл зовсім накритий, на нїм прилагоджена до засвїчення лампа, накрито на одну особу, а з боку лежить книжка, товаришка пиру сам на сам... І так як на банячку є сльїди огню, так і квітки на тарїлках поблїдли від води, а книжка витерлась на краях. Все те має вираз м'якості, притомленя, привички. Видно, що господар сего помешканя мусить вертати що ночі дуже пізно і любить застати вернувшись сю малу вечерю, що кипить і затримує запах і тепло в хаті аж до його повороту.

О! який гарний запах потравки з сиром...

Дивлячись на сей лад старокавалєрського помешканя, я представляю собі, що се урядник, одна з тих педантичних істот, що вкладають у своє жите пунктуальність бю-

рових годин і порядок як на етикетках. Коли він вертає так пізно, то певно має нічну службу на пошті або в телеграфі. Я вже бачу його з відси за кратками, в люстринових рукавцях і оксамітній шапочці, як він сортує листи, як витискає на них стампілью, порядкує сині опаски депеш, приготує Парижови, що тепер спить або бавить ся, всі його завтрішні діла... Але ні. Се не те. Як приглянутись на покій, видно, що малий полонічик з огнища осьвічує великі фотографії розвішені на стіні. Видно, як виступає з тіни в золотих рамках і в величавій одежі імператор Авґуст, Магомет, Фелікс, римський рицар, ґубернатор Арменії, корони, чако, тіяри, турбани, і під різнородними фризурями все та сама голова поважна і простодушна, голова тутейшого господаря, щасливого пана, що для нього ся ароматична потравка варить ся і кипить з легка в горячій попелі.

О! який гарний запах потравки з сиром...

Ні! се не поштовий урядник. Се імператор, пан світа, одна з тих істот, через котрих з волі провидія що вечера дрожать склепіня Одеону і котрим тільки сказати: „Стороже, беріть його!“ і сторожа послухає. В тій хвилі він там, у своїй палаті, по тій стороні ріки. На ногах котурни, на плечах хляміда, він ходить по під портиками, деклямує, хмурить брови і зі знудженням виглядом заглиблюєть ся в свої трагічні тиради. Справді, се дуже сумно грати перед порожніми кріслами! А сая Одеону в сі вечери траґедий така велика, така зимна!... Нараз імператор на пів замерзлий у своїй пурпурі почуває прилив горяча, що розходить ся по цілім тілі. Його око блищить, його ніздрі розширюють ся... Він уже наперед видить, як вернувшись до дому застане свій покоїк ще теплий, стіл накритий, лампу приладжену і в цілій комнаті лад, сю буржуазну старанність, якою актори хотять заступити у себе дома весь сезлад театрального житя... Він уже представляє собі, що відкриває банячок, наповняє свою квітчасту талірку...

О, який гарний запах потравки з сиром...

І від сеї хвилі се наче не той чоловік. Анї складки його хляміди, анї мармурові сходи, анї портики не зава-

джають йому більше. Він одушевлюєть ся, приспішує гру, прискорює акцію. Подумайте! Якби так огонь там погас... І в міру того, як представлене поступає на перед, його уява додає йому запалу. Чудо! Одеон оживляєть ся. Старі оркестрові музиканти пробуджують ся з забутя, признають, що сей Маранкур справді величаво грає, особливо в остатніх сценах. І в хвилі розвязки штуки, в рішучий момент, коли убивають зрадників, або женять ся з принцесами, лице імператора має щасливий і незвичайно спокійний вираз. Його жолудок стиснений довгим напруженем, говоренем; йому здаєть ся, що він дома за столом і його погляд переходить від Цінни до Максима з лагідною усьмішкою, наче він уже бачить білі ниточки, що тягнуть ся за ложкою, коли тільки сирна потравка в міру варила ся, добре кипіла і подана на стіл горяча.

З французького переклала

Марія Брутевська.

Із оповідань Габрієля Д'Аннунціо.

І. Сьвятий Панталеон.

І.

На великій площі блискотів пісок, мов пумекс розтертий на порох. Усі придорожні доми, побілені вапном, ясніли дивним металевим блиском і виглядали мов стіни величезної натопленої печи. Там далі костел відбивав на своїх кам'яних пілястрах освітлене хмар і виглядав мов весь із рожевого граніту. Вікна ясніли, немов у нутрі вибухла пожежа, а статуї сьвятих, облиті коліром і в своїх дивних позах виглядали мов живі. В тім блиску незвичайного вечерового освітлення ціла та масивна будівля, здавалось, панує якомсь надприродно над домами мешканців Радузи.

Із усіх вулиць сунули на площу потоки мушин і жінок, кричали і вимахували руками. Забобонний страх безмежно опановував ті душі; всі ті неосьвічені уяви були стрівожені страшеними привидами божої кари. Розумованя, голосні суперечки, плачливі благаня, безладні оповіданя, молитви та викрики зливали ся в один глухий галас, мов ураган готовий розгуляти ся. Вже кілька день раз-за-разом отся кровава червоність обливала небо по заході сонця, каламутила супокій ночі, кидала зловіще полумя на верхи горбів, викликала вите псів.

Кілька людей, що доси розмовляли по тихо перед костелом, стиснені довкола одного стовпа присінка, почали кричати і махати руками:

— Джіакоббе! Джіакоббе! Джіакоббе!

На сей крик якийсь чоловік вийшов із високої брами і наблизився до купки. Се був чоловік такий високий і такий худий, що можна було вважати його хорим на сухоти; тімя у него було зовсім лисе, а тільки над карком і над висками теліпалися косми рудого волосся. Його малі, запалі очі невиразного коліру, троха похилені в напрямі носової насади, горіли полум'ям дикого завзятя. Коли говорив, то вилом зроблений у його вилиці браком двох передніх зубів, надавав дивоглядний вираз старечої нескромності рухам його рота і його заостреної бороди, засіяної рідким волоссям. Ціле його тіло, се була мізерна костюмашня, лихо прикрита полотняною одежею. На його руках, на долонях, на ліктях, на грудях шкура була покрита синявими візерунками, нататуованими іглою моченою в порошок з індію, на пам'ятку відвіданих святих місць, одержаних відпустів, сповнених шлюбів.

Коли сей фанатик приступив до купки коло стовпа, його засипали цілим потоком тривожних запитань:

— Ну, ну? Що сказав дон Консольо? Винесуть срібну руку?... Тільки руку? А може би ліпше ціле погрудь? О котрій годині Паллюра має привезти свічки? Привезе сто фунтів? Коли зачнуть дзвонити? Ну? Ну?

Крик збільшувався довкола Джіакоббе. З усіх боків люде тислися до костела; юрба за юрбою напливала з усіх вулиць і заливала площу. А Джіакоббе відповідаючи на питання говорив дуже по тихо, немов виявляв якісь страшні тайни, немов висловлював віщування принесені з кінця світа. „Він бачив у повітрі, серед кровавої хмари, насамперед грізно простягнену руку, потім чорний серпанок, а потім меч і трубу“.

— Оповідай! Оповідай!

Усіх душі обхопило горяче бажання почути про чудеса. Всі напірали на него, щоб говорив іще, іще. Зиркали одні на одних. А оповідане летіло з уст до уст серед тої згложеної юрби народа.

II.

Велике червоне зарево піднімалося звільна з обиду до зеніту і бралося охопити ціле небесне склепіння. Зда-

вало са, що понад цілим місточком хвилювали випари з розтопленого металю. В пригаслих блисках сумерків жовте і фіолетове промінє перехрещувало ся тремтячи і граючи всіми колірами веселки. Довге, промінисте пасмо, сильнійше блискуче, простягло ся на вулицю, що вела на беріг ріки; в віддали, поміж високими і стрункими пнями тополь видно було річку, що іскрила ся подумям, а ще далі шматок азиатської околиці, де старі сараценські вежі подібні до скалистих островиків піднімали в сутінку свої невиразні контури. Повітре було напоєне різким запахом скошеного сїна, що часами заносив мов запах шовкових гусїльниць, які погнили на листках. Ластівки літали і в повітрі лунало їх різке цьвіркотанє; вони не переставали шмигати між дахами і стрімкою вирвою на березї ріки.

Шум юрби часом переривав ся мовчанєм ожиданки. Імя „Паллюра“ оббігало всі уста; тут і там чути було вибухи гнівної нетерплячки. Що се таке, що віз іще не показуєть ся на гостинці, що веде сюди від ріки? Доки нема сьвітла, дон Консольо не виходить, щоб виставити реліквії і доконати екзорцизму; а тут грозить небезпека. Дикий страх опановував сю юрбу, що збивши ся до купи мов стадо худоби, не смїла підняти очей до неба. Жінки починали заходити ся плачем, а при їх голосних риданях і хлипанях безмежна трївога обхапувала і затуманювала всі душі.

В кінці зазойкали дзвони; а що дзвінниця була низька, то глухе тремтїне бронзу торкнуло всі голови. Між одним ударом дзвонів і другим якийсь протяглий рев піднімав ся до неба.

— Сьвятий Панталеоне! Сьвятий Панталеоне!

Се був безмірний, однодушний крик розпуки, що благав підмоги. Всї припали на колїна, всі простягли руки, у всіх були лиця блїді і вони лебедїли:

— Сьвятий Панталеоне!

На порозї костела, серед диму двох кадильниць появил ся дон Консольо в блискучім фелонї, фіолетовім, нашиванім золотом. Він держав сьвяту руку підняту високо і заклинав повітре, виголошуючи латинську формулу:

— Ut fidelibus tuis aeris serenitatem concedere digneris te rogamus, audi nos!*)

Поява реліквії викликала серед юрби правдивий одур зворушення. Сльози котили ся з усіх очей; і через той серпанок сліз усі бачили — о чудо! — як із трьох пальців піднятих до благословенства випливала небесна ясність. В горючому повітрі сьвята рука видавала ся величезною; вечерове промінє розпалювало якесь огнисте миготанє в дорогомому каміню, яким була висаджена та рука; запах кадила розходив ся все далі і далі і доходив уже й до ніздрів побожного люду.

— Te rogamus, audi nos!

Коли сьвята рука вернула на своє місце, а дзвони замовкли, хвилину стояла тиша, і тоді всі почули близьке дзеленьканє дзвоників на вулиці, що вела від ріки. І всі кинули ся нараз у той бік, відки доходило те дзеленьканє, і сотки голосів повторяли:

— А ось і Паллюра зо сьвічками! Ось і Паллюра приїхав! Се Паллюра!

Віз наближав ся хрустячи по піску, запряжений здоровою сивою конякою; у неї на карку блищав ся великий согно із шліфованої міді, мов промінястий півмісяць. Коли Джіакоббе і иньші добігли перед неї, ласкава худобина зупинила ся, сильно сапаючи ніздрями. І Джіакоббе, що перший добіг до воза, побачив у возі простерте, кроваве тіло Паллюри і почав кричати до юрби вимахуючи руками:

— Він неживий! Він неживий!

III.

Страшна новина розсипала ся мов промінє. Люде тисли ся довкола воза, простягали шні, щоб побачити дещо; і поражені знагла сею другою катастрофою, опановані поривом жорстокої цікавості, що проймає чоловіка на вид крови, вони вже й не думали про небесні погрози.

— Неживий? Та щож йому стало ся?

*) Благаємо тебе, щоб ти зволив дарувати своїм вірним погоду повітря, вислухай нас!

Паллюра лежав у возі, горілиць, з широкою раною на середині чола, з відірваним вухом, зо шрамами на руках, на грудях, на однім боці. Річечка теплої крові заливала йому очні ямки, стікала на підборіді, на шию, фарбувала сорочку, лишала чорняві, блискучі пасмуги на грудях, на мідяних пряжках пояса і ще низше на штанах. Джіакоббе, все ще нахиливши ся над тілом, чяпів без руху; довкола него ждала юрба. Щось мов досвітковий блиск обливав стрівожені лиця. Серед тої тиші чути було цвирінькане сверщків на берегах ріки, а лилики снували в повітрі, мало не торкаючи ся голов.

Нараз Джіакоббе підняв ся з кровавою плямою на лиці і закричав:

— Він ще живий! Він дихає!

Глухий гомін пробіг поміж юрбою; найблизші попростягали голови, щоб бачити; дальші почали тратити терпеливість і видавати окрики. Дві жінки принесли склянки з водою, третя принесла полотняні шматки; якийсь парубок подав диню повну вина. Облито лице раненого, спинено кров, що текла з чола, підведено голову до гори. І нараз підняли ся голоси з запитаннями, що таке стало ся. Сто фунтів свічок пропало; в шпарах між дошками на дні воза ледво знайшло ся кілька окрушин воску. Серед галасу пристрасти розпалювали ся, заострювали ся, стирали ся одні з одними. А що Радузійці жили з діда-прадіда в старій ненависти до жителів сусіднього села Маскаліко, що лежало по тім боці ріки, то Джіакоббе промовив різким і їдким голосом:

— Певно наші свічки пішли для сьвятого Гонзальва.

Се була іскра, що розпалює пожежу. В одній хвилі дух парафіянщини пробудив ся серед сеї людности оглуплюваної від віків сліпим і нелюдяним культом свого одинокого ідола. Слова фанатика полетіли з уст до уст. Під кровавим заревом сумерку отся криклива юрба виглядала мов орда збунтованих дикунів.

З усіх гирл виривало ся імя сьвятого мов боєвий оклик. Найскаженійші вибухали прокляттями на Маскаліко, вимахували руками і затискали п'ястуки. Далі всі оті лиця, ров'огнені лютістю і заревом, ті широкі могутні лиця, ко-

трим золоті обручки завішені в вухах і високі чуприни насторошені понад чолами додавали дивного виразу варварства, обернули ся до раненого і заблисли співчутем. Довкола воза постискали ся жінки-жалібниці, що бажали прикликати до життя півмертвого парубка. Сто милосерних рук було готових відновлювати перевязки на рамах, промивати лице сьвіжою водою, підставляти до блідих уст диню з вином, підкладати під голову як наймякшу подушку.

— Паллюро, бідний Паллюро, чому-ж не відповідаєш нам нічого?

Поранений лежав горілиць, з зажмуреними очима, з розтвореними устами, з чорнявим мохом, що засіяв ся йому на горішній губі та бороді, гарний тою граціозною красою молодости, яку ще можна було пізнати з під тих перекривлень, які вирив біль на його рисах. Кровава смужка сочила ся з під перевязки і спливала по чолі на виски; дрібні кульочки червонявої піни виступали в углах уст; з горла видобував ся якийсь глухий і перериваний свист, подібний до харкоту конаня. Довкола него заходи, запитаня, горячкові погляди робили ся чим раз більше поквапні. Від часу до часу коняка потрясала головою, ржала позираючи на стайню. Важка атмосфера, мов при наближеню гуррагана, налягла на цілу околицю.

Та ось від площі залунав безпамятний крик, крик матери, що серед наглої мовчанки всіх иньших голосів прошибав, бачилось, душу наскрізь. Товстюча жінка, котру дусило сало, розпихала юрбу і кричачи наближала ся до воза. Занадто важка, щоб могла вилізти на віз, вона припала до ніг свого сина, говорила до него найлюбійші слова переривані хлипанєм та вибухами крику такого піскливого та прошибливого, з виразом болю таким страшно кумедним, що всі присутні тремтіли і відвертали голови.

— Заккео! Заккео! Моя душенько! Моя радосте!

Бідна жінка кричала, кричала раз-по-разу і цілувала ноги раненого, тягнуци його з собою на землю.

Ранений порушив ся, його уста перекривили ся спазматично, він відкрив очі проти неба, але певно не бачив нічого, бо щось мов вохка плівка заслонювало його зіньки. Грубі сльози почали капати з кутиків його повік і спли-

вати по його щоках аж на шию. Уста так і лишили ся перекривлені, а з приглушеного свисту в його горлі можна було догадати ся, що він надаремно силкуєть ся промовити.

— Промов, Паллюро! Хто побив тебе? Промов! Промов!

Було в тих запитанях тремтінє лютости, надмір стеклости, спинювана ще хуртовина пімсти. Всі серця кипіли прадідівською ненавистю.

— Промов! Хто побив тебе? Скажи нам! Скажи нам!

Недужий ще раз вітворив очи. А що люде держали обі його руки затулені в своїх долонях, то сей теплий, животворний дотик зробив мабуть те, що його дух пробудив ся на хвилину, його очи прояснили ся, неясне булькотанє видобуло ся йому з уст, а разом з ним щедрійше поточила ся кровава піна. Та ще годі було зрозуміти, що він хотів сказати. Мовчанка була така глибока, що чути було прискорений віддих юрби; у всіх у очах горіли якісь огники, бо всі ждали одного і того самого слова.

— Ма... Ма... Ма...скаліко.

— Маскаліко! Маскаліко! — крикнув Джіакоббе, все ще похилений, з напруженим слухом, готовим ухопити на лету слабенькі тони, що добували ся з уст сего на-пів неживого парубка.

Безмірний галас підняв ся слідом за окриком Джіакоббе. В тій хвилі юрба захвилювала, мов безладний вихровий крутіж. Потім, коли якийсь могутній голос серед того вереску кинув поклик до зброї, скажена юрба розсипала ся. Одинока думка, що підганяла всіх тих людей, та нагла думка, що мигнула у всіх тих головах мов блискавка, се було — вхопити першу-ліпшу річ здібну до битя, яка впала з руки. Під великим рудим заревом того змроку, серед електричного запаху, що йшов від сеї перетривоженної купи людей, на всі душі налягла фатальна жадоба вбійства.

IV.

І купа узброєна косами, віснями, сокирами, оскарбами, стрільбами зібрала ся на площі перед костелом. Усі кричали:

— Сьвятий Панталєоне!

Дон Консоліо переляканий вереском сховав ся у примурку за віттарем. Купа фанатиків під проводом Джіакоббе рушила до великої каплиці, розломала бронзову решітку і вдерла ся до крипти, де було заховане погруде сьвятого. Три лампи, все підсичувані оливою, горіли лагідно в вохкім повітрі сьвятого місця; християнський сьвятий за склом піднімав срібну блискучу голову, уставлену на великім щиті в виді сонця; а мури довкола були покриті богатими жертвами. Коли ся сьвятощ, піддержувана плечима чотирьох геркулесів, появила ся в кінці між стовпами підсіня і облила ся сьвітлом немов би блиск ранньої зорі, весь той нетерпливий народ зашепотів з глибини серця; всі затремтіли, мов би вихор радості перелетів понад їх головами. І юрба рушила, несучи те величезне погруде сьвятого, що блискотіло понад головами, вперши наперед себе погляд своїх порожніх очних ям.

А тимчасом на тлі однастайно блідого, горючого неба що хвиля почали перелітати метеори, тягнучи за собою огнисті смуги; із країв розпаленого овиду почали висувати ся легенькі хмарки, що лїниво плили по просторі і розпливали ся в ньому. Позаду околиця Радужи виглядала мов купа попелу, під якою тліла грань; а з переду поля зливали ся далеко-далеко в фосфоричній сутїни. Ненастанна пісня сверцків наповняла самоту живими тонами.

Поперек шляху до річки все ще стояв Паллюрін віз. Він був порожній, але ще на многих місцях видно було на ньому слїди крови. Наглі гнївні викрики перервали тишину. Джіакоббе крикнув:

— Покладімо сюди сьвятого!

І погруде покладали на дошках, а потім узялись руками тягти віз до броду. Оттак воєнна процесія перейшла границю. Понад збитими рядами бігали металічні блиски; закаламучена річка синала огнистими іскрами і вся червона, мов потік ляви, горіла поміж тополями вючи ся далі-далі, аж по-при чотирогранні вежі. На невеличкім горбику видно було Маскаліко, що спало в гайку оливних дерев. Десь-не-десь чути було гавканє псів, що відповідали одні одним зі скаженим упором. Перейшовши брід дружина покинула широкий гостинець і пустила ся на правці півперек

поля, біжучи що сили. Носильники взяли знов на рамена срібне погрудє, що стирчало понад головами і над колосистим пахучим збіжєм, понад яким мов зірки блукали сьвітляні хрущики.

Та нараз пастух, що стеріг збіжя в солом'яній колибі, пронятий диким страхом на вид сеї узброєної купи народа, вискочив і почав утікати горі горбиком репетуючи на все горло:

— Ратуйте! Ратуйте!

Його крик збудив луна в оливному гаю. Але Радужийці кинули ся наперед що духу. Поміж пнями дерев, у висохлих поточинах срібний сьвятий блискотів і видавав голосний бренькіт зачіпаючи ся за гил'яки, і маючи ось-ось упасти, роз'яснював ся цілими снопами сьвітла. Десять, дванацять, двадцять вистрілів із рушниць при сьвітлі блискавок посипались на позамикані доми мов цупкий град. Чути було цоканє куль, потім крики; далі почув ся шумний рух; двері відчиняно, иньші замикано; розбиті шибки бряжчали, вазони з квітками падали на вулицю і розбивали ся на черепи. Позаду купи нападників білий дим піднімав ся в тихому повітрі і творив пляму на осьвітленім небі. Затуманені, ошалівши з дикої лютости вони кричали:

— Бий-забий! Бий-забий!

Купка фанатиків утворила сторожу довкола сьвятого Панталєона і вимахуючи косами та оскарбами викрикувала що найприкрійші лайки на сьвятого Іонзальва:

— Жебрак! Злодюга! Наші сьвічки! Наші сьвічки!

Иньші купки нападали на двері домів, дупали їх сокирами. А коли двері вискакували з завіс і падали з лускотом, сторонники сьвятого Панталєона впадали до середини з криком, щоб різати. На-пів голі жінки ховали ся по кутах, благаючи, щоб їм дарували жите; боронячи ся від ударів вони голими руками хапали за оружє ворогів і відрізували собі пальці; потім вони падали плазом на долівку поміж купи одежі, де щезало їх м'яке тіло. Джіакоббе високий, верткий, рудий як кентура, кермував нападом. Він зупиняв ся що хвиля і понад головами видавав коменду широкими розмахами коси. Потім ішов наперед,

без страху, без шапки, на славу сьвятого Панталбона. Більше трицяти людей ішло за ним; і всі вони мали те неясне та глухе почутє, що йдуть посеред великої пожежі, по хиткім ґрунті, під горючим склепінєм, що ось-ось упаде на них.

Але швидко з усіх боків почала надбігати оборона: крепкі мущини, бронзового коліру мов муляти, запальчиві, зоружені довгими різницькими ножами, що ними штиркали найрадзе в живіт або в горло і кождий удар супроводили горляними окриками. Помалу ціла та валка сунула ся до костела. Вже з дахів двох чи трьох домів заблисло полумя. Купа жінок і дітей утікала що духу між оливи, з очима осліпленими безтямним перестрахом. Та тепер, не чуючи довкола себе плачів і лементу, мужчини ще з більшою заїлістю кинули ся до бійки муж против мужа. Під небом ржавого коліру земля покривала ся трупами. Смерть переривала лайку в зубах тих, що падали; та серед галасу все ще чути було невгавні крики Радузійців:

— Наші сьвічки! Наші сьвічки!

Але брама костела оперла ся нападови, та величезна дубова брама, набивана цвьяхами. Маскалічане надто заслонили її наче валом против напору і против сокир. А срібний сьвятій, безпристрасний у свої білизні, хитав ся чим раз сильнійше серед замішаня, все ще піддержуваний на раменах чотирьох геркулесів, що хоч були кроваві від ніг до голови, завзято держали ся на ногах. Остаточною метою нападників було поставити свого ідола на вівтарі противника.

Та поки Маскалічане били ся як льви і доказували чудес на камяних сходах, Джіакоббе висковзнувши ся, незапримічений побіг довкола костела, щоб винайти неборонений вхід, який би дав йому доступ у нутро сьвятині. Він побачив шпарку лиш троха висше від землі, вповз у неї, зразу зупинив ся не можучи пропхати плечі крізь надто вузький отвір, але потім потиснув ся так, що здужав просковзнути своїм худим тулубом крізь шпару. Приємний запах кадила уносив ся в самотній божій домівці. У пільмі, наомацки, йдучи на галас бійки з надвору, шпотаючи ся по стільцях, оббиваючи собі лице і руки він поспішив

до брами. Вже сокири сказано гримали о дубові бруси, аж церква глухо дудніла. Він ухопив кусень заліза і почав відривати замок, сопучи, палений трепетливим острахом, що зменшував його сили; його очі були засліплені, все його тіло боліло від ран, що обливали його всього теплою посокою.

— Святий Панталєоне! Святий Панталєоне!

Так кричали нападники з надвору, чуючи, що брама подає ся звільна і подвоюючи свої зусилля і удари сокирами.

Крізь деревляні бруси Джіакоббе чув важкий стукіт тіл, що змагали ся в боротьбі, різкий удар ножа, що проколював нирки у чоловіка. І в тій дикій душі розпалювало ся могутнє чутє подібне до божеського ентузіазму героя, що спасає свій рідний край.

V.

За останнім висилком брама подала ся. Радужийці ввалили ся до костела в безмірним вереском побіди, топчучи ногами по трупах, двигаючи сього срібного святаго до вітваря. Відблиск рухливого світла вірвав ся нараз у темну костельну наву, замиготів у повітрі на позолоті канделябрів і на свиставках орґанів. Друга битва розпочала ся в костелі, під тим рудавим полусвітлом, що розливалось чим раз сильнійше в міру того, як ширила ся пожежа, що пожирала сусідні дома. Посплітані одні з одними тіла качали ся по кам'яних плитах, не опускаючи того, кого вхопили, валяли ся разом у скажених обіймах, товкли одні одних з усіх боків, бороли ся не на жите, а на смерть під лавками, на східцях бокових вітварів, у кутах сповідальниць. Дзвінке склепінє божого дому відбивало виразно холодний шелест заліза, що прошибає людське мясо або сковзаєть ся по кости, короткий і уриваний стогін чоловіка трафленого смертельно, хруськіт головного черепа, що розскакуєть ся від удару, рик чоловіка, що не хоче вмирати, лютий сьміх того, кому вдало ся забити другого. А понад сею різаниною уносив ся любий запах накуреного кадила.

Але куна ворогів боронила приступу до вітваря, а срібний ідол таки не доступив доси слави, щоб стати на

ньому. Джіакоббе бив ся косою, покритий ранами, не уступаючи ані на пядь зо сходів, на які вискочив був перший. Уже тільки два чоловіки держали сьвятого і його величезна срібна голова хитала ся тремтячи дивовижно, мов п'яна маска. Маскалічане доходили до скаженої розпуки.

Та ось сьвятий Панталеон покотив ся по плитах, дзеленькаючи голосно і дзвінко. І коли Джіакоббе похилив ся, щоб підняти його, якийсь великий хлописько повалив його до долу ударом оскарба в хребет. Два рази Джіакоббе піднімав ся на ноги, але два нові удари валили його до долу. Його лице, груди і руки заплили кровю, та про те він ще таки силкував ся бороти ся далі. Ся страшенна живучість і впертість розлютила ворогів: три, чотири, пять скажених волярів ударило його разом по животі, аж кишки з него вийшли на верх. Фанатик упав горілиць, ударив ся карком до погрудя сьвятого, ще раз підкинув ся, обернув ся животом до долу і впав лицем до металю, простягаючи руки наперед і простерши одубілі ноги.

Сьвятий Панталеон пропав.

II. Герой.

Великі хоругви сьвятого Іонзальва вже рушили на площу і звільна повівали в повітрі, піддержувані долонями мужчин з Геркулесовими поставами і обгорілими лицами, з шиями, що аж понадувались силою; нести оті хоругви для них була забавка.

Від часу побіди над Радузийцями людність села Маскаліко сьвяткувала празник у вересні з новою пишнотою. Серця горіли дивним огнем набожності. Вся країна віддавала почесть своєму патронуви, опікунови богатства і сьвіжих зборів. Понад вулицями жінки порозвішували від вікна до вікна свої шлюбні заслони. Мужчини пообмаювали брами зеленю і посипали квітками пороги домів. Кождий подув вітру наповнював вулиці запахом, що захоплював і опяняв юрбу.

Процесия раз-у-раз висипала ся з церковної брами і розливалась ся по площі.

Перед віттарем, де впав був святий Панталеон, всім мужів, найчільніших у громаді, ждало на хвилю, щоб піднести статую святого Гонзальва. Се були Джіованні Куро, Уммалідо, Матталя, Вінценціо Іванно, Рокко де Чеузо, Бенедетто Іалянте, Біаджіо де Кліші і Джіованні Сенцанаура. Вони стояли випростувані, мовчки, немов засоромлені високою почестю своєї функції. Думки по троха мішали ся в їх головах. Вони були надзвичайно сильні, а в їх очах горіло полум'я фанатизму; в ушах мали золоті обручки, мов жінки. Від часу до часу вони обмацували свої п'ястуки і мускули на руках висше ліктів, немов бажали зміркувати свою силу; потім вони обмінювали ся тихими усміхами.

Статуя патрона, бронзова і порожня в нутрі, чорнявого коліру, з срібною головою і срібними руками, була величезна і дуже тяжка.

Матталя промовив:

— Чи всі ми тут?

Довкола них тисли ся люде, щоб ліпше бачити. Шибки в костелі бряжчали при кождім подуві вітру. Костельна нава була повна диму кадила і живиці. З далека доносили ся гуки музики і знов затихали. В тім набожнім шедесті в серцях вісьмох людей ріс якийсь сліпий захват. Вони були готові, простягли руки. Матталя мовив:

— Раз!... Два!... Три!...

І вони злучили в одно свої сили, щоб підняти з віттаря статую святого. Але вага була страшенна і статуя похилила ся на ліво. Люде не здужали ще обхопити руками підстави так, щоб обкліщити її міцно. Вони зігнули ся як луки, щоб підперти її. Але Біаджіо де Кліші і Джіованні Куро, менше зручні, попустили якое і статуя нагло перехилила ся на їх бік. Уммалідо скрикнув.

— Держіть! Держіть! — загула юрба довкола них, бачучи святого в небезпеці.

Великий шум, що доходив із площі, заглушив їх голоси.

Уммалідо припав на коліна, маючи праву руку прискімлену бронзою. В тій поставі, не встаючи, він не зводив очей із своєї придавленої руки. Його зіньки розши-

рили ся і були повні перестрахи і болю, але він не кричав. Кілька крапель крові накапало на вітвар.

Товариші зібрали ся з силами, ще раз натужили ся, щоб підняти тяжезну массу. Се не було легко. В страшенній муці Уммалідо скривив уста; бачучи се жінки тремтіли. Та ось в кінці вдало ся піднести статую і Уммалідо міг виняти з під неї свою руку, розмяцькану, кроваву, безформну.

— Іди до дому! Іди до дому! — кричали йому люде, попихаючи його до дверей костела. Одна жінка зняла з себе фартушок і подала йому, щоб ним завязав собі рану. Уммалідо не прийняв його. Він мовчав, не зводячи очей із групи мужчин, що не переставали метушити ся докола статуї і сперечати ся.

— Се мені належить ся!

— Ні, мені.

— Ні, ні, мені!

Чікко Понно, Маттія Скаффароля і Томасо де Кліші сперечали ся на тім, хто має заступити Уммаліда і замісь него осьмий нести статую. Уммалідо наблизив ся до них. Його розтовчена рука звисала з боку, та другою він протискав ся крізь юрбу. Він сказав коротко:

— Се моє місце.

І він відставив ліве плече, щоб піддержувати патрона парохії. Він затиснув зуби і диким напруженем волі здержував свій біль. Матталя запитав його:

— Та що ти робиш?

— Роблю те, що подобаєть ся сьвятому Гонзальвови, — відповів він.

І він пішов разом з иньшими. Юрба дивилась остовпілими очима, як він ішов. Що хвилі, бачучи його рану, що капала кровю і вже починала чорніти, сей та той запитував його на ходу:

— Уммалідо, а як вам?

Він не відповідав. Він ішов наперед, поважно, міряючи кроки під ритм музики, з якимсь заколотом у душі. Над ним трепали ся в вітрі широкі жіночі заслони, а докола сунув чим раз густійший тиск народу.

Та нараз на перехрестю він упав. Святий на хвилю зупинив ся, захитав ся серед хвилюваного натовпу, а потім рушив далі. Маттія Скаффароля заняв опорожнене місце. Два свояки підняли зомлілого чоловіка і занесли до близької хати.

Анна де Чеузо, бабуся, що славилась умінєм гоїти рани, оглянула кроваву, розтовчену руку, похитала головою і мовила:

— Я тут не пораджу.

Її штука не вистарчала на вигоєне такої рани. Уммалідо прийшов тимчасом до себе, але не отворив уст. Сидячи він спокійно дивив ся на свою рану. Рука звисала, бо кість була зломана і поторощена на завсїгди. Два чи три селяне прийшли побачити скаліченого. Кождий, словами чи рухами, висловлював ту саму думку. Уммалідо запитав:

— Хто ніс святаго?

— Маттія Скаффароля, — відповіли йому.

— А що там тепер дієть ся? — запитав він ще раз.

— Правлять вечерню при музиці.

Селяне попрощали ся з ним і пішли на вечерню. Із сусідньої парохії привезли великий дзвін.

Один свояк поставив коло раненого миску з холодною водою і мовив:

— Промочуй тут руку. Ми вернемо незабаром. Ідемо послухати вечерню.

Уммалідо лишив ся сам. Гук дзвонів розлягав ся сильнійше і живійше. Денне сьвітло почало пригасати. Оливкове дерево хитане вітром, стукало гильками в низеньке вікно. Уммалідо все ще сидячи почав занурювати свою руку в воду, далі, чим раз далі. В міру того, як з неї стікала кров і відпадали бульбашки запеклої крові, показувало ся її скалічене чим раз страшнійшим. Уммалідо думав.

— Усе дарма. Пропала рука. Святий Гонзальве, я жертвую тобі її.

Він узяв ніж і вийшов із хати. Вулиці були пусті. Всі побожні пішли до костела. Понад дахами бігли хмари обліті фіолетовим вересневим сумерком, і на бігу прий-

мали форми різних звірів. У костелі при гуку інструментів збита в купу юрба співала хором у правильних відступах. Стояла сильна задуха від тепла людських тіл і від полумя свічок. Срібна голова св'ятого Іонзальва іскрила ся в повітрі, мов маяк.

Ось увійшов Уммалідо. Серед загального остовпіння він протиснувся аж до вітара. Різким голосом, держачи ніж у лівій руці, він промовив:

— Св'ятий Іонзальве, жертвую тобі її.

І він звільна, перед очима народа, що тремтів з переляку, почав обкрожувати свою руку довкола правого киктя. Звільна розмяцькана рука відділювала ся від тіла, запливаючи кровю. Хвилину вона висіла на остатній жилці, потім упала на мідяну бляху, поміщену при ногах патрона, для збирання грошових датків.

Тоді Уммалідо підняв у гору свій кровавий кикоть і ще раз повторив виразно:

— Св'ятий Іонзальве, жертвую тобі її.

Із збірки „San Pantaleone“ виданої 1886 р. переклав

Іван Франко.

ІЗ ЕСКІЗІВ ЖАНА РІШПЕНА.

I. Чоловік з дивними очима.

Слідчий судья Пер Атенор де Варнь, се справжнє противенство філляря. Се уособлена достойність, повага і коректність.

По сьому поясненю зрозуміє кождий легко, що по мені перебігла легка дрож, коли пан Пер Атенор де Варнь зробив мені честь і розповів отсю подію.

Одної днини останньої зими, коли він о осьмій годині рано зі свого дому вибирав ся до суду, подав йому лакей візитову картку, на якій були написані отєї слова:

Др. Джемс Фердинанд,
член медичної академії в Порт-о-Пренс,
Лицар гонорової легії.

В низу на картці було написано олівцем: „За рекомендацією пані Фрожер“.

Пан де Варнь знав сесю паню дуже добре; була се мила креолька з Гайті, з якою він здивав ся часто в рижних сальонах. Хоча з другого боку імя доктора не могло викликати у нього ніяких споминів, то все таки його становище і титул навіть без поруки пані Фрожер веліли прийняти його чемно, хоч би й дуже коротко. Тож хоча пан де Варнь квапив ся дуже, велів лакейови просити раннього гостя. Та при тім казав заявити йому, що може пожертвувати йому лише хвилинку часу. Коли увійшов доктор, не міг пан де Варнь помимо звичайного свого спокою запанувати над рухом, що вирвав ся йому з подиву.

Доктор мав сесю рідку аномалію, що був на прочуд чорним Неґром, та мав при сїм очі білого чоловіка, сині, зовсім ясні, холодні та блискучі очі.

Зачудуване пана де Варнь подвоїло ся, коли доктор звинив ся кількома словами за свої відвідини в таку незвичайну годину і промовив далі з дивною усьмішкою: „Дивують вас, пане, мої очі, правда? Я знав, що вони здивують вас. Та сказати правду, я прийшов сюди лише на те, аби ви придивили ся їм так, щоб не могли забути їх ніколи“.

Усьміх, а ще більше незвичайні слова виявляли, бачилось, божевільного. Зрештою вони були сказані дуже лагідним тоном, тим дитинячим голосом, властивим Неґрам. Але зір, блідий, холодний, ясний зір зовсім не виявляв божевільного. В ньому була якась погроза, з закраскою іронії, та поперед усього говорила з него неймовірна дикість. Була се лише блискавка, вибух полумя, але сей один промінь вистарчив, аби не забути ніколи сих очей. „Я бачив“, замітив пан де Варнь, „зір деяких убійців, але анї у одного я не міг найти такої глибини злочину і такої безсоромної певности себе“.

Вражине було сильне. Пан де Варнь думав зразу, що се галюцинація, тим більше, коли доктор по тих кількох словах усе ще всьміхав ся і говорив далі своїм невинним голосом.

„Ви, мій пане, мабуть не розумієте нічогісїнько з того, що я вам іно-що сказав. Тож простіть мені, будьте ласка. Завтра дістанете лист, що вам пояснить усе. Але наперед я мусїв показати ся вам, або, радше сказати, мусїв показати вам свої очі“.

По сих словах доктор поклонив ся чемно, попрощав ся і лишив судию у найвисшїм зворушеню.

„Чи сей доктор мав би бути тільки божевільний?“ питав сам себе пан де Варнь. „Або чи дикий вираз, та злочинна глибїнь того зору не має иньшої причини, як лише рідкий контраст темного лица і яєних очей?“

На лихо минуло пану де Варнь на таких роздумуваннях кілька хвилин. Потім він подумав собі нараз.

„Ні, ні, се-ж не була галюцинація. Сей чоловік цілком напевно є якийсь страшний злочинець. Я повинен був на всякий випадок казати арештувати його, на свою відповідальність!“

Зі сими словами судия вибіг на сходи, аби догонити доктора. Але за пізно! Чужинець щез.

Пан де Варнь відвідав з полудня паню Фрожер, аби вивідати ся дещо у неї. Вона зовсім не знала доктора і могла навіть рішучо потвердити, що його імя було видумане; вона була в дуже близьких зносинах з найпершими домами в Гайті, то й знала добре, що між членами медичної академії в Порт-о-Пренс не було жадного доктора того імени.

Пан де Варнь розпитував далі та описав особу доктора, при чім звернув особливу увагу на його дивні очі; але пані Фрожер почала сьміяти ся та сказала:

„Шановний пане, ви мусіли наскочити очевидно на якогось ошуканця. Очі, які ви описуєте мені, се очі білого; про се не може бути й сумніву. Сей чоловік був нашмінкований“.

Коли пан де Варнь змалював собі тепер у памяти особу чужинця, мусів також признати, що сей чоловік мав лише чорну краску Неґра; волосє було розчесане на два боки і взагалі недоставало йому всіх характерних прикмет муринської раси. Тож може справді доктор був лише ошуканцем. Цілий день займала пана де Варнь лише сеся гадка, що вправді троха зобиджала його урядницьку гордість, але взагалі успокоювала його.

Другого дня йому подано обіцяний лист. Він складав ся, так як і адреса, з друкованих слів, що були повитинані з часописий і відтак наліплені; в листі стояло ось що:

„Мій Пане!

„Др. Джемс Фердинанд не існує, але існує чоловік, якого очі ви бачили і ви пізнаєте його напевно по сих очах. Сей чоловік допустив ся двох злочинів. Він не почував за се ніякої гризоти сумління. Але як психольог він боїть ся, що міг би колись піддати ся непереможній покусі і признати ся до своїх злочинів. Ви знаєте ліпше

ніж хто иньший (бо-ж сеся обставина, се могучий ваш союзник), з якою непобороною силою відчувають злочинці, особливо „інтелектуальні“, сеєю покусу. Великий Едгар По написав про се справжні мистецькі твори обсерваційної штуки. Але він забув згадати про один найважнійший феномен, який я, пане слідчий судие, хочу уділити вам. Річ в тім: я, злочинець, мушу за всяку ціну мати когось, хто знав би про мої злочини. Коли-ж заспокою сеєю потребу, коли відкрию свій злочин довіреному чоловікови, тоді я спокійний на завсїгди, я прогнав демона, що лише раз пристунає до злочинця. Так ось воно! Стало ся! Вам я виявляю свою тайну. Бо того дня, коли ви знов пізнаєте мене по моїх очах, ви будете старати ся вивідати, чим я провинив ся і як я став злочинцем; лише ви викриєте се, бо ви — майстер у своїм фаху, і тому то я, скажу в скобках, як раз вас вибрав, аби поділити ся тягаром моєї тайни, що від тепер належить до нас обох і то тільки до нас обох. Повторяю: тільки до нас обох. Ви не зможете нікому розкрити сути сеї тайни, хиба, що я признав би ся до сього публично, але поки що я й не гадаю про се“.

По трьох місяцях стрів пан де Варнь на одних вечерницях пана Н... і від першого разу пізнав ті дивні бліді, ясні, чисті, словом незабутні очі.

Незнайомий ані крихти не збентежив ся, так що пан де Варнь мусїв сказати собі вкінці: „Сим разом я став ся справді забавкою галюцинації, або на сьвітї істнує ще одна така пара очей“.

Пан де Варнь почав розвідувати ся про того пана Н... і дізнав ся ось про які факти, що розвіяли всі його сумніви.

Перед п'ятьма роками був пан Н... убогим студентом медицини, що ще перед промоцією на доктора наробив гомону в науці своїми цінними працями з обсягу мікробіології. Молода, доволі богата вдовиця закохала ся в ньому і вийшла за него заміж. Вона мала зі свого першого подружя дитину. Протягом шістьох місяців умерла на тиф наперед дитина, а потім мати, і пан Н... одідичив таким чином цілком правною дорогою їх маєток. Усі, що знали

його ближше, признавали голосно, що він дозирає обох недужих як найстараннійше.

Чи-ж сі дві покійниці були жертвою згаданих у листі двох злочинів? Виходило таке, що пан Н.... затроїв свою жінку і свою пасербицю мікробами тифу, які він науковим методом перещепив у їх тіло.

„І ви вірите сьому?“ запитав я пана де Варнь.

„Зовсім на певно“, відповів він мені. „А найстрашнійше те, що злочинець мав повне право кажучи, що я не можу всилувати його до признання. Хвилинку я думав про магнетизм. Але хто-ж міг би замагнетизувати сього чоловіка з ясними, блідими та чистими очима? Такими очима він змусив би самого магнетизера признати себе винуватим“.

Потім він зітхнув і докинув:

„Ах, правосуде давнійших часів усе таки мало свою добру сторону!“

І коли я подивився на його питаючим зором, заявив пан де Варнь твердим голосом, зі щирим переконанем:

„Правосуде давнійших часів мало ще до помочи тортури!“

„Се правда!“ замітив я з мимовільним і наївним егоїзмом артиста. „Без тортури сеся дивна подія не має кінця, а се дуже неприємно для тої маленької новелі, яку я хочу зробити з неї“.

II. Паяц.

(Різдвяне оповіданє).

Жила раз убога бабуня зі своїм малим унуком. Вони не мали нічого більше на світі, як лише взаїмну любов. Бабуня мала сімдесят літ, а унук вісім. Дитина була хора, лежала вже тринадцять місяців у ліжку, а стара була дуже слабовита так, що при найліпшій волі не могла працювати. На щастє спомагали її часами сусіди з тої вулиці і таким чином вона могла з бідою тягти жите своє і унука.

Стара називала ся мама Антонія, а дитину кликали звичайно дитиною мамі Антонії. Іншого імени хлопчика не знав ніхто, бо ніхто не бачив, аби він коли грав ся або бігав по вулиці, як інші діти.

Хоча він хорував від малечку, — він був сухотник — все-ж таки зазнав він на своєму віку кілька щасливіших днів. Тоді жив іще дідуньо, що працював жваво, хоч мав вісімдесят лїт, ходив із ним на дальші проходи і купував йому від часу до часу корисні ліки, що лагодили його біль хоч на яких кілька тижнів. Але від коли стара живе тут у тій старій буді на шестому поверсі, від коли заробляє як раз лише стілько, щоб не згинути з голоду з дитиною, одним словом від вересня минувшого року не покидала вже дитина ліжка таї не покине його вже мабуть більше.

Останній раз виходив він на сьвятий вечір. Мама Антонія загорнула його як лише могла найліпше та провела його по бульварах, а склепи з забавками та ляльками зробили на дитині вражінє чародійської казки.

Ся чародійська казка лишила ся в споминах хорого, і він усе ще розповідає з блискучими очима своїй бабуні про ті гарні річи, які бачив тоді. Особливу приємність зробив йому на площі Великої Опери паяц, гарний, позоліткою обсипаний паяц, майже так за великий як він сам; він рушав весело руками і ногами і мило усьміхав ся, так радісно, мов живий.

— Ах, який він гарний, який гарний! — говорив нераз хлопчик до своєї бабуні. — Такий паяц певно дуже дорогий, бабуню, га?

З тяжким серцем відповідає йому на се бабуня:

— Я куплю тобі, дитинко, такого паяца, скоро лише забогатіємо.

— А коли-ж то се буде? Коли ми забогатіємо?

— Незабаром, серденько, незабаром.

— І тоді я дістану паяца?

— А вже-ж, дитинко, а вже-ж дістанеш.

— Бачиш, бабуню, я знаю певнісінько, що як би я дістав паяца, я прийшов би зараз до здоровля.

Сеся гадка вертаєть ся ненастанно і чим більше дитина западає на здоровлю, чим більше йому доскулюють болі, чим незноснійше змагаєть ся кашель, тим живійшим та горячійшим стає його бажанє.

Стару мучить страшenna тривога душі. Тепер, коли пообіцяла хлопчикови паяца, гадає собі, що мусить дотримати своєї обіцянки; вона знає, що може продовжити таким чином жите хлопця на яких кілька місяців. Але як? Хлопець каже правду, що такий паяц дорогий, се дарунок для богатих людей, коштує що найменше дваццять ф'ранків, може навіть іще більше. І відки-ж їй набрати стілько золота, їй, що не знає навіть краски золота? Дваццять ф'ранків, та-ж се маєток!

Вона продає старі лахи, які подаровано їй на початку зими, але се вистає ледво на страву та топливо. І на тім вона ошаджує, постить, і коли хлопчик питаєть ся її: „Ти не голодна, бабуню?“ вона відповідає: „Ні, дитинко; я їла вже вперед у сусідки“.

Так вона голодує кілька день без перерви, все для хлопця, аби міг дістати паяца. Вже три місяці щадить вона от так, та коли перечислила вчора свою касу, має всього девять ф'ранків і три су.

— Ще що найменше десять ф'ранків, — думає собі, — ще що найменше десять ф'ранків, але відки то їх вистарати до завтра?

З малим сьогодні дуже зле; він так ослаб, що не може взяти в рот ані кусника їди. Стара в чистій розпуці; і вона вірить тепер у паяца, як у талізмана; і вона вірить, що він виздоровіє, коли дістане лише паяца в руки. Вічно він говорить про него, його очи розширюють ся і здаєть ся, що в них горить нове жите. Жите, так, жите!

— Ах, який то гарний був той паяц! — зітхає він тихо.

— Я принесу його тобі. Осъ іду зараз.

— Що, паяца?

— Так, паяца.

— То вже ми забогатіли, бабуню?

— А вже-ж, серденько; подиви ся лише!

При сих словах вона показує йому девять ф'ранків і три су.

Дитина плеще з радости в долоні.

— Ах, бабуню, йди скоро, йди скоро!

Вона йде. Своїми старими та слабими ногами біжить

наперед до сусідів, аби попродаати квіти на хліб, які дістала в закладі для вбогих.

— Хочу купити малому лік.

Вона справді хоче купити йому лік, вона говорить правду. Як вона квапить ся, як хитає ся по при доми, бо не їла нічого ані вчора ані сьогодні! Ах, а як мерзне! А дорога така далека! А вона не хоче піти до першого ліпшого skleпу. Ні, там геть, на площі Великої Опери хоче купити паяца, де малий бачив його.

Може сього року він уже дешевший, може коштує лише десять франків? А якже, се справді той сам, що торік, і вона купує його за десять франків. Обережно завиває його у свою стару хустину і пригортає з любов'ю до грудий, як хору дитину.

Та хоч як вона квапила ся, все-ж таки забарила ся дві години. Коли прийшла до хати, дитина вже була нежива.

По двох днях поховано хлопчика, а гарного паяца положено йому у труну, аби мав бодай у гробі свій різдвяний даруночок. Стара помандрувала по кількох неділях за хлопцем.

Із поезій Едгара По.

Був лицарь великої вроди,
Блукав по світах та виспівував радо,
Не дуже зважав на пригоди —
Шукав Ельдорадо.

Злий досвід мандрівця охмарив,
Знеможеній сил молодих підупадам
Він сумно тиняв ся та марив
Своїм Ельдорадом.

Гас погляд його марівничий,
Він мовив до тіни: „Моя ти порадо!
Де стежка в той край чарівничий,
В оте Ельдорадо?“

В долині заплющивши очи
Та знайдеш кінець усім мукам і зрадам,
Бо там царство вічної ночі,
Що звуть Ельдорадом.

Переклав

Павло Грабовський.

Микола Гулак.

Посмертні згадки.

В 248 ч. Русских Вѣдомостей д. Хаханов доніс про смерть одного з ініціаторів Кирило - Методіївського товариства, Миколи Івановича Гулака, що вмер ще 26 мая (7 червня) сього року на Кавказі, в м. Єлисаветполі, маючи 77 рік. Був се чоловік не звичайний. Як один з ініціаторів Кирило-Методіївського товариства, він незвичайно благородно й витривало тримав ся під час суду над ним і за те дістав найтяжшу кару: його — тоді двадцятьпять-літнього хлопця — засуджено на три роки одиночного в'язнення в Шлісельбурській кріпості-в'язниці, а потім на заслання в далекі губернії. По в'язненню його дійсно заслано в Перм і по році тільки позволено приймати в службу статистичного комітету. Коли скінчило ся його заслання, по восьми роках, він переїхав у Одесу, де читав з початку російську мову і географію в 2-ій гімназії, потім математику в ліцеї (пізнійшій університеті), потім перейшов у Керч, в дівочий інститут, де вчив історії й натуральних наук, звідти на Кавказ, де був учителем гімназій у Ставрополі, Кутаїсі, нарешті в Тифлісі, читаючи математику, фізику, латинську й грецьку мову; нарешті дослуживши літ на емеритуру, він 1886 р. вийшов на пенсію. Я памятаю його, коли 1880/1 р. він читав нам грецьку мову в III класі тифліської гімназії; тоді же вже він виглядав розбитим на здоровлю диваком, що тяжко ходив і тяжко говорив, учив дуже слабо й був неустанним предметом переслідувань для своїх урвитель-учеників (особливо доікали йому сьпіваннем хором у класі на мотив „І лід тріщить“... грецької азбуки — пі-ро-сіґма-тау). Тому пізнійше він тільки числив ся в службі, аби дати йому права на пенсію, але

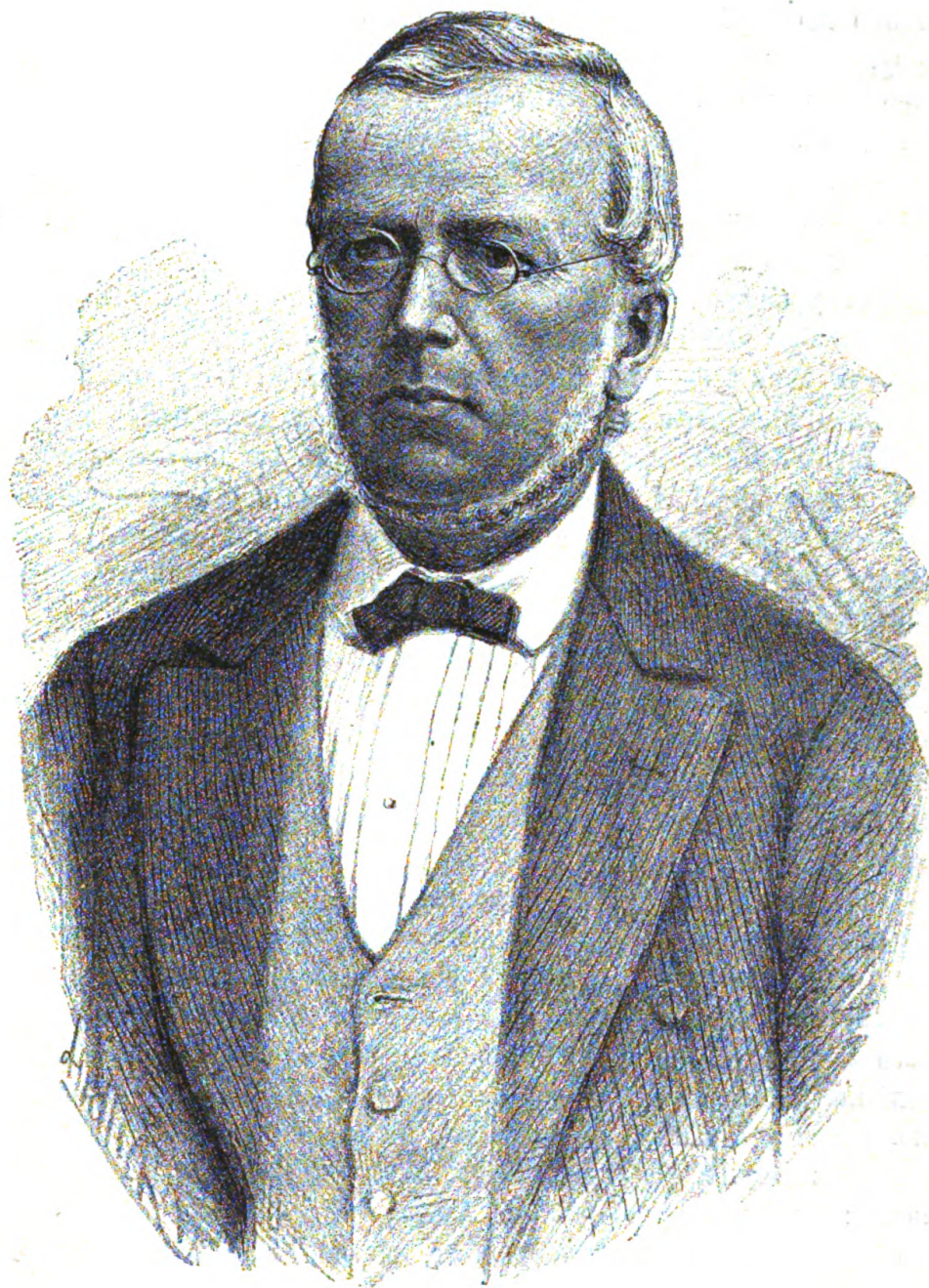

майже не читав. Вислуживши літа, він переїхав до своєї пасербиці в Єлисаветполь і там умер.

Засуджений на в'язнення, потім на вигнання, під догляд поліції, він вдався в найбільш не-політичну науку — математику (я чув, що йому дозволено було мати математичні книжки у в'язниці, й се дало такий напрям його зайнятям), і був фаховим ученим у сій сфері — він написав книгу про четвертий вимір, крім того на французькій мові вийшов його трактат про рішення трансцендентних зрівнань. Потім перейшовши на Кавказ, він вивчив грузинську мову й віддав ся студиям грузинської мови та грузинської й персидської літератури, читав публичні виклади й публікував статі, що, памятаю, придбали йому велике поважання серед тифліської публіки. За життя він надрукував статю про найславніший утвір старо-грузинської літератури — Барсову шкіру Руставелі, другу — про персидський роман Впераміани. Тепер заповіджено його посмертні розвідки — про поему Нізамі: Похід Руси на Бердау та про грузинську мову й її місце в групі індоевропейських мов. Портрет його (не дуже подібний, бо рисований з лихої фотографічної репродукції) подано було в I т. біографії Шевченка Кописького: звідти передруковуємо його за браком ліпшого.

До сих звісток додаємо (без усяких змін) згадки небіжчиковаго товариша по тифліській гімназії д. М. Горяєва, що був ласкав на наше прохання подати ось що :

„М. І. Гулак, коли я його знав у Тифлісі, був уже чоловік не товариський, скуплений в собі самім, немовний, по мойому навіть приголомшений й зачерствілий, і через те я міг зібрати що до його минувшини, швидче про нього ніж від нього, тільки уривкові й випадкові звістки, котрі зложили ся у мене на погляд, що то завсїгди, і тоді, коли..., був чоловік відорваний від народнього ґрунту, що не знав навіть народньої мови (раз при мині він читав щось із Шевченка на память, страшенно псуючи вимову українських слів і акценти; иньшим разом при мині він не міг, хоч і почав, відповісти по українськи своему товаришу київського періода свого життя д. Навроцькому, еріванському уряднику), філософ-мораліст, охочий до сучасної науки та просвіти без переваги якої-небудь спеціальности... У ньо-о в Києві, як у чоловіка багатого, привітного господаря, чоловіка освіченого, що читав на всіх європейських мовах і пренумерував багато нових книжок, і збирали ся члени К.-Мет. товариства, не як члени, а як гості і, розумієть ся,

Никола Гулак

балакали про біжучі події та наукові новини... М. І. Г. потерпів лише за те, що у нього збирали ся, що у нього доносчик чув те, про що доніс, та за якусь „Русскую Правду“, рукопись його твору, котру нашли у нього і котра зрештою ніяк не вязала ся з процесом про К. Мет. товариство, хоч і свідчила про ліберальність думок її автора. Після 4-місячного арешту в Петро-Павл. кріпости, що на ціле жите поцсував його здоров'є, особливо льокомотивий знаряд його ходу, він опинив ся на засланю (де, не знаю), давав приватні лекції по домах, пізнав ся там із досить високим урядником Клушіним (з котрим я пізнав ся в Херсоні, коли він був уже губернатором), подобав ся йому, часто бував у нього та вчив його дітей, займав ся статистикою. Коли той Клушін у Тифлісі, приїхавши як начальник „главного управління“ при в. кн. Михайлі Николаєвичу, приймав урядників, що представляли ся йому, і побачив М. І. Гулака, то дуже зрадів, обіймив і поцілував його, чим дуже здивував усіх тим більше, що тут вийшов із ролі охочого до підозрінь, глузливого й готового остро карати всяку неправду старшого.

„На археологічній з'їзді в Тифлісі, коли М. В. Костомаров приступив до М. І. Гулака й поцілував його, він замішав ся, не знав що сказати, мрукнув щось йому у відповідь і зараз вернув ся назад до того, з ким говорив перше, чим здивував очевидячки Костомарова і, розумієть ся, й мене, що був свідком сеї сцени.

„В Тифлісі то був завсїгди чоловік незвичайно благородний, чесний, високоморальний, що нікого ніколи ні чим не скривдив і не хотів скривдити. Проживши рік у подружю з женщиною, котра змусила його оженити ся з нею тим, що буцім-то вона від нього заваготїла, він після її смерти виховав в институті сьв. Ніни її 10-літню (значить, не від нього) доньку, видав її за муж, давши їй віно, і жив у її сїм'ї в Єлисаветполї до самої смерти.

„І в Тифлісі і в Єлисаветполї М. І. Гулака мали за великого дивака: він нікому ніколи не кланяв ся і ні з ким не говорив, не радо й однословно відповідав на питання, ні в кого ніколи не бував і нікого до себе не пускав, особливо до своєї бібліотеки, куди не сьміла ввійти навіть жінка і по тому донька її й т. н. В ряди-годи майже в пустій клубовій салї він читав лекції з зошитів: про мікробів, Нібелюнгів Йордана, про систему Конта-Ляп-

ляса, про Барсову шкуру Руставелі, про спектральну аналізу та Кірхгофа, про Шопенгауера і т. и.

„Ось і все, що я знаю про М. І. Гулака. Нагадаю ще, що знаєте й Ви, що вийшовши з Петро-Павл. кріпости він зложив магістерський екзамен із математики, і після того був „неможливим“ професором, часто без слухачів, на якійсь кафедрі чистої математики, а по 2 роках опинився в Кутаїській гімназії вчителем математики, на заклик Я. М. Невєрова“.

Стільки поки що можемо сказати про сього чоловіка й його глибоко-трагічне, покалічене політичними обставинами життя.

М. Грушевський.

Новини нашої літератури.

(М. Старицький. „Оборона Буші“. Историчня драма въ V діяхъ и 6-ты одминахъ зъ часивъ Хмельницькыны. „Кіевская Старина“ 1899 р., кн. за март і квітень).

„Господи, і ще одна“! Таку з жальом замітку зробив я був, почувши, що д. Старицький починає друкувати нову історичну драму, до того ще з часів Хмельнищини. Довгий час не міг я її прочитати, скажу правду, і не рвав ся до неї, будши заєдно під вражінем попередньої драми д. Старицького: „Богдан Хмельницький“. Тепер же, коли Хв. Редакція звернула ся знов до мене за оцінкою й сеї драми, поборов я всякі упередження, прочитав „Оборону Буші“ і — ніде правди діти — не пожалував того. Скажу від разу: нова драма дуже відмінна від усього, що досі написав д. Старицький, і ледви знати, що се рідна сестриця Богдана Хмельницького. Се не має так розумітись, немов „Оборона Буші“ прекрасна драма, доскональна і без хиб. Та все таки вона ліпша від „Богдана Хмельницького“. Я міг би, звичайно, піднести самі ліпші сторони драми, відославши що до всяких хиб проти історії та правил композиції до моїх заміток про попередню драму, (Л. Н. Вістник, кн. X з 1898 р.); не роблю сього одначе в огляду на самого автора, котрий мабуть новою сею драмою зазначає немов би нову хвилину своєї письменської творчости на драматичній ниві. Коли на сей зворот мали який небудь вплив неприхильні замітки оцінників (рецензентів), то се показувало-б лише, що критика, хоч би й дуже остра коли не поможе, то певно не зашкодить нашій літературі.

Аби не вводити нікого в апіорні погляди, перейдемо наперед зміст драми, щоб дати читачам докладне понятє про сю драму, що надрукована в неприступнім для ширшого загалу журналі і мабуть навіть без окремої відбитки.

Було се в 1654 р. Богдан Хмельницький закликав ще раз український народ на Ляхів, що конче зважились відбити свою власть на Україні. Народ пішов на поклик гетьмана і наддністрянські подільські села не лишились по заду. Під Бушею організував ватагу сотник Завісний. Ентузіязм обнимає всіх, жінки й діти показують великий запал до народньої справи. Ватага рушає серед голосних покликів під Камянець, у селі лишають ся тільки старці, каліки, жінки, діти та — сам сотник Завісний. Серед того загального одушевлення одно смутком налягає на родину Завісного, а се страта вихованця Антося. Ще малим хлопцем найшов його сотник у лісі підчас татарського нападу, взяв до себе та виховував. Випадки 1648 р. покликали молодого козака між добровольців Хмельницького, але від тоді і слід про нього пропав. Особливо Маряні, дочці сотника, ся втрата завдає жалю, бо покохала Антося більше як брата. Серед того суму з'являєть ся він — в убраню шляхтича, утікаючи перед юрбою. Коли підстрілений упав, його пізнали. Сотник узяв його до себе лічити, думаючи, що шляхотське убрание на нім лише задля підступу (дія I).

Антось виздоровів. Любов між ним і Маряною зросла до найвисшої сили. Рівночасно почуває він себе віяково у тім товаристві завзятого козацтва, що стремить лиш до того, аби нищити Ляхів. Тому він і не криєть ся в думками просто противними і силкуєть ся переконувати сотника й иньших, що політика ненависти саму шкоду приносить, що Українці були би щасливі, як би найшли з Поляками спосіб жити у згоді та любові. На його думку Поляки не вороги Українцям, лише ксьондзи та опановані ними великі пани. По другім боці, серед Українців сіють незгоду православні попи... Сі мови дивують сотника, проте одначе він поручає йому узброїти замок Бушу, коли почали приходити недобрі вісти з поля.

Сей конфлікт переконання й обовязку доводить до того, що Антось відкриває Маряні, що він не є ніякий козак, лиш Поляк, шляхтич, князь Порецький, що ранений у битві дістав ся між своїх, відзискав родинні маєтки, вчав ся за границею і т. и.,

отже ніяким способом не може прийнятись за поручене діло, бо мусів би йти проти своєї вітчизни й віри, котрі теж любить як і Україну. Тут викладає своє політичне profession de foi, виступаючи прихильником згоди між обома народами, ідеї рівності та братерства.

Його промова не промовляє до серця Маряні, вона давить чуте свого серця і приказує Антосеві довічну розлуку. В тій самій хвилині приходять ще сумнійші звістки з поля: „Козаче війсьсько згибло, а наказний під Камянцем поліг!“ На се Антось сплеснув у долоні і кликнув радісно: „Звитяга!“ (II дія).

Антось покидає сотника, переходить між своїх, усе з тою думкою, щоб, як казав, „постаткувать Україні — перемогти шляхетства злу пиху...“ Він обнімає управу своїх маєтків, не ховаєть ся зі своїми реформаторськими стремліннями, голосить їх і стараєть ся перевести в житє. Він заборонив знущати ся над підданими, дівчатами, кобзарями й т. ин. Попри свою віру скоро однак бачить, що він одинокий і не то, що розширене його поглядів не ведеть ся, але ще зустрічає всюди сьміх, легковаженє або й обраву. Невідступним його товаришем став його пробощ, що всіми силами стараєть ся направити „схлопілого“ князя. Жіночі інтриги заставляють на нього силки, щоб його оженити з панною Ядвігою Грушецькою. При тім не згасає перша любов до Маряни, але ще більше змагаєть ся. Обуренє, гнів і обридженє до нового життя бухнули в нїм тоді, коли його гості почали знущати ся над слїпим кобзарем, що в відплату за насьміхи засьпївав їм думу: „Як із день години...“ В роз'яреню викидає молодий князь усякі гріхи шляхті. За се бере його присутний Чарнецький силою королївського розказу на загальний похід проти Українців хорунжим до себе. Антось змушений піддатись, хоч із словами: „Се не війна, а бійня!...“ (III дія).

Тимчасом подільські левенці узброїли Бушу і задумали звабити Чарнецкого, щоб Богун міг без перешкоди злучити ся. Оборонців замку було дуже не багато: недобитки попереднього походу та жіноцтво. Тому то роздано ї жінкам оружє і поручено боронити вижїй замок, коли муштини обороняти-муть підгородє. Провід жінкам обняла Маряна, сотниківна. Чарнецький дійсно не знав числа левенців і взяв ся добувати Бушу. З замку Маряна побачила між ворогами хорунжого — Антося і велить вистрілити гармату в сей бік. (IV дія).

Тяжко приходить ся Ляхам здобувати Бушу. З завзятем героїв відбивають обложені приступи, але сотник Завісний знає добре, що нехай лиш Чарнецкий спустить став, що не давав доступу, то більш сили не стане до оборони. Він журить ся донькою, а найбільше мучить його гадка, що Маряна може по його голові дістатись Ляхам на наругу. Задумує сам убити її, аж коли вона признаєть ся, що жінки змовились одна одну добити в останній хвилині, покидає сю думку, тільки радить їй на кінець підпалити склад пороху під церквою. По однім відпертім приступі з'являєть ся в посольстві від Чарнецкого Антось з пропозицією ласки. Він упевняє Маряну, що він свого меча не забруднив кровю і умоляє її втікати з ним. Вона дає йому ключі від підземного входу, що веде під церкву і велить приходити після того, як рада дасть відповідь на письмо Чарнецкого.

Рішено оборонятись до остатка, хоч Поляки з Татарами спустили став. Оборонці гинуть на мурах, иньші збирають ся у церкву. Маряна в підземелю видає прикази своїй подрузі Катрі, щоб та дала знати, коли ворог опанує церкву. Приходить Антось і повторяє свої намови. Маряна задержує його сердечностями, аж Катря дає знак. В сій хвилині кидає Маряна смолоскип на порох — і цілий замок вилітає в повітря. (V дія).

Се зміст драми. Вже і з того бачимо, що „Оборона Буші“ самою основою висша від „Богдана Хмельницького“. Та була недотепна й баламутна, ся ясна і прозора. Сама історична особа Хмельницького не надаєть ся до драматичного оброблення, тут же видуманий князь Порецький годив би ся цілком до того. Сю висшість побачимо й пізнійше при подробицях.

Заки будемо обговорювати драму з її артистичного боку, мусимо вперед приглянутись, на скільки вона „історична“. Се не маловажна річ: вірність або невірність історії рішає про половину вражіння і вартости. Як ніхто сьогодні не виводить у літературі сучасних людей з мовою та характером Гомерових героїв, так само ніхто не заставить Ціцерона їздити по місті вельосипедом та деклямувати прим. Ніцше. Сей принцип мусить бути строго задержаний до найменших навіть подробиць, коли не хочемо писати сатири або хоч алегорії. Наш погляд на історичні твори красного письменства висловили ми вже в замітках до „Богдана Хмельницького“. Сказано там поміж иньшим, що факти й особи не мусять бути, як такі, у всіх деталях історично вірні, можуть бути ви-

думані, але кожде з них мусить мати душу того часу, котрий автор виводить перед очима читача.

Вже з самого змісту драми бачили ми, що уклад драми не одноцільний. Вона зложена немов із двох частин, що входять одна в одну, але таки відрубні ідеєю, характером та історичною вірністю. Механічно поділивши, перші три дії належати-муть до одної, другі дві — до другої частини. В тій акція обертаєть ся більш коло кн. Порецького, у сій коло Маряни. Історично беручи, перша — се видумка фантазії самого автора; друга — оперта на історії. Там окрім імени сотника та факту самої боротьби з Поляками нема таки нічого історичного; за те ж тут ціла основа лежить в історії, виключивши хиба любовний чинник.

Для контролі самим читачам хочу тут навести історичне оповіданє про оборону Буші, передане нам одним польським мемуаристом (Jemiółowski, Pamiętniki). Ось виїмки з його оповіданя:

„Поляки повернулись до містечка Буші недалеко Дністра, що стала захистом для подільських левенців або, як їх звали, для „наддністрянського полку“. Буша стояла на високій горі, була добре обведена міцними валами; з одного боку обороняв містечко став. Сюди вібралось 6000 левенців із жінками, дітьми та добром. Правив над ними якийсь Гречка. Було ще тут 12.000 мешканців і натовп молдавських охочих, що служили в українській вольниці. Подоляне заздальгидь затялись умерти, а не піддаватись ворогови на наругу. Чарнецький кинув ся приступом із кількома полками. Левенці відступили і пустили Поляків у браму, але коли сі вступили в містечко і відійшли від брами, позаду них підняла ся пожежа, а спереду кинулись на них чоловіки і жінки зо зброєю, з косами, з рогачами та дручками; нагнали Поляків у огонь, сила їх там полягла, Чарнецкому прострілили ногу. Поляки, видячи таку завзятість, вирядили в Бушу сурмача умовити левенців, але вони, познуцавшись над сурмачем, розстрілили його на очах Поляків. Тоді рушено на загальний штурм. Чарнецький спостеріг, що зі ставу можна випустити воду; зробили греблю, кінниця позсідала з коней, перебрила став і кинула ся на одну башту. Козаки довго оборонялись, але годі було їм устояти проти переваги. Гречка наложив головою, Українці, щоб не піддавати ся ворогам, позапалювали свої хати і почали убивати один одного. Жінка убитого сотника Завісного сіла на бочку з порохом і промовивши: „Після любого чоловіка не хочу я лишити ся іграшкою воякам“, підпа-

лила бочку. За її приводом матері кидали в огонь і колодязі власних дітей, а потім самі за ними. В одну печеру сховалося 70 жінок; але деякі з них біжучи туди погубили були по дорозі намітки. Се помічено і велено полковникови Целярію добути тих жінок. Намови піддатись не переконували жінок; полковник велів провести з потоку воду у печеру. Всі жінки потонули там, але ні одна з них не віддала ся живою в руки ворогів“.

Із цього короткого оповідання бачимо, скільки покористувався д. Старицький фактичним матеріалом, де держався його вірно, а де відступив від нього. Ось важніші переміни: залогу Буші автор сильно вменьшив; провідником ставить замість Гречки сотника Завісного; з жінки його робить дочку, змалювавши героїську подружню любов на иньшій особі, Катрі, Маряниній подрузі; справу з порохом узагальнив на цілий замок, тож і факт затоплення поминув; не згадав про розстріляне сурмача, лише посольство звязав з особою князя і т. ин. Зрештою образ доволі вірний історично.

Як ми вже сказали, подрібна вірність дійсного матеріалу не має великого впливу на осуд драми, тож пригляньмо ся тепер, скільки ідеї, погляди, характери осіб та ціла, так сказати-б, атмосфера драми відповідає історичній правді, а з тим і правилам історичного красного письменства. Візьмемо під розвагу драму, розділивши її на особи та групи таким способом: 1) Антось, 2) Маряна й українське жіноцтво, 3) Українці, 4) Поляки.

Антось не лише наскрізь видумана особа, але й історично неможлива. Такого маґната не то що не було в XVII в., не подіблемо його також за цілий час історичної Польщі. Се не тільки тому, що на польській землі такі постаті не родились ніколи, навіть зродити ся не могли: пан, що-б так думав та діяв, чи властиво лише балакав, ледви чи міг би донебудь в Європі появитись перед XIX ст. Антось — се виріб чистої фантазії д. Старицького і найкращий доказ, що історія для нього *tabula rasa*. Він має певні сердечні бажання на полі нинішньої політики між Українцями і Поляками, котрі й олицетворив у Антосю. Тож коли чуємо патетичні тиради героя, навіть проти волі приходять нам на думку парламентарні промови à la Леваковський та безліч подібних часописних статей. Про саму вартість ідеї, репрезентованої Антосем, будемо говорити пізнійше, тимчасом хочемо познаймо-

мити читачів із політичною програмою трагічного польського реформатора.

Підчас обіду у сотника, коли від Українців сиплють ся громи на Ляхів, каже Антось : „Вибачте, панове, за слово : нам увірились не Ляхи, а пани... а це не все їдно. Польський нарід такий же нещасний харпак, як і наше поспільство; давно уже він на панів тих запродавсь, як віл підяремний.. а до нас він не тільки не ворогує, а спрія і не зазіха на наше добро: та у самій Польщі і в Мазовії було повстання... тільки що перемогла його панська сила, а прийди ми, — то піднялась би і там завирюха...“ (II, 2).

А сам на самоті говорить :

Лихе сліпить та сіє скрізь ненависть,
а боротьба озвірює людей..
Ніхто, ніхто не хоче зрозуміти,
що піп і ксьондз для себе сварють нас,
що Русин, Лях повинні побрататись,
бо в тім користь, бо в тім рятунок їх... (II, 2)

Прощаючись із Маряною впевняє її про свою любов до України :

Тебе і весь твій люд,
Україну, цю другу мою неньку,
люблю! (II, 12)

Коли Маряна ставить йому дві альтернативи у формі :

Тра зрадцем стать чи люду чи панам... (II, 12)

відповідає він :

Чого-ж се так? ще єсть і третій спосіб:
опросьвітить і пана й козака,
і харпака, — та й помирить..
Два роки я по всіх чужих краях
шукав знаття і розуму: там мудрі
домислились, що щастя всіх людей
у лагодї, у братстві, у осьвітї,
що віра — но тоді сьвятїйша річ,
коли вона любов і згоду сіє. (ibid.)

Серед Поляків віщує він кращу долю Україні:

Колись
появить ся на небі пишне сонце

і промінем розвіє темний чад, —
 прозрять тоді невольники сліпуці
 і закують у пута хижаків! (III, 8)

Скоро бачить свій даремний труд:

А я гадав, що думку засную,
 що чесний стяг здійму у гору з ними...
 Гай-гай! І тут здасться лиш — мана... (III, 10)

В обуреню за знущання над сліпим кобзарем не щадить
 острих слів своїм братам:

В його (кобзаря) словах нема краплини лжи,
 і в кожному лише лунає правда, —
 клянусь творцем, клянусь небом, так!
 не пісня то, а стогін, гвалт і лемент,
 дитячий крик, ридання матерей,
 предсмертний крик конаючого люду,
 і пекло мук, що кояться здавен
 в сплюндрованій, нещасній Україні...
 Пройміть мечем ці перса, — і тоді
 не вибете любови з них до люду! (III, 16).

Ми навмисне навели тут довші виписки, щоб читачі могли виробити собі докладний осуд про характер сього героя. Мабуть ніхто не заперечить, що він викликає вражінє більш комічне як поважне, і то лише однієїнька тому причина, що автор допустився страшного анахронізму. Автор велить Антосеви висловляти навіть новочасні погляди на справу віри. Чи се можливе? За багато-б прийшло ся списати паперу, як би ми хотіли слово за словом виказувати анахронізм і невірність. Одним словом, особа Антося історично невірна й неможлива.

Антось має бути по пляну автора ідеальним елементом серед Поляків; для протилежности до нього творить д. Старицький такий самий елемент по українській стороні, що олицетворюєть ся в особі Маряни. В двох чистих почутях, любови до Антося і любови до народу, приходить вона до конфлікту, виходить одначе з нього так, що піддає перше чутє другому.

Для серця-ж я — ні правди не змалю,
 ні з кривдою не помирюсь ніколи,
 ні ради втіх, ні ради вражінє кволіх,
 ні ради сліз і тяжкого жалю! (II, 7)

Наведені слова характеризують її високоблагородну і патріотичну душу. Такі типи в нашій письменстві давні вже, хоч би почавши від Костомарової Марини у „Переяславській ночі“, а скінчивши на Анні Золотаренківній у „Богдані Хмельницькій“ самого-ж д. Старицького. Майже всі ті жіночі постаті одним ладом тесані, та проте все — не мають у історії свого потвердження. Як раз Хмельницина за цілий свій час не дала нам подібного взору, хіба радше навпаки: подекуди відкриває упадок і моральну низькість жіноцтва. Правда, Маряна не говорить нічого такого, щоб було-б анахронізмом на той час, але ми не маючи подібного прикладу в історії Хмельниціни, мусимо відкинути історичну оправданість Маряни, що особливо разить історика високо інтелігентним способом говорення.

Усі інші типи жіноцтва виведені автором уже менше грішать проти історії. Катря протиставлена Маряні зі своєю незвичайно горячою любов'ю до мужа єсть більше психологічна як історична фігура. Хіба Свиридиха... Ся дійсно зі своєю фанатичною ненавистю до Ляхів і кровожадністю може бути історично оправдана, але се постать — другорядна. Що до самої участі в повстаню українських жінок, їх відваги і хоробрости — на се маємо доказ хоч би в висше наведеному історичному оповіданю. Взагалі зазначимо тут, що у д. Старицького жіночі типи кращі як мужеські, чи в сій, чи в інших драмах. Спеціально що до сеї драми застерігаємось сказати ще про артистичне виведенє сього жіноцтва, котре тут ще менше дописало, як де инде.

Тепер лишаєть ся нам сказати ще про дві групи, що виступають у драмі проти себе: Українців та Поляків. У тім „Оборона Буші“ не багато ріжнить ся від „Богдана Хмельницького“. В драмі не ясно, за що властиво йде боротьба між обома народами, себто, не видно сліду якоїсь політичної думки у дієвих осіб. Вони багато говорять про Україну, про Ляхів і т. н., але чоловікови не обзнайомленому в історичю годі було би догнупатись, за що ріжуть одні одних. Причини сьому глядіти мабуть треба в політичній безідейности самого автора, що одного не розуміє, другого не знає, иншого боїть ся рушати. А що без якоїсь провідної гадки в історичній драмі не обійдеш ся, тому то автор бере вже готову, в неоднім штучно виковану, а се справу релігійну. Він хоче нам дати оборонців віри, а зробив із них фанатичних обскурантів. Що за мораль такого ось висказу Свиридихи :

Щоб католик та з благочесним був
приятелем? Та з роду і до віку!
Коли не наш, то ворог, значить, ти. (II, 9)

У самого автора видно реакцію проти того обскурантизму (Антось), але таки його позбутись не міг у драмі — задля нестачі всякої иньшої ідеї. Тож коли ся драма може мати який небудь вплив на сучасну суспільність, то він буде радше шкідний, як користний. Не можемо одначе не згадати одної користної сторони. Звичайно до недавна, у автора ще в „Богдані Хмельницькій“, панує погляд, що козак тоді справдешній Українець, коли скаче в дьоготь, купаєть ся в горівці, лає та бєть ся. Помалу вивольють ся українські письменники від тої карикатурности, що бачимо і в сій драмі:

Одна ціла дія „Оборони Буші“ присьвячена Полякам. Вони змальовані подібно, як у иньших подібних творах чорно-чорно, а що найгірше — карикатурно. Не згрішу мабуть тяжко, коли скажу, що найслабше зі всього, що написано нашими письменниками, — то всякі сцени з польського життя. Для контрасту з Антосем мусів подекуди автор чорно малювати Поляків, але на що зробив їх карикатурами? Що властиве дивно! З Поляків, окрім Антося, ніхто не балакає розумно: вони говорять або зайве або дурне... Чи не вміли? Чи се вина вже самого автора? Мій Боже! Таж і панщина мала якийсь *raison d'être* — не була самою примхою. З тої причини назвемо й сю часть історично мало вірною, хоч від останньої драми видно значний поступ (прим. ксьондз уже не такий чортяка як був у „Б. Х.“).

Зібравши всі наші уваги разом скажемо: „Оборона Буші“ не є історичною драмою. Ні ідеї, ні дух, ні характери, навіть факти й особи, не відповідають історичній правді. Скаже автор, що він не писав історичної розвідки, тож і не обовязаний строго держати ся правди. На се відповідь: історія — се не глина до ліплення всяких фігур, вона має певні права, що їх не можна нарушати, і домагаєть ся, щоб кожний, хто лиш із нею має діло, хоч трохи познайомив ся з нею.

Відмовивши „Обороні Буші“ права на назву „історичної“ драми ми ще не кладемо хрестика на її артистичну вартість. Вона може бути історично хибна, але артистично прекрасна, тож і лишитись доброю драмою і зайняти високе місце в літературі. Тому то приглянемо ся тепер їй із сього боку. На нашу

думку треба її розібрати а) з огляду на певні, загально прийняті вимоги, поставлені для кожної драми; б) з огляду на вражінє, яке маємо, прочитавши або побачивши твір. Сей розділ конечний, бо знаємо твори, спеціально драми, що грішать проти всіх правил висловлених людьми, та проте подобають ся; і противно найартистичніші річи бувають часто цілющою водицею — лише одиницям. Прикладаючи сю міру до „Богдана Хмельницького“ дійшли ми до осуду некористного для автора; тут же, відразу скажемо, осуд буде значно користнійший, хоч ще не буде — похвалою.

Загально прийняті умови письменства мають певні свої вимоги що до характерів введених осіб, акції цілої драми і техніки, себто будови твору. Характер осіб мусить бути природно вірний, себто кожда дієва особа має бути нічим більше ні менше лиш чоловіком; далі мусить бути консеквентний, себто відповідати психологічним правилам у думках, словах і ділах; вкінці має відповідати певній цілі, щоб означала його місце серед дієвих осіб і моральну вартість у етиці.

В „Обороні Буші“, як звичайно у д. Старицького багато дієвих осіб, а з них не всі вяжуть ся тісно з драмою. Найважніші отсі: Антось, Маряна, сотник, Катря, Свиридиха, Вернигора, Чарнецький, пробощ, Ядвіга Грушецька, иньші другорядні. Почнемо з Антося. Його гадки і змаганя ми вже пізнали висше при згадці про його історичну вірність.

Антося хотів автор зробити мабуть ідеальним характером, з'єдинити в нім прикмети такого Поляка, якого собі уявив д. Старицький. І дійсно він йому вкладає в уста найкращі думки про рівність та поступ, робить його речником нового ладу і нових відносин між Поляками і Українцями. Беручи його без історичного осьвітлення, се була би доволі симпатична постать. Сього одначе авторови було за мало: він хотів Антося разом із Маряною зробити героєм драми, повязавши акцію з його особою. Чи се вдалось авторови, то вже иньша справа. Невдалість сеї особи виходить головно з того, що автор бажав у ній сполучити політичний і любовний чинник. Правда, оба сі чинники є пружиною драматичної акції, але зліплені з собою досить механічно. Антось, як коханець введений мило, природно і консеквентно. Він любить чесно, не може ошукувати Маряну і не признавати ся до свого княжого роду. Чиста любов не допускає до такої облуди

і він признаєть ся. Маряна поклала забору між собою і ним, то він уступає, хоч ніколи не перестає любити її. Се цілковита пасивність. Антось як провідник нової науки не менше пасивний, хоч і не так простий. Взагалі не можемо добре знати, як дивить ся він на свою другу вітчизну — Україну і як представляє собі відносини її до Польщі. Він запевняє кілька разів, що любить цілим серцем її і український народ, та з другого боку, коли Свиридиха звіщає, що „чутки біжать лихі“, радісно викликує: „Не може бути?“; на вість про невдачу походу сплеснув він руками: „Звятияга!“ Хто любить рідний край, не буде тішитись його нещастєм. До того се погано відбиває від його патетичних тирад на тему рівности та братерства. Він не консеквентний. По розмові з Маряною ми надіяли ся б, що він між Поляками прийметь ся дійсно за працю коло добра народа та буде переводити свої погляди на політичному ґрунті, тимчасом він окрім перемовлюваня в пробошом таки нічого не чинить. Його погляди дуже загальні, не доторкають ся спеціальних питань, прим. соціальних. Він говорить навіть про просьвіту темного народу, але сей власне народ був його приватною власністю, платив данини і робив панщину, а за те все заборонив він у своїх добрах дворакам знущати ся над підданими. Сього домагаєть ся вже сама людяність. Підчас сцени з кобзарем автор хоче бачити в ньому апостола України, та проте він не має сили волі, щоб не піти вояком на тих нещасних Українців, коли ми радше надіяли ся б, що він як раз стане по стороні покривджених. Найкраща нагода до того була вже під самою Бушою, але він тоді забуває про все, сама любов до Маряни бере верх і він молить її — утікати з ним. Се вже тривіально.

Разом узявши, Антось — фігура невдатна. Заложене автора було, видно, ліпше, се можна бачити з кількох сцен цілком удатних, де Антось говорить і ділає як скінчений герой, — але переведене не вдалось. Його патетичність і бездіяльність роблять його якоюсь маріонеткою, а подекуди нагадують сьмішну донкіхотерию. Він міг би дати добру драматичну креацію: боротьба проти загалу в імя ідеї, любовний конфлікт — заповідали доброго героя. Шкода, що змарнував ся...

Властивий атракційний пункт у драмі — се Маряна. Вона любить Антося сильною любовю, але народня справа для

неї сьвята. У сїм конфлікті вона без вагання йде за голосом переконання, придавлюючи голос серця.

Щоб я зрелась і роду, й люду, й віри,
щоб зрадою купила княжу честь?
О, ні, не дбай! Ймовірне моє серце,
а гордощів нікому не продасть,
як не продасть укоханого люду
і рідної України по вік!
Ні я тебе, ні ти мене до зради
принажуватись не важмось... Та й яке
по зраді тій ще може бути щастє? (II, 12)

Останні слова показують навіть дуже чесну людину. Вона, правда, не має ніяких вироблених політичних поглядів на боротьбу з Поляками, йде силою самої традиції. Се вже вина автора, що його герої такі безбарвні. Від розлуки з милим Маряна стає якоюсь демонічною, придавлює спомини, щоб ділати для вітчини. Ось її молитва, повна болю і чутя :

О Мати Пречиста!
Зітри з його (серця) укохане минуле,
зміцни, скрепи моє життє знебуле,
дай силу знять на рамена хреста
і без жалю віддати дух свавольний
за рідний люд окривджений, бездольний. (IV, 2)

Се відреченє збільшаєть ся ще, коли Маряна обняла провід над узброєним жіноцтвом :

Спокійна я... Все заніміло... Годі
вагати ся з цим серцем; а життя
не жаль міні: зівяло в злій пригоді!
Всьому кінець! Немає вороття!
Ну, смерте, йди! Тобі я навіть рада.
поміряюсь, у вічі зазирну;
не віджахне твоя страшна порада!
І чую я в сю хвилю чарівну
у персах тут таку звитяжну силу,
яка злама на смертному шляху
навіть твою незважену пиху
й переживе німу, тісну могилу. (IV, 10)

Побачивши Антося серед ворогів не вагуєть ся, лише видає розказ: пали! Гадка, що вона убила милого, викликує в ній цілу бурю вражінь (V, 5), що таки кінчить ся боєвою розрадою :

Геть на́-бік чулість, сльози!
 насталимо одвагою наш дух,
 всі сили ми напружимо до бою...
 Хай відають, хай знають вороги,
 що умирать Українки уміють! (V, 10)

Рішившись на смерть, зваблює Антося, щоб і його погребти з собою. Вона видить зруйновані надії у себе і в Антося: ні вона не побачила ліпшої долі України, ні він не вспів приєднати Ляхів до добра, на се одинокий лік — смерть:

Родились ми з тобою в злу годину,
 між двох мечів — і долі нам нема!
 Твій люд і мій в братерній січі гине;
 твій рід і мій — запеклі вороги,
 твій храм і мій ненавистні між себе...
 не нам, не нам ті свари погодить —
 і щастя тут знайшли-б ми лиш на зрадї, —
 так на неїж нездатні ми були! (V, 22)

За хвилю покрило їх руйновище замка.

Маряна, як бачимо, на скрізь консеквентна, виведена повно і зрозуміло, в словах і ділах нема противорічності як у Антося, в цілім складі менше штучності, більше прородности й життя. Як би подекуди не надмірна патетичність, можна-б назвати Маряну щасливою драматичною постатю, хоч і не цілком оригінальною.

Характеристику інших дієвих осіб перейдемо коротко.

Сотник доволі фрагментарна і неясна постать. Не вяснено прим., чому він не йде в похід, коли збираєть ся загін у перший раз. Він усе стоїть на дальшій пляні, тож і дуже несподівано вражає нас його намір убити доньку, щоб не дісталась живою в руки ворогів. Кілька звичайних рисів не оправдує ще того так важного кроку.

Катря, подруга Маряни, дружина Хорунжого, немов антитеза Сотниківні. Понад любов до мужа вона нічого не видить; і те, що вона бере участь у боротьбі, має свою причину в тім, що там був її чоловік. Людина чесна і палка — але в драмі виходить блідо.

Свиридиха, тип божевільної баби, оброблена консеквентно і плястично. Її закон, як зве Антося, девіза: „Коли не наш, то ворог, значить!“ Її характер малює добре хоч би отся сцена, де вона дає науку перед походом своєму внукови:

- Свир. Ну, внуче мій єдиний, памятай,
що весь твій рід — тепер в одній бабусі:
я мала трьох синів, як соколів,
і дочок пять — красунь на всю Україну...
Благословив Господь їх і дітьми:
гойдала вже унучок та унуків...
І всіх кати порізали, спекли
живцем в огні... до немовляти навіть!
О, прокляті! Бодай увесь ваш рід,
все кодлице гадюк і жаб смердючих
пропало в пень! Гляди, — всіх ріж і тни!
Та не давай ощади ні дитині,
ні дідови! Хоч в світі нас двойко,
але неси цілком життя на помсту!
- Онук: О, не схиблю! Умию ся в крові,
та і катів в їй потоплю.
- Свир. (обнімає й благословляє його): Так, сину,
благослови-ж тебе Господь на бій!

Ми навели сю сцену, бо вона характеризує не лише саму Свиридиху, але й цілу юрбу, загорілу, фанатичну і кровожадну, котра теж багато місця займає в драмі. Свиридиха божеволіє цілком, коли бачить, як останній її потомок гине.

Між Українцями єсть ще більше осіб, що мають сяку чи таку участь у акції, одначе пропускаємо їх, бо вони або стереотипові, або непотрібні. За те згадаємо хіба про декого з польського табору. Чарнецький дуже суворий вояк, завзятий ворог України, виступає лише епізодично. Ядвіга Грушецька, гордовита панна з нудьгою, хотіла би привабити кн. Антося, але заразом брідить ся його демократизмом. Кс. пробощ має бути типом Гауїта дорадника, з облесними словами і скритими намірами. Що до Поляків взагалі, приходиться нам уже вдруге сказати, що автори вони не вдались, бо він не знає їх ані історично ані суспільно. Тому вони або мляві, або карикатурні або й мерзені (Яскульський і Юлія).

Зібравши наші уваги що до поодиноких дієвих осіб, скажемо, що лише Маряна одна має на собі признаки докладного та пильного оброблення, всі иньші виведені або невміло, або недбало, або вкінці на те, щоб було ким заповнити сцену.

Слаба сторона драми що до характерів дієвих осіб тягне за собою слабу будову твору. Правда, бачимо тут певний зворот до

ліпшого: акція пливе доволі хутко, менше непотрібних сцен, менше штучного ефекту, горілчаних сцен майже нема і т. ин. Найкраще оброблена друга дія і як би иньші домірялись до неї, то мали-б ми драму першорядної вартости. Та що-ж? Перша дія має характер більше картиновий; елементів, що лучать драматичну акцію безпосередно, дуже у ній мало. Безперечно, загальне освітленє не маловажне, але на се треба або майстерської руки Шекспіра, або закроювати драму на ширші розміри, як Шіллер „Валленштайна“.

З першої дії видно теж, що автор не вмів сполучити гумору з повагою; невластиво уживши їх, викликає часто противний ефект; гумористичний материял теж уже занадто черствий (I, 6). Третя дія цілком невдатна. Ми вже казали, що коли д. Старицький береть ся виводити Поляків, зараз впадає в карикатурність. До того автор не знає ні польської ні латинської мови, а радо ними послугуєть ся в тих сценах, і се викликає великий несмак. Я порадив би д. Старицькому ніколи не виводити на сцену безпосередно Поляків: драма скористає, коли автор не буде малювати того, чого не знає, або не розуміє. Четверта та пята дія технічно — дуже слабі. Автор не вмів опанувати всьої ріжнородности і ріжних мотивів, що наступають скоро по собі і на однім місці. Не забуває тут про свої спеціальні ефекти, котрі йому сподобали ся, прим. сцена з Свиридишиним унуком та Маласею. Вона може собі бути дуже гарна, але не мусить тут бути. Се, видно, сліди повістєвих епізодів. Дуже примітивно виглядає теж поява Чарнецкого на сцені з ворожого табору, не до ладу сцена зі стрілою і письмом від Антося (се вже цілком непотрібно!), невдатне посольство Антося. Ліпша дещо остання частина, але вона написана старою манєрою.

Два останні акти дуже слабі ще з одного боку. Автор велить жіноцтву брати участь в обороні замка. Ми не маємо нічого проти того, але до таких сцен треба було взяти ся дуже обережно. Не знаю, не бачив я „Оборони Буші“ в театрі, але мені здаєть ся, що при представленю сих героїчних жінок більша половина театральної публики — тріснула би від сьміху. Се рішучо невдалі сцени, особливо в четвертій дії. При читаню вони ще можливі, але ніяк не до вистави в театрі. Взагалі що до вражіння, то друга дія і друга половина пятої дають значний ефект, усі

иньші або слабі, або тривіальні, або викликають противне цілком вражінє; третя дія з Поляками в більшості навіть нудна.

Хотіли ми ще говорити про мораль драми. З цілого твору видно, що мораль була авторови не маловажною. Вона обнимає тут одну головну ідею любови до вітчизни і пожертвуваня за неї. Тільки-ж така загальна ідея мусить мати більше конкретні форми, себто проявляти ся в формі певних стремлінь політичних, національних, суспільних — вкінці релігійних. Автор чув сю потребу, але не вмів чи не хотів докладно вияснити собі її. Треба було щось піднести до висоти ідеалу і прибрати ним своїх героїв. Автор і робить такий ідеал — із православної віри. Він навіть виводить перед нами якусь містичну особу странника, що загриває народ до боротьби за віру. Хочемо вірити, що й сам автор не назве ширенє релігійної загорілости чимсь моральним. Нині скрізь по світі тим чинником заслонюють ся самі найобскурніші елементи. Чув се мабуть сам автор, бо поклав в уста Антося деякі вільнодумні слова або тут і там розсіяв деякі проблески иньших гадок — але се власне, що заступником сього поступу є блідий, противорічний Антось, до того ще Поляк, а все иньше не репрезентоване ніким і нічим суцільно, віднимає всю вартість иньшим чинникам. Вина також тут не лише в обставинах, серед яких жие д. Старицький, але й у тім, що він сам не перейшов ніякої політичної школи і дуже слабе має понятє про загально-народні стремліня.

На закінченє скажемо, що драма написана переважно гладким віршом, декуди переплітана прозовими сценами. Більше деклямації та патосу як поезії, але годі таки сказати, щоб її не було, місцями доходить вона до значної висоти (друга дія). Мова (окрім чудернацької третьої дії) переважно добра, подекуди дуже гнучка та богата, бо автор має багато своїх спеціальних слів і зворотів, що їх назвемо дуже вдатними. За те подибують ся у нього певні сталі польонізми, що нас, Галичан, особливо не мило вражають (перса зам. груди і т. и.).

С. Моманівський.

Із чужих літератур.

---

*(Нова чеська література і її розвій. Ярослав Врхліцький,
його житє і творчість. Бар-Кохба).*

Чеська література в своїм історичнім розвою виявляє образ де в чому подібний до історії нашої літератури. Як у нас по гарних початках, що видали старі літописі, Слово о полку Игоревѣ, Данила Паломника і т. и., наступила доба великих національних нещасть, упадку просвіти і ослабленя літературної творчости, що віджила в новні і на щиро-національнім ґрунті розвиваєть ся аж у XIX в., так було і у Чехів. І їх початкова література в XIV і XV в., хоч своїм сьвітоглядом і темами належить до європейської середньовікової літератури, виявляє не тільки велику енергію духа і праці, але також сильний національний кольорит, богацтво, гнучкість мови і значну міру ориґінальності в оброблюваню предметів. Катастрофа, яка постигла Чехів у битві на Білій Горі і була потім довершена жорстокою католицькою реакцією, в великій часті знищила давнійші культурні надбаня Чехів, придусила національне житє, спинила просвіту, підрізала літературу. Довгий час чеська нація дрімала, видавала ся трупом, і тільки в нашім віці зусиллями великих мужів, правдивих лицарів духа і слова, таких як Добровський, Шафарик, Колляр, Юнгман, Ганка, Челяковський, Паляцький і їх наслідники, піднесла ся і в своїй національній сьвідомості та енергічній культурній праці віднайшла й свою силу. Наука і література були головною підоймою, що дивгнули того мнимого трупа і поставили його в ряді живих. І наука і література у Чехів майже від перших своїх кроків розуміли ту свою мету — відродити національно чеський на-

род, відживити його історичні традиції, дати конкретний зміст його ідеалам. Працюючи для тої мети наука і література в Чехії йшли рука в руку. Се мало свої добрі боки, як усяка праця, що бе в одну точку, але мало й деякі слабі точки, як усяка одно-сторонність. Та коли чеська наука в особі таких велитнів, як Добровський і Шафарик, здобула собі від разу почесне місце не тільки в цілій Словянщині, але, можна сказати, в цілій Європі, то література, в природи річи більше призначена для заспокоювання біжучих народніх потреб, довго не могла здобути собі рівнорядного становища. Тенденційна і пропагандова з самого заложеня вона з'уміла якийсь час розбудити загальну увагу в Європі хіба одним — високоталановитим фальсифікатом тзв. Королеводвірського і Зеленогірського рукописів. Власні поезії Ганки, Челяковського і їх товаришів, хоч мали безперечно велике значінє для Чехів, не будили такого зацікавленя по за межами Чехії. Певна річ, були й між ними гарні поетичні перли, особливо між поезіями Челяковського; алеж не забуваймо, що в ту саму пору в Польщі повстали були такі велитні, як Міцкевич, Словацький, Гошинський, а в Росії Пушкін, Гоголь і Лермонтов, супроти котрих блідли скромні чеські вірки, ледво чутно лунали дуди і сопівки співаків, що більше або менше вдатно переспівували мотиви людових пісень.

На ширшій, європейській ґрунті пробував поставити чеську поезію високоталановитий К. Г. Маха, чеський байроніст, але смерть скосила його в цвітї літ, не давши йому принести тих плодів, які обіцював його незвичайний талант. А там звіяла ся хуртовина 1848 р. Політична боротьба почала абсорбувати чим раз більше сили чеського народа і потягла на свою службу й поезію. Різке, розумне слово Гавлічка-Боровського, його статі, епіграми і пісні, потім його „Тирольські елегії“ і політична сатира „Хрещенє сьв. Владимира“ — найідкійше з усього, що мають в тім роді словянські літератури і при тім найбільше національне з усього, що має чеська література, — се найвиднійші плоди сеї бурливої пори короткої весни і довгої, важкої реакції.

З початком 60-их років починаєть ся нова доба в розвою чеської поезії. Гасла змінюють ся по троха. Від політичної злости дня, від сатири і епіграми поезія переходить на поле чистої лірики, опису, оповіданя, рефлексії. Серед плеяди нових поетів визначаєть ся Вітеслав Галек, що по троха йде ще слідами Челяковського і держить ся рідного чеського ґрунту. Його збірки вір-

шів „V přírodě“ і „Pohádky z naší vesnice“ (Оповідання з нашого села, вид. 1874 р.) подають старий зміст у новій формі. Замість давньої простоти і наївності тут бачимо вже високо розвинену техніку, мова блискотить усіми барвами, обсяг обсервації і аналізу розширився дуже значно. Зовсім новий дух вносить Ян Неруда. Не перестаючи ані на хвилю бути Чехом і чеським патріотом, він, немов продовжуючи напрям розпочатий Махою, вибігає з рамок національного змісту. Його „Kniha veršů“ і „Písne kosmické“ (1878) мають переважно широкий, загально-людський зміст; „Космічні пісні“ прим. були нав'язні читанєм книжечки Дю Преля „Der Kampf ums Dasein am Himmel“, хоча в виконаню вони дуже далекі від усякої педантичності і наукового баласту і містять між собою правдиві перли щирої лірики*).

Галек і Неруда на порозі нової доби чеської поезії стали немов прототипи двох стежок, що ведуть до одної мети, хоч біжуть різними полями, одна держачи ся національного ґрунту, друга інтернаціонального, вселюдського. Одною і другою стежкою пішли ряди молодших, талановитих поетів; за Гальком Адольф Гейдук, Елішка Красногорска, за Нерудою Слядек, Зейєр і інші. Два найбільші поети сеї доби, Ярослав Врхліцкий і Сватоплюк Чех, силкують ся в своїй творчості сполучити обі ті стежки, дати їх синтезу. Тай тут видно деякі різниці між ними: у Чеха**) перемагає національний, у Врхліцкого інтернаціональний елемент.

Говорити в невеличкій статі про літературну діяльність Врхліцкого, се значить силкувати ся ложкою вичерпати море. Ся діяльність просто феноменальна по своїй безмірній ширині. Ані в Словянщині, ані загалом у Європі нема й не було поета, що обхопив би своєю поетичною творчістю таке широке поле і міг би конкурувати з Врхліцким з погляду на пильність пера і плодючість фантазії; деякі аналогії виявляє хіба писательство Ганса Сахса та творчість Іспанця Льюе де Веґи. І як про сих двох, так і про Врхліцкого можна сказати, що він один із найбільших гуртівників літературних тем і форм, яких видала людскість, один із наймогутвійших посередників у міжнародній обміні літературного добра. Те, що де інде роблять цілі гурти, цілі генерації по-

*) Про Неруду була гарна статя Прімуса Сobotки з портретом у „Сьвітї“ 1882 р.

**) Гарна праця про Сватоплюка Чеха, пера пок. Фр. Ржегоржа, була поміщена в Зорі 1885 р.

етів, для Чехів, для Словянщини, він зробив сам, — і в тім буде його безсмертна заслуга. Та спеціяльно для Чехів він має ще одну велику заслугу. „Читаючи у-перве його поезії — писав про него в часі його літературного ювілею Св. Чех — я відразу почув, що тут якась майстерна рука видобуває з чеської мови нові тони, нові мелодії, яких ми не чули доси“. І справді, майстерство форми, пановане над чеською мовою у Врхліцького незвичайне. Можна сказати, що він довершив те, що розпочали були Маха, Галек і Неруда: підняв чеську поетичну мову із ступня сільської дудки або маломіського клярінету на ступінь органів або могутньої оркестри, де сотки різних інструментів, ведучи кождий свої властиві тони і мелодії, зливають ся в одну гармонійну музику. Не брак у тій оркестрі і рідних дудок та клярінетів, але вони не головні інструменти, а дуже часто й зовсім тонуть у повені інших тонів.

Біографія Врхліцького вбога зовнішними фактами, катастрофами і пригодами. Він родив ся 16 січня 1853 р. в селі Лоуни коло міста Сляного в північній Чехії, де його батько, прозвищем Фріда, був крамарем. Малий Еміль до четвертого року прожив під батьківською стріхою. Задля його слабого здоровля і задля того, що в хаті прибувало дітей, батько віддав його до брата своєї жінки, Антона Коляржа, що був парохом у с. Овчарах коло Коліна. Там опікувала ся малим слабовитим хлопчиком особливо його бабуся, обдарована незвичайно живою фантазією і даром барвного оповідання, і їй приписує Врхліцький ту заслугу, що у-перве розбудила його уяву. Шість літ прожив малий Еміль у Овчарах, часто слабуючи і приготовляючи ся до вступного екзамену до гімназії. Гімназіяльні науки пройшов по часті в Слянїм, потім у Празі, а вкінці і Клятові, де здав матуру 1872 р. Житє в домі сільського пароха не стратило було для него своєї принади; він задумав і сам зробити ся сьвященником і вступив до духовної семінарії. Але вже в марті 1873 р. покинув теологію, а записавши ся на філософічний віділ пражського університету, влучував історію, нові європейські язики і літератури і філософію. По трьох роках університетських студій він почав приготувати ся до екзамену на гімназіяльного вчителя, але від сего невільницького ярма увільнив його щасливий випадок. Йому предложено місце домашнього учителя при синах графа Монтекукколї-Дядеркі, що задля здоровля жили в Італії. І ось у осени

1875 р. Фріда опинив ся в Італії, пробув зиму в Ліворно, а літо в Мерані над Панаром, у горах, відки робив короткі проїздки по італійських містах. Сей рік на півдні не тільки скріпив його здоров'я, але мав також великий вплив на його поетичну творчість. Його побут у Італії перервала пропозиція, яку зроблено йому з Праги, щоб обняв редакцію літературного тижневника Světozor. Література здавна була його мрією, а отсе трапляла ся нагода віддатись їй зовсім. Він покинув гувернерку і приїхав до Праги. Але тут стріло його розчарованє; редакцію „Světozora“ обняв хто иньший і йому не лишало ся нічого иньшого, як подати ся на суплентуру при учительській семінарії. Три роки він працював на педагогічній ниві і вже стратив надію на те, щоб увільнитися від неї. Та про те він ані на хвилю не покидав пера, том за томом випускав у світ свої поезії. На него звернені були очи цілої нації і скоро тільки трафило ся місце відповідне для него, його увільнено від важкої шкільної праці. В 1878 р. йому надано посаду секретаря при чеській політехніці в Празі. Маючи пенсію достаточну для удержання, а при тім досить вільного часу для літературної праці, Фріда, чи як звав ся він для цілої Чехії, Ярослав Врхліцкий, віддав ся від тепер усею душею кольосальній, нечувано плідній літературній праці, що мусить збудити подив кожного, і нині є справедливо предметом гордоців кожного Чеха. Він оженив ся 1879 р. з дочкою звісної чеської письменки Жофії Подліпської, знайшовши в тім подружжю і в праці повне вдоволенє і щастє. Від тепер скінчили ся в його житю всякі пригоди, за те множать ся обяви признання. Кілька разів він подорожував по різних краях Європи: по Німеччині, Франції, Бельгії, Нідерляндах і Данії. В р. 1890 був іменованій звичайним членом чеської Академії Наук у Празі, в р. 1891 таким же членом академії в Падві. В р. 1892 чеський університет у Празі іменував його доктором honoris causa, а пару літ пізнійше покликав його викладати історію романських літератур. В 1894 р. обходжено в Чехії з незвичайним запалом двацяті роковини його літературної праці; вже тоді його літературний доробок виносив 40 томів оригінальних віршованих творів, 19 оригінальних, звичайно віршованих драм, звиш 30 томів перекладів чужих поезій (в тім числі такі величезні твори, як Дантова Божественна Комедія, Аріостів Скажений Орляндю, Тассів Увільнений Єрусалим і Гетевий Фавст (обі часті), надто 3 томи оповідань і три томи літературних студій, отже

мало що не 100 томів. Чід того часу Врхліцкый ані на хвилю не покидає пера і рікрічно збогачує чеську літературу кількома томами своїх праць.

Первопочини літературної кар'єри Врхліцкого загадкові. В 1874 р. виступає 21-літній парубок у-перве в низкою перекладів із Віктора Гюґо, що в многому був для него взірцем, — виступає, можна сказати, вже скінченим майстром поетичної техніки, необмеженим паном над чеською мовою. Признаючи його незвичайний талант ми мусимо при тім признати і подивляти незвичайно інтензивну працю над собою самим, що попередила його перший виступ на літературне поле. Тільки сим можна вияснити собі те сильне вражінє, яке викликали перші його оригінальні поезії і яке засвідчив його товариш і по троха супірник у літературі, Сватоплюк Чех.

Перший том оригінальних поезій Ярослава Врхліцкого вийшов у р. 1875 і мав титул „Z hlubin“. Молодий студент філософії видно мав голову і фантазію повну Шопенгауера і Гартмана: його вірші повні песимізму, меланхолії, резигнації. Правда, ми не чуємо сильних особистих нот, а коли вони й попадають ся, то як раз такі, що промовляють проти передчасного, молодечого песимізму, як ось щира любов до матери, почутє приязни. І справді сей песимізм Врхліцкого був тільки хвилевий і зовсім неглибокий; молодий поет швидко отряс ся з нього. Та проте вже в тім першій томі своїх віршів він виявив таку ріжнородність форм, таке багатство мови і таку силу фантазії (дивись особливо аллегорію „Z křemtu života“), що критика від разу признала в нім великого поета, а його вірші з неодного погляду висшими по над усе, що написали Галек і Неруда.

Уже в другій збірці віршів „Sny o štěstí“, виданій 1876 р., бачимо зміну в настрою поетовім. Правда, він сам немов би не хотів признати ся до такої наглої зміни, в передмові гресить уважати сю книжку другою частиною „Z hlubin“, але зараз же додає: „Прошу не цїнувати сю книжку міркою першої книжки. Иньша книжка, иньше становище“. Можна би похитати головою на сей остатній афоризм; узятий загально він міг би бути девізом писательської безхарактерности. Але тут було щось иньшого, тут дозрівала велика сила, дозрівав талановитий поет швидко, нагло, так, що й сам немов устидав ся такого наглого росту своєї душі. Від студентського книжкового песимізму він перейшов до дійсного

життя, від студентського любовного зітхання до дійсної любови, і вся його поезія — то один великий, п'яний щастем любовний гимн. Сей елемент особистого щастя ще міцніє в третій збірці „Eklogy a řísně“, де автор оспівує медові місяці свого подружнього життя.

Той сам щасливий тон тягне ся ще і в четвертій збірці „Poutí k Eldoradu“, щоб у пятій „Jak táhla mračna“ уступити місця почуттям тихого домашнього щастя, переплітаного дрібними домашніми клопотами і тихою резигнацією. „Моя спрагнена душа бажала пити з цілого моря краси, але захопила ледво кілька крапель“, — така є меланхолійна конклюдія, що її висловлює поет у отсій книжці мов здобуток своєї оптимістичної доби. В тих збірках він подав у формі чудових ліричних строф і пісень історію свого власного серця. Нехай і так, що як песимізм, так і оптимізм його був не глибокий і філософічно не вироблений, — але чеська поезія збогатила ся многими перлинами правдивої лірики, повними огню і нечуваного перед тим блиску. Критика признала згідно, що власне в тих збірках, особливо в „Eklyogax і піснях“, знаходять ся найкращі твори, які вдалось написати Врхліцкому в обсягу ліричної поезії. Не диво, що власне ті збірки були найпопулярнішими творами Врхліцкого і протягом кількох літ мали по кілька видань.

Але лірика особистого життя не вичерпувала творчости Врхліцкого, — навпаки, була, як заявляє титул „Снів про щастє“, тільки інтермеццом, епізодом у великій праці його духа. Рівночасно зо „Снами про щастє“ (1876 р.) вийшов том „Епічних поезій“ — збірка прегарних оповідань, балад, легенд і романсів, котрих теми бере поет із найріжнійших сторін сьвіта. Скандинавці, Бретонці і Цигани пересувають ся тут перед нами, іспанські дами, Людвік XV і мітичний грецький Ендиміон і вкінці старі жидівські рабіни, в тім числі й Бен Акіба, що мав пізнійше стати ся героєм його „Бар-Кохби“. Коже з тих невеличких оповідань держане у властивім йому тоні, в кождім талант поета виявляє якусь нову свою сторону, а всюди він гармонійний і повний граці, хоча нераз йому бракує короткості і прецизії, яка надає таким творам властивий чар. Та про те були се твори, яких чеська література не мала доси. Правда, критика почала вже тепер дорікати йому, що покидає національний ґрунт і шукає мотивів для своєї поезії в чужині, але Врхліцкий не зважав на ті докори. Ли-

шаючи иньшим черпати теми з Паляцкоґо „Історії чеської землі“ та зі старих чеських хронік, він летів духом у широкий світ. При тім же в його поглядах, знов під впливом житєвого досвѣду, ненастанних студий і роздумувань доконував ся новий зворот: первісний песимізм і пізнійший суб'єктивний оптимізм зливали ся в одно, творили висшу синтезу, котру поет означив словом гуманізм. Певна річ, се слово дуже широке; мов у безбережне море можна туди вмістити все, що кому хочеть ся. Врхліцкый умістив у него свою власну вдачу — здорову, гармонійну, щиро-прихильну до всего, що гарне і чесне і сильне в людській природі, вдачу без жовчі і без іронії, та за те навівану теплим чутєм і тихою меланхолією. Фільософ і історик ідуть у него все в парі з поетом і в тім він подібний до Шіллера та Віктора Гюґо, хоча не має ані сліду їх горячої революційности, їх могутнього патоса і їх глибокого драматизму. Його житє зложило ся спокійно, доля ошаддила йому болючих ударів, розчарувань і конфліктів, то і в своїй поезії він не вміє знайти тонів дикої пристрасти, болю, розпуки, гніву, докору і іронії, так само як недоступний є для него гумор і сьміх. Він лірик і епик, але не епик у великім стилу, не творець великих епопей, а радше творець невеличких, барвистих і надиханих чутєм малюнків *al fresco*. От тим то найгіршу прислугу його талантови робили ті критики, що впевнювали його в тій думці, буцім то від него чеська нація, а то й ціла людськість жде чогось великого, нечуваного, жде якоїсь „епопеї людськості“. Яр. Врхліцкый майже від початку своєї літературної діяльности звернув свої мрії на сей шлях, на котрім не могло пострічатись йому нічого крім остаточного розчарування, при всім богацтві гарних дрібниць зібраних по дорозі. Його більші поеми, в яких він пробував свою епічну силу, як ось „Вітторія Кольонна“ (1877), „Гіларіон“ (1882), „Твардовскі“ (1885) не зробили такого вражіння, якого мабуть надіяв ся поет; їм бракує драматичного нерву, плястики і суцільности фігур; у них за багато рефлексій, описів, а за мало акції; вони мляві, а не глибокі. Ще найкраще вдалась йому „Легенда про св. Прокопа“, основана на чеських жерелах; вона зробила ся настільною книгою в кождім чеськім салоні, її видавано і в скромних виданнях для шкіл і в розкішно ілюстрованім кварталті. Остаточо поет покинув сю стежку, хоча не покинув своїх мрій. Та він волів іти до своєї мети иньшою, так сказати, аналітичною дорогою. Замість творити від разу велику цілість, на яку йому не ставало

духу, він пішов і далі ловити на лету ті тисячі постатей, сцена картин, що роїли ся в його фантазії. Так повстали дві збірки оповідаць пз. „Міти“ (1879 і 1883), збірка „Пантеон“ (1880), збірки „Старі вісти“ (1883), „Нові епічні поезії“ (1885) і вкінці „Zlomky ерореје“ (1886), де поет виразно вказує на свої епічні оповідання з мітольоґії, історії і легенди як на частки одної великої цілості, одної епопеї людського роду. Певна річ, у тих дрібних епізодах мінять ся що хвиля не тільки барви, але також погляди і мотиви; нема того основного одного тону, що творив би з них щось подібне до цілості, хоч би тільки в такій мірі, як „Легенда віків“ Віктора Гюґо. Врхліцкий мабуть чув се і задумав дійти до своєї цілі ще иньшою дорогою, лучачи у одно епічний задум з драматичною формою. Так поветав його „Бар-Кохба“, поема найобширнійша з усього написаного доси великим чеським поетом. Та поки приступимо до розбору сего твору, треба нам кинути оком ще на иньші групи ориґінальних поезій Яр. Врхліцкого.

Ми сказали вже, що історик у ньому йде поруч з філософом. Історик раз у раз забігає очима в минувшину і бачить тисячі і міліони фактів і постатей, що манять до себе очі і душу поета; філософ силкуєть ся внести якусь цілість у ті розрізнені деталі, дивитись на них із якогось висшого погляду, так сказати, *sub specie aeternitatis*. Та се становище таке високе, що деталі щезають з перед очей філософа і лишають ся з них тільки бліді абстракти, категорії та великі, а безцільні питання в роді: відки се все? по що се все? — питання, про які справедливо сказав Гайне, що „ein Narr wartet auf Antwort“. І наш поет приніс щедрю дань тій моді філософічної поезії. Маємо її в збірках „Дух і сьвіт“, „Симфонії“ (обі 1878 р.), „Сфінкс“ (1883), „Перспективи“ (1884), „Dédictvi Tantalovo“ (1888) і майже в кожій пізнійшій. Признаюсь, усі ті поезії мені видають ся одною великою помилкою. Їх найважнійша хиба та, що вони вкучні Поет обертаєть ся в колесі загальників і старих утертих шаблонів. Його філософія не має в собі нічого ориґінального; се звичайна собі еклєктика, що висловлена прозою, без поетичних прикрас, була би нераз банальною. Та якжеж та банальна філософія шкодить поезії! Поет потребує багато віршів, образів, історичних і мітольоґічних ремінісценцій на те, щоб висловити думку саму в собі просту і ясну, як „два рази два є чотири“. Прочитавши таку поезию ми й собі питаємо: по що було вистрілювати стілько

пороху на таку муху? І при тім ми чуємо, що всі ті філософічні запитання і відповіді такі загальні, що анї для поета, анї для його суспільности не мають ніякого практичного значіння. Вони, певно, не образять нічийого релігійного чуття, алеж не розвіють нічиїх сумнівів, не піддержать нікого на важкій стежці шукання правди і ідеалу. Се нові варіації на дуже старі теми. Я не сумніваю ся, що певне відчуженє, яке в остатніх роках запанувало між Врхліцким і чеською суспільністю, а особливо її молодшою генерацією, походить поперед усього із його філософічних поезій і зі вложеної в них блідої, еклектичної і часто зовсім ненаукової філософії. Врхліцкий у своїх поезиях майже не доторкаєть ся сучасного чоловіка, сучасної суспільности, її потреб, змагань і ідеалів і для того легко зрозуміти, що й суспільність починає відвертати ся від него. І хоча така дисциплінована та патріотична суспільність, як чеська, не ігнорує свого найбільшого поета, купує і хвалить його, але годї заперечити, що нові його твори не будять нині такого ентузіязму, як будили колись, а часто минають майже незавважені критикою.

Не здобув Врхліцкий великих лаврів і на драматичнім полі. Хоча не можна сказати, щоб його драми були зовсім невдалі; на кожній знати руку великого поета, але не драматичного поета. Всюди в його драмах прекрасні вірші, живі діяльогі, добрі характеристики фігур, та всюди брак одного — властивого драматичного темпераменту, пристрасти, глибоких конфліктів, — значить того, в чім лежить головна сила драми. І коли в читаню більшина його драм подобаєть ся, а деякі навіть здобули собі багато читачів і були видавані й по два рази, то на сцені не вдержала ся ні одна. Правда, винна тут у значній мірі екзотичність тем: яка охота чеській публіці, занятій промислом, торгівлею та політикою, вислухувати на сцені трильоґію про мітичну Гіпподамію, драми про „Смерть Одиссея“, „Юліяна Апостату“, „Катульову пімсту“, „Петра Аретіна“ або „Мідасові вуха“?

Остатній великий твір Яр. Врхліцкого „Бар-Кохба“, з якого ми подали три частини в перекладі на нашу мову, є новою пробою поета — наблизити ся до його давнього ідеалу, сотворити велику епопею людскости. „Автор — пише він про себе в передмові до сего твору — в гордих снах своєї юности марив про велику епопею цілої людскости, в якій історія Бар-Кохби мала бути частиною, хоч би так, як написані давніше праці „Гіляріон“

і „Юліян Апостата“. Зібрані досвіді пізнійших літ розбили цілий плян і він розсипався на самі більші або менші „відламки епопеї“. Працю про Бар-Кохбу раз у раз відкладано на бік, головню задля недостачі жерел“.

Над „Бар-Кохбою“ працював Яр. Врхліцкый чотири роки (1894—97), певно не виключно, але певно по своєму інтензивно. Не тільки зміст, але й форма чинила йому великі труднощі і він не без причини зазначає, що віднайдене тої форми, в якій написаний сей твір, було для него правдивим Колумбовим яйцем. „Бар-Кохба“, се епопея в дванадцяти піснях, але кожда пісня має форму малої драми або радше одного акту драми. Епічна композиція з драматичною формою епізодів — отсе дійсна новість. Вона нагадує по троха Гетевого „Фавста“, хоча тут нема лірики, якою щедро напоєна німецька поема. Епік і драматик, історик і філософ зложили ся тут на цілість, що може служити найкращою характеристикою того, чим є Яр. Врхліцкый у теперішній хвилі в чеській літературі.

Погляньмо поперед усього на історичний підклад твору. Щоб зрозуміти дальші уваги, подамо насамперед зміст поеми. Шісьдесять літ по зруйнованню Єрусалима Титом почало між Жидами в Палестині і в тзв. діаспорі (по римських провінціях) проявляти ся нове розворушене, викликане месіянською ідеєю. Головним апостолом тої ідеї був славний рабін Бен Акіба, що своє довге жите присвятив її ширеню. Обходячи всі місця заселені Жидами він усюди будив духа національної незалежности і ненависти до Римлян. Довго ті чутя проявляли ся у Жидів тільки глухою пасивністю, подорожами до Єрусалима та плачливими молитвами на руїнах храма (Прольог). Тільки рабіни, ті природні провідники Жидів, знали, до чого ведуть народ. Кесар Гадриин, що зразу не переслідував Жидів, змінив свій погляд на них по розмові з Акібою на горі Гаріцім (пісня I), побачивши, що Жиди думають про незалежність і можуть стати ся небезпечними Римови. Він постановив знищити їх політично, розорати руїни Єрусалима і заснувати там наскрізь поганське місто Елїя Капітолїна, наказав Жидам виконуванє їх обрядів і надав своєму легатови Руфови дуже широку власть. Се обурило Жидів до решти. В долині Бет Ріммон зібрала ся їх велика сила на нараду; порішено вислати післанців до Руфа, щоб не тикав руїн храма, а коли Руф не послухає, підняти явний бунт. Акіба подав зібраним відомість, що в одній

печері близь Єрусалима з давніх часів заховано багато оружя, і що він вибере їм гетьмана (пісня II). В третій пісні автор виводить Бар-Кохбу, що постить і молить ся між гробами на Йосафатовій долині. Тут знаходить його Акіба і покликає його бути гетьманом жидівському війську в війні з Римлянами. Далі йде пісня IV, звісна нашим читачам, де показано розмову Руфа з двома рабінами і те, як Бар-Кохба не допускає до розораня Сіону. В V пісні показано, як Бар-Кохба з великих куп охочих набирає собі військо. Він хоче мати військо зложене з самих людей, що зваяуть ся на все і кладе умову: Кождий, хто хоче належати до „Господнього війська“, повинен утяти собі палець на лівій руці. Бар-Кохба сам чинить се перший, а коли між иньшими хотів се вчинити молодий парубок Бар-Дрома, а його мати спротивила ся сьому, Бар-Кохба звільнює його з сего обовязку, але за него сам собі втинає ще один палець. Пісня VI надрукована в отсій книжці, показує жорстокі поступки Руфа з Жидами і здобуте першої твердині Жидами. Пісня VII: Бар-Кохба, не можучи здобути Єрусалима, закладає свою столицю в Бетарі. Комендантом твердині Тур-Сімона він іменує Бар-Дрому, котрого мати колись була його любкою. Телер вона повдовіла і Бар-Кохба бере її за жінку. Щоби скріпити свою силу, він хоче перетягти на свій бік християн, але розмова з Юдою, єпископом єрусалимським, не доводить ні до чого. Пісня VIII: Бар-Кохба врочисто оголошує себе королем і Месією, не вважаючи на потайне супротивленє рабінів, коронує ся і велить бити монети зі своїм портретом. Акіба один стоїть при нїм і допомагає йому. Пісня IX: Щастє починає обертати ся на бік Римлян. Вони здобули Тур Сімон, із котрого ледво втік покритий ранами Бар-Дрома, щоб умерти при ногах Бар-Кохби. Широкии колесом Римляне обводять Бетар. Жиди починають бурити ся. В Бетарі затроєно криниці, підозріне паде на рабінів і Бар-Кохба присуджує вигнати їх усіх із Бетару. Се доводить до розриву між ним і Акібою, котрий з иньшими рабінами також виходить із Бетару. Виходячи рабіни кидають клятву на Бар-Кохбу. Тільки один рабін Елєазар Мед на просьбу війська лишаєть ся в Бетарі. Пісня X: За намовою жінки Юдити Бар-Кохба вирікає ся Єгови і віддаєть ся чорній магії. Для чарів Юдита вбиває Ізмаеля, хлопчика, якого вона взяла у одного пастиуха, виточує його кров, а тіло покидає в однім гробі в Йосафатовій долині. Там серед бурі знаходить його батько і відкриває

підземний хід, що веде до Бетару, яким ходили сюди Юдита і Бар-Кохба. Пісня XI: Новий римський комендант Юлій Север облягає Бетар і хоче змусити його оборонців голодом до піддання. До табору приводять рабів вигнаних із Бетару; вони оповідають про своє вигнання, але не хочуть показати дороги до Бетару ані виявити силу Бар-Кохби. Та ось до Римлян зголошує ся пастух, батько Ізмаеля і обіцяє ся з пімсти за замордоване свого сина завести Римлян підземним ходом до Бетару. Пісня XII: Бар-Кохба лагодить ся до остатнього бою. Його жінка віддає ся культурі офітичному (поклоненю гадюкам). Обляжені Жиди мруть з голоду, але не подають ся. Бар-Кохба підозріваючи зраду копеннем ноги вбиває рабіна Елсазара Меда. Римляне впадають до міста підземним ходом. По лютій боротьбі Бар-Кохба в жінкою замикаєть ся в своїм домі. Виломавши двері Римляне застають його на ліжку обік жінки, обоє неживі і оплетені величезними гадюками. В епілюгу рабін Мейр, остатній ученик Акіби, оповідає про смерть свого вчителя. Римляне обдерли його во шкіри; в тім стані перед смертю він пророцьким духом проповів усі переслідування, які мали впасти на Жидів аж до кінця віків, а вкінці виголосив величню молитву, звану Каддіш, яку Жиди доси відмовляють у судний день.

В передмові до поеми Яр. Врхліцький подає історичний нарис тих подій, які виведено в поемі і вважає потрібним толкувати ся з деяких змін, які він поробив у історичнім скелеті для своїх політичних цілей. Головна зміна в мотивованю упадку Бетару. Історики згадують про те, що Жиди бурили ся против Бар-Кохби, але не говорять, чому. Оттут автор уважав відповідним увести мотив релігійної апостази Бар-Кохби і офітського культу його жінки, мотив по нашому дуже нещасливий. Та по моїй думці ся зміна не була би така важна; найважнійша зміна против історії є та, про котру не згадує автор, а власне, що Акіба по новим дослідям не мав нічогосінько спільного з повстанем Бар-Кохби, значить, ціла основа поеми Врхліцького полягає не на історії, а на пізній рабінській легенді. Так само неісторичне є оповідане про смерть Акіби, не говорячи вже про його пророцтво, зложене очевидно аж десь у XVIII в. Остатні переслідування, про які воно згадує, се переслідування на Русі (очевидно різня Жидів на Україні за часів Хмельницького і Руїни) і в Польщі (може кроваві екзекуції Жидів у Каменці і на Литві за мними ритуальні вбій-

ства в половині XVIII в.). Та байдуже нам про історію. Історичні, чи легендарні факти виведено в поемі, — для нас найважливіше те, як виведені вони, яке роблять вражінє, які навівають думки і зворушеня.

Отже тут нам приходиться сказати одно: епічна основа чи легенда, що лежить у основі поеми, дуже вбога на справді трагічні, загально-людські моменти і задля сего ледви чи заслугувала би на те, щоб бути таким важним епізодом у „епопеї“ людськості“, яким очевидно вважає її Яр. Врхліцький. Герой Бар-Кохба нічим не інтересний і не симпатичний для нас. Його волова сила, в якою він ломає кедри і вбиває бика ударом п'ястука в чоло, може імпонувати хіба малим дітям, тим більше, коли тій воловій силі відповідає справді курячий мозок. У поемі він найбільший там, де не говорить нічого або де про него оповідають иньші. Його психологічна драма зовсім банальна: без власної заслуги винесений на ступінь володаря він держить ся на тій ступні, доки може імпонувати людям своєю фізичною красою і силою, і падає швидко, скандально, коли треба показати розум і характер. Ані одного ані другого у него нема; про брак одного й другого свідчить його поведженє з Акібою і з рабінами, з Юдитою, його відступство від Єгови, його офітизм. Найсумнійше те, що сам автор не бачить порожнечі свого героя і до кінця трактує його серіозно, велить нам вірити, що в апостазії Бар-Кохби був якийсь трагізм, хоча сей трагізм абсолютно не може розіграти нашого серця, збудити нашого співчутя. Що нам рабінські догми і що нам офітизм, щоб ми перехід від одних до другого мали вважати чимсь иньшим, як переминою одного одуру на троха иньший! Ще в XVIII в. Лессінґ критикуючи Корнелевого Поліекта підніє дуже вірно, що догматичні борби і конфлікти, муки і смерть за віру не можуть бути основою трагедії, бо не дають місця для властивого трагічного конфлікту в душі героя і не є в силі збудити в нас повного, щиро-людського співчутя. В поемі Врхліцького се можливе тим менше, що в основі тут покладене рабінство з його пустими сварами, тісною схолястиккою і заїлістю, а найбільше свобідного, гуманного духа видно хіба в поглядах Кесаря Гадриана, а ніяк не у Акіби, Терадіона, Мейра та иньших рабінів.

Але вже з оповіданого тут змісту видно, що властивим героєм поеми є не Бар-Кохба, а рабін Акіба, постать, з котрою очевидно Врхліцький найбільше симпатизує в драмі. Він є мораль-

ним батьком цілого фатального руху, він виносить Бар-Кохбу на вершок його могутости, служить йому радою і ділом доти, доки нерозум Бар-Кохби не розриває звязку між ними. Погляньмож, на скільки зумів автор зробити нам симпатичним сего свого героя. Інтересно, що оповідання про Акібу займали Врхліцкого від давна. Ще в перших своїх „Епічних поезіях“ він оповів дуже гарно ось який епізод із його молодости. Молодим парубком Акіба вчив ся у багатого рабіна Авалія і закохав ся в його дочці. Вона обіцяла йому бути вірною, але батько довідавши ся про се прогнав Акібу з дому. Він пішов мандрувати по сьвітї, віддав свою любов своєму народови, працював над Талмудом, обходив ріжні краї заселені Жидами. По десятиох роках він вертає до рідного міста і довідує ся, що Авалева дочка не хоче вийти за муж і жде на него. Не бачивши ся з нею він виходить з міста і знов мандрує 10 літ по сьвітї; вертає і довідує ся, що Аваль умер видідичивши дочку, вона жиє в бідности і все ще жде на него. Він знов о півночі виходить із міста, мандрує ще десять літ і тільки тоді вертає вже славним учителем і пророком. Його в тріумфі ведуть до синагоги, та тут його стрічає давня коханка, тепер посивіла бабуся, що доси ждала на него. Акіба цілує її і бере за жінку. Лишаючи на боці чисто-людський зміст оповідання, по нашій думці невисокий (роль Акіби не дуже симпатична, а закінчене напрошує ся більше на іронічне, ніж на наївно патетичне трактованє) ми звернемо увагу на одну дрібницю, характерну для молодого Врхліцкого. В своїм оповіданю про Акібу він короткими словами характеризує еволюцію, яка протягом літ відбуваєть ся в релігійних поглядах його героя. Коли Акіба по 20 роках мандрівки вертає до рідного міста, автор говорить про него: „Дух людськості нахилив ся над його ліжком і вступив у його душу, як божі ангели. Він пізнав болі і терпіня людскості і їй віддав своє житє і свої мрії. Він знає, що Бог не говорив з одним Ізраїлем, але що вся людськість — ціль його ласки; що кождий людський дух з квітками своїх думок, се огнистий корч, із якого Бог говорить з цілим сьвітом“. А при третім повороті автор показує дальше розширенє поглядів Бен-Акіби: „Він бачив старий Бабель, гостив над Ганґесом, в пості і молитві проводив віщі ночі, і тут нараз пізнав, що Бог жиє в сьвітах, як тепло в сонці та як запах у квітках; що вся природа блищить ся в божій руці як рожа, що її дитина покладе собі на долоці. Чоловік спішить до вічности

а ріка до моря, і над обома сьвітить божа ласка“. В першім із тих цитатів автор, видно, хотів зазначити прогрес у поглядах Акіби від тісного жидівського націоналізму, радше від національної релігії до інтернаціоналізму, підбитого троха християнською думкою про те, що кождий чоловік однаково може бути предметом божої ласки, значить і предметом, через який Бог виявляє себе цілому сьвітови. В другім уступі зазначено дальший крок до індійського пантеїзму, що вбачає Бога у всіх творах, а тим самим і всі твори, живі й неживі, вважає рівновартими проявами божества. Се очевидно думки самого автора, підсунені Акібі; анї рабінські легенди, анї історія про таку еволюцію у сего рабіна не знають нічого. Отжеж цікаво бачити, що в „Бар-Кохбі“ Врхліцкый змалював нам зовсім иньшого Акібу, ніж у „Епічних поезіях“. І мусів се зробити. Аджеж Акіба інтернаціоналіст, Акіба пантеїст не буде посьвячувати свого життя і праці на те, щоб підняти найглупіше, найфанатичнійше повстанє і віддавати провід над ним такому Бар-Кохбі. Акіба в поемі „Бар-Кохба“ — ярий націоналіст; він відкидає всяку думку про примиренє з християнами, у него Єрусалим є центром сьвіта, Жиди вибраним народом, а жидівський Бог — одиноким Богом, якому слід вірити і поклонятися. З наївністю столітньої дитини він вірить, що Бар-Кохба, се жидівський Месія і вмовляє сю віру і в самого Бар-Кохбу. У него анї на хвилину не проявляєть ся ніякий сумнів; свій плян-підняти Жидів до бунту против Риму він доводить до кінця з такою певністю себе і з таким радісним спокоєм, якому міг би позавидувати всякий люнатик або божевільний. І сей спокій не покидає його до кінця. Він бачить при кінці, що помилив ся на Бар-Кохбі, але сконстатувавши се він і байдуже собі. Коли се велич, то в усякім разі надлюдська, така, якої звичайний чоловік або не може зрозуміти, або мусить зрозуміти зовсім фальшиво, та в ніякім разі не може симпатизувати з нею.

А тимчасом, коли-б Яр. Врхліцкый схотів чи зумів був держати своїх героїв на поземі дійсних живих людей, то тут було зерно глибокого трагізму, що могло-б було збудити глибокі симпатії для героїв і порушити тисячі серць. Учитель, що всі надії свого життя поклав на ученика і ошукав ся на нім, провідник народа, що всю працю свого життя поклав на одну ідею і вкінці бачить, що здійсненє тої ідеї довело його нарід до страшної катастрофи, — се тема справді трагічна і вічно жива, та Яр. Врхліц-

кий на жаль мабуть навіть не підозрівав її істнованя. Занятий своїм Бар-Кохбою і його офітизмом він у другій часті поеми лишив Акібу зовсім на боці і тільки при кінці, в епілюгу малює його нічим не мотивоване мучеництво і вкладає йому в уста апокрифічне пророцтво, котре не вдоволяє нас зовсім за те, чого ми могли надіяти ся від розвою його психології і по prostu будить несмак своїм тоном.

Як бачимо, цілість „Бар-Кохби“ не робить такого вражіння, якого певно надіяв ся по ній автор. Історик не зумів зайняти справді історичного становища супроти подій і дієвих осіб і заплутав ся на тіснім, одностороннім, жидівсько-рабінським становищі. Фільзоф не зумів піднести ся по над рабінський догматизм, а ті мітичні фігури, які він вивів у драмі для зазначеня ніби вишого філософічного становища — Асмавет, ангел знищеня і Агасвер, раз що являють ся зовсім зовнішньою декорацією, а по друге, висловлюють зовсім банальні і філософічно не глибокі думки. А поет на скільки великий у техніці і в виконаню деталів, на стільки слабій психолог, нездібний видобути тих елементів психічної трагіки, які моглиб були додати поемі високої вартости, зробити її справді трагедією людськості, тоб то трагедією, яку в певних випадках у скромнім розмірі може пережити кожний чоловік.

Та вважаючи цілість „Бар-Кохби“ невдатною, ми не хочемо заперечувати її добрих прикмет. Хоч невдатна в цілому, поема всюди має на собі печать великого таланту. Вона написана чудовою мовою, ясною і прозорою як кришталь, мовою, що пливе свободно і широко, блищить і мінить ся тисячними барвами. Деякі сцени, особливо в першій половині поеми, належать до правдивих перлин поезії і зробили би честь і найбільшому поетови. Особливо вдали ся Врхліцкому сцени, де він малює більші маси народа, отже Прольоґ, збори в долині Бет Ріммон, муки Жидів у Тур Сімоні. Гарна також, хоч не досить поглублена, є розмова між Гадрияном і Акібою на горі Гаріцім. Усе те ясно показує, в чім лежить сила, а в чім слаба сторона таланту Врхліцкого. Чеська нація справедливо може бути горда на такого поета.

Ів. Франко.

Едґар Аллен По.

В пятьдесяті роковини смерти поета.

Біографічний нарис *Е. П. Еванса**).

Едґар По — таке було первісне його імя — родив ся 19 січня 1809 р. в Бостоні і вмер 7 жовтня 1849 р. в Бельтїморі. Рік і місце його вродження подає найбільша часть його житєписів неправдиво. Тому винен він сам, бо йому се нічого не значило робити себе о кілька літ старшим або молодшим в міру того, як йому сподобало ся або як йому було на́ручно. Так прим. він 1828 р. пристав до війська як простий жовнір і подав, що має 22 роки; 1830 р., хочачи вступити до військової академії у Вест - Пойнтї, твердив, що не має ще 20 літ, бо кадети при вступі не могли мати менше як 16 а більше як 21 літ. Він достарчив материялів для своєї біографії, яку 1845 р. опублікував Льовель у „Grahamus Magazine“; тут подано, що він родив ся в р. 1813. Раз говорив він про свою поемку „Al Aaraaf“ як про „дитячий твір“, написаний і виданий ним перед скінченєм 10-го року житя; на ділі-ж пишучи сей поетичний твір він мав 20 літ, тай то дав у ньому достаточний доказ вчасної дозрілости. Д. 16 мая 1836 р. оженив ся він зі своєю кузинкою Вірджінією Клемм, при чому якийсь Томас У. Клїленд зложив за него вимагану законом заперуку і присяг, що молода має 21 рік. Се він зробив з намови самого По, хоча сей знав, що молода має ледво 14 літ. В сьому випадку він не завагав ся довести ручителя до фальшивої присяги, щоб тільки піддержати фальшиве твердженє.

---

*) Виймасмо із Beilage zur Allgemeinen Zeitung, 1899, ч. 229.

Виплодом його фантазії і чистісїнькою видумкою є також його оповіданє, що не раз повторяєть ся й доси і також перейшло в біографії, буцїм то він у молодім віці вибрав ся до Європи, щоб бити ся з Турками в рядах Греків, але не дійшов до сповнення сего наміру, а по році блуканя опинив ся в Петербурзі, де американський амбасадор виратував його з дуже прикрого положеня і відіслав назад до рідного краю. Він любив торочити про себе такі видумані історії, навіть коли вони не приносили йому чести.

Дід Едґара По, по ремеслу функціонер при міській вазі, був чесний, розумний і характерний чоловік, що визначив ся хоробрістю і рішучістю в війні за незалежність Америки і за свої заслуги одержав від горожан назву „Old General Poe“. Ляфаст шанував його дуже і подорожуючи по північній Америці 1825 р. відвідав його гріб, поцілував землю, що окривала його кости і промовив : „Тут спочиває благородне серце“.

Батько По зразу віддавав ся правничим студиям, але здаєть ся, що не далеко зайшов на тім полі, бо швидко покинув строгу Теміду, почав кокетувати з веселою Талією, себ то віддав ся акторському ремеслу зразу як дилетант, а далі виключно і серіозно. Він виступав як актор, звичайно в якійсь вандрівній трупі. Далеко більший талант на тім полі мала його жінка, з дому Єлисавета Арнольд, дочка одної англійської акторки, що була дуже люблена в Америці. Куди дів ся його отець — незвісно; пропав безслідно. Мати поетова вмерла д. 5 грудня 1811 р. в Річмонді, столиці Вірджинії, в великій бідности. Милосерні люде заопікували ся трійком безприютних сиріт. Едґара приняв за сина один багатий, бездітний торговець тютюну, Джон Аллен — не радо, але вволяючи волю своєї жінки; при тій нагоді він одержав друге імя „Аллен“ і звав ся від тепер „Едґар Аллен По“.

Названі родичі щиро полюбили чорноокого, кучерявого хлопця і дуже гордили ся його над літа розвитим розумом — то й не диво, що пестили його як одинака. Коли йому було шість літ, вони вернули до Англії і віддали його до школи недалеко Лондону, де він учив ся латинської і французької мови і гімнастичними вправами виробляв силу своїх мускулів. Щоб він особливо визначав ся в яким фаху, про се не маємо відомости; знаємо тільки, що був дуже звинний і завсїгди мав досить грошей, якими обдаровували його названі родичі.

По п'ятьох літах стрічаємо панство Алленів знов у Річмонді, де По дальше продовжав свої студії, з сяким-таким успіхом, але з неособливим зацалом. Його шкільні товариші згадують про него як про впертого, примховатого, зарозумілого, инколи не без великодушних поривів, але звичайно непостійного в приязни і не дуже любезного в товаристві. Пестоці, якими окружали його дома, причинювали ся на лихо також до вбільшування і зміцнювання тих негарних прикмет, а особливо вродженої запальчivosti його характеру. Він знав, що його дійсні родичі були вандрівними акторами, жили в бідности і померли в нужді, тай товариші, що завидували йому його здібностей і часто лютили ся на його бутне і гордовите поведженє, не залишали жадної нагоди, щоб пригадувати йому те його походженє.

Маючи 17 літ від роду По вступив на університет у Вірджинії, де особливо визначив ся в французькій і латинській мові. Та на нещастє замітний уже давніше у него потяг до п'янства і до гри в карти розвив ся тут у фатальну пристрасть, що кінець кінців опанувала його цілковито. Він запивав ся спірітуозами не задля смаку, але задля одуру п'янства і любив одним ковтом випивати склянку найміцнішої горівки або персіко. І при гри в карти щастє рідко всміхало ся йому, так що перед кінцем першого року його університетських студій він мав програних 2.500 долярів. Пан Аллен не хотів заплатити сего „гонорового довгу“, взяв легкодушного парубка з університету і дав йому місце бухгалтера в своїй конторі. Ся зміна, що мала служити для його поправи, не сподобалась йому і він утік у сьвіт за очі.

По подав ся сразу до Бостона і 1827 видав там безіменно книжечку „Tamerlane and other Poems“, що була нершою підвалиною його літературної кар'єри. Дуже правдоподібно, що в ту пору він пробував у Бостоні під фальшивою назвою і що навіть його накладець не знав, хто він такий, ба навіть потім не довідав ся сего ніколи. Найліпші з тих поезій, що загалом визначають ся явними прикметами байронізму, се „Tamerlane“, „The Lake“ (озеро) і „Visit of the Dead“ (Відвідини смерти). З поза несвідомого майже наслідування славних вірців виринає майже всюди саморідна особистість автора і надає творам їх власну фізіономію. Але книжечка не здобула авторови ані слави ані грошей і швидко потонула в забутє, хоча ще два роки пізнійше про неї згадано в обширній збірці Самуеля Кеттеля „Specimens of American

Poetry (т. III, стор. 405). Без приятелів, без способу до життя, вступив По д. 26 мая 1828 р. до служби простим вояком у американській армії під назвою Едгара Аллена Перрі. Про його життя на тій низькій становищі не маємо ніяких детальних звісток. Знаємо тільки, що він був зайнятий у бюрі комісаріяту і 1 січня 1829 р. був іменованій старшим сержантом. Се дає достаточний доказ, що він справував ся добре і був признаний добрим служакою. В усякім разі його зверхники пізнали, що він далеко випередив своїх товаришів-рядових і здібностями і шкільною освітою. Певно також за порадою і при помочи тих зверхників він знайшов собі заступника, виступив із війська і 1 червня 1830 р. був прийнятий як кадет до військової школи у Вест-Пойнті. В тій зв'язній військовій академії дуже добре послужила йому його здібність до математики. Але якась непереможна охота до підозрінь не давала йому жити в щирих і дружніх зносинах з иньшими кадетами; він часто попадав у лихий настрій, занедбував свої військові обов'язки, доходив до сварок, а се вело за собою часті арештованя і кари. Життя в школі робило ся для него де далі все більше нестерпним і він задумав зректися офіцерської кар'єри і покинути школу. Але сего він не міг зробити без дозволу свого опікуна Аллена, а що сей не хотів дати дозволу, то По вибрав собі досить слизьку дорогу для досягнення сеї ціли. Він перестав зовсім займатися своїми службовими обов'язками і навмисно спротивляв ся наказам зверхників. За се його поставлено перед військовим судом і сей засудив його на *relegatio in perpetuum* (виключене на завсїгди). Се виключене виконано д. 7 марта 1831 р. і колишній кадет пішов у світ вільним горожанином, маючи всего 12 центів у кишені.

В тій самій році вийшло в Нью-Йорку друге, значно змінене видане його книжечки, що ще 1829 р. вийшла була в Бельтіморі п. з. „*Al Aagaaf and other Poems*“. Се се збірка віршів, між котрим найважнійша поема „*Al Aagaaf*“. Се в досить темна аллегорія; подія відбуває ся на горючій зв'язді, обсервованій буцім то астрономом Тіхо де Браге. На тій зв'язді живуть у невимовнім щастю досить тиньсті не то люди, не то ангели і ще всякі фантастичні тварі. Взірцями служили поетови Шеллі і його „*Queen Mab*“, Мур і його „*Lalla Rookh*“ та „*The Loves of the Angels*“, але поема По далеко уступає тим взірцям і в цілому була схиблена. Навіть закохана пара, Джента і Анджели, се фантоми, а не живі постаті.

Ми оповіли троха докладнійше про дотеперішній духовий і моральний розвій По, спричинений досить незвичайними обставинами, бо се й єсть ключ до зрозуміння його характеру і вияснює по троха його бурливу вдачу і сумні похибки темпераменту, що підкосили його писательський успіх і кінець кінців згубили його в найкрасшім мужеськім розцвіті. Оповідаючи про остатню і ліпше звісну добу його життя ми можемо обмежити ся на коротшім викладі.

В р. 1833 одержав він у конкурсі, що був розписаний видаваним у Бельтморі тижневником „Saturday Visiter“, першу премію за найкраще оповіданє і швидко потім переселив ся до Річмонда (в штаті Вірджинії), де йому поручено вести редакцію тамошнього „Southern Literary Magazin“. В тій часописі він опублікував значне число статей і оповідань, що мали великий успіх і здобули йому значний розголос у південних штатах. Критик із него був дуже талановитий, і де він розводив загальні, естетично-метафізичні уваги про суть поезії, там усе подавав щось цікаве і навчаюче і визначав ся особливим багатством ідей. Але де сходила річ на поодиноких писателів, там звичайно рішала надмірна прихильність або антипатія, а його осуди часто кермували ся особистими оглядами, що виплоджували або незаслужені похвали, або вибухи ненависти. Свого доброго наміру — „бути строго і абсолютно справедливим супроти приятелів і неприятелів“ — він не виконував ніколи. І так розбираючи написаний його приятелем Вільмером і давно по заслугі забутий поганий пасквіль „The Quacks of Helicon“, приплескує По грубіянським лайкам сего плиткого сьміхованця, що гуртом осуджує всіх американських поетів 30-их років як реклямованих дурисьвітів. Дуже характерний для настрою По є той знаружливий спосіб, яким він силкуєть ся обмежити або злагодити надто загальний осуд: „Д. Браєнт не є кругом дурак. Д. Вілліс не є безумовним ослон. Д. Лонгфелльо не може здержати ся від крадіжки (се-ж по людях ходить); але годі заперечити, nihil tetigit, quod non ognavit“ (чого доторкнув ся, все прикрасив).

По хорував на дуже розвинену манію — відкривати плягіяти. Ся манія де далі робила ся сильнішою і в кінці дійшла до невлічного одуру. Осуджуючи якусь книжку він поперед усього запитував: „Відки взяв се автор?“ Бистроумність, з якою він силкував ся винайти згогадну літературну крадіж, варта була ліпшою

справи і нероз доводила до зачудування навіть заціплених і збуджувала їх подив. Особливо він пильнував Генрі Лонгфелло, найвиднішого поета з невинної йому Гостонської школи. Він закидав йому, що свою поему „Midnight Mass for the Dying Icar“ запозичив з Теннісоної „The Death of the Old Icar“, але сам признавав, що зручними фразами і зворотами крадіж закрита старанно і на перший погляд майже неможливо її пізнати. Та в його очах ся обставина тільки погіршує злочин; адже-ж безсоромному злодієви не можна дарувати кари за те тільки, що вмів добре сховати крадене. На ділі-ж подібність між обома поемами обмежається на титули, а про запозичене або наслідуване в розуміню і обробленю теми не може бути навіть мови. На сей закид Лонгфелло не відповів нічого; здається, що й сам По зрозумів кінець кінців, що підносячи його осьмішив тільки себе самого.

Щоб відплатитись йому тою самою мірою, деякі критики завзяли ся віднаходити у него ще в більшій мірі той сам нахил до літературної крадіжки, який По так сквапно силкував ся виказати у Лонгфелло. Се змагане також не довело ні до чого, бо хоча По й брав деякі дрібниці з чужих помислів, то все зумів піднести їх до висоти могутнього і наскрізь оригінального артистичного оброблення.

Під проводом По мав „Messenger“ зовсім несподіваний журналістичний успіх. Здавало ся, що й йому самому всьміхнула ся надія на блискучу будучину. Але він не міг довший час загірті місця на яким будь становищі і по кількох місяцях виступив із редакції. Його приятель і прихильник Кеннеді називає його заціптивим завадякою, що задля найдрібнішої причини самовільно вискакував із колії. Було-б відрадісно припустити, що його поетичний гевій не міг знести важкого ярма буденної погані і рвав ся скинути його. На лихо не так воно було. З листа, який писав до него його накладець і щирий дорадник при тій нагоді, переконаємо ся, що не зважаючи на часті упімнення він запивав ся і задля сего редакция мусіла віддалити його. На жаль і всі подібні підприємства в Філядельфії і Нью - Йорку розбили ся через ту саму пристрасть, так що в кінці По вмер у Бельтіморі в шпиталю від п'яцького одуру. Ширша публіка майже не звернула уваги на його смерть; тільки деякі газети подали про неї короткі згадки.

В справі збираня народніх легенд.

Бажаючи видати в однім із найблизших томів „Етнографічного збірника“ збірку народніх легенд, тоб то оповідань на теми біблійні старого і нового завіта, про святих і чуда, обертаємо ся з уклінною просьбою до всіх, хто інтересуєть ся пізнанєм нашої народньої творчости, допомогти нам у зложеню сеї збірки своїми матеріялами списаними з уст народа, або списувати такі матеріяли і присилати їх у Наукове Товариство ім. Шевченка. Плян видання буде більше-менше такий:

I. Біблійні легенди старого завіта. Тут важно звернути увагу на оповідання про сотворенє свѣта, про бунт ангелів, про гріх Адама, про Адамову смерть, про потопу свѣта і на цілий ряд оповідань на тему: відки взяло ся се або те? Чи є які оповідання про патріархів, про Мойсея, про Самсона? Оповідання про Давида і Соломона, про Ілію, Даниїла і загалом про жидівський нарід і жидівську віру (теми: Жиди найстарший нарід, вибраний нарід, Богом покараий нарід, віра в те, що Жиди потребують на щось християнської крови і т. и.).

II. Біблійні легенди нового завіта. Оповідання про Якима і Анну, про Марію, про Ісусове різдво, трьох царів, Ірода, втеку в Єгипет, про Ісусову вандрівку з учениками, Ісусові муки, Ісусів прихід до пекла, про смерть Марії, про апостолів, особливо про Петра і Павла, про Юду Іскаріотського (легенда про кровосумішку його з матірю), про Лазаря (вбогого і четверодневногo), про Марію Магдалину, Пилата, сотника Логина, що пробив ребра Ісусові і т. и.

III. Легенди про святих. Оповідання про св. Николая, Юрія, Алексея, про Марію Єгипетську, Варвару, про чудесні

образи і їх чуда, про сьв. хрест, відки він узяв ся і як його від-
найдено, про київських угодників, лустинників, мучеників, сїм бра-
тів спящих і т. и.

IV. Легенди про недовірків і чарівників. Сей відділ, доси майже не тиканий нашими збирачами, може дати бо-
гато нового. Важно було би нам мати оповіданя про Симона вол-
хва, про єретиків (Арія, Пелагія), магів і чарівників (Євладий,
що записав ся чортови, Твардовский), про папіссу Йоанну і за-
галом оповіданя про жінку перебрану за мужчину, отже жінку мо-
наха (сьв. Марін), жінку-попа, жінку-воїна, жінку-папу, — далі
про вічного Жида і т. и.

V. Легенди про монстри і дивогляди. Оповіданя
про людей в одним оком, в пєсїми головами, в головами на гру-
дях, про Гога і Магога, про Харіонів (підземних людей), Рахма-
нів і т. и. Далі оповіданя про звїрів: однорогів, грифів, слонів,
львів, орлів (які у них звичаї і чудесні сили), про морські дива
(Мелюзини, кити), про дивні рослини (відки береть ся ладан),
дивне каміне (диямент, камінь самосьвіт і т. и.), дивні сторони
(мертве море, кипуче море і т. и.).

VI. Легенди про кінець сьвіта. Оповіданя про Ан-
тихриста, його прихід, про Іллю і Еноха, про вола Шоробора
і рибу Левятана, про пожежу землі і страшний суд.

VII. Легенди моралїзаційні і філософічні. Чу-
десні кари за ріжні тяжкі гріхи; покута великого грїшника, що
вбив батька й матір; кара на скупаря, що відправив жебрака-Бо-
га; кара на злодія, що обдирав трупи або грабував церкви. Чу-
десні події в відповідь на трудні питаня (що таке вічність — пу-
стинник ловить пташка 100 літ; по якому Бог порядкує сьвітом
— пустинник ходить по сьвітї з ангелом). До чого веде гордість
на власний розум, на власну сьвятість і т. и. (легенди про пу-
стинників, що підлягли покусї). Чудесне відкритє злочинів: під
злочинцем западає ся земля, йому приростає до тіла волова шку-
ра, надїта для постраху; корабель, на яким він пливе, стає насе-
ред моря або має згинути в бурю і його кидають у воду; вояки,
що стріляють на церкву, слїпнуть, дуріють або гинуть від власних
куль, що вертають ся на них.

VIII. Жартливі легенди і сатири на сьвяті теми.

Усіх, хто би мав охоту і змогу допомогти нам у збираню се-
го материялу, просимо держати ся більше-менше такого способу.

Розвідавши ся в селі чи місточку, хто особливо зі старших людей знає такі оповідання, списувати не тільки те, що він пригадає собі сам, але потім завдавати йому дальші питання, проходячи весь зазначений нами тут цикл і завсїгди стилізуючи питанє більше менше так: А не знаєте, як то старі люде говорять про се а те? Просимо записувати всяку хоч би й малу дрібницю, бо в денких оповідань певно лишили ся в народній тямці тільки шматки, на-тяки, і тільки вібравши ті відривки і впорядкувавши їх відповідно можна буде відтворити первісну цілість. При кождім записі треба додати: де, коли, хто і від кого записав. Про інтереснійших оповідачів, таких, що знають багато оповідань і вміють гарно опові-дати, було-б добре подати близші дані або списати від них са-мих звістки про їх житє, а особливо про те, від кого і яким спо-собом вони набрали ся тих оповідань, які знають. Усе те буде пожаданим доповненєм нашої збірки. Теперішня пора і недалека зима дуже добре надають ся до записуваня материялів з уст на-рода, тож просимо всіх охочих узяти ся до сеї роботи. Інші руські часописи зробили би прислугу науці повторяючи отсей наш квестіонар.

Ів. Франко і Вол. Гнатюк.

Хроніка і бібліографія.

I. Літературні вісти і уваги.

Стара байка. Видко дуже розгнівалося на Українців «Новое Время». Кожному відомо, яку роллю відіграла ся часопись за часів київського археологічного з'їзду, але й по з'їзді вона ніяк не може заспокоїти ся і від часу до часу містить статі проти українства. В числі 8471 «Нового Времени» знову знаходимо статтю про се під титулом «Маленькое недоумѣніе». Автор статі — «Наш брат» ніяк не може второпати, звідки беруть ся друзі і вороги в української мови; на його думку ні тих ні других не повинно бути. — Гоголь — се єсть єдиний ворог українства, бо він ніби так артистично змалював українське житє російською мовою, що тепер «вамъ и въ голову не придет, что єсть какая то «народная» разница между «москалями» и «хохлами» і «только наиболее ослѣпленные «хохлы» упорно твердятъ, что кромѣ давно всѣмъ знакомой по Гоголю — а никакъ не по Шевченку и Кулишу — Украинѣ, єсть еще какая то извѣстная только имъ, упорнымъ хохламъ, особенная Украина»... Стара се байка, безліч разів її вже повторювано в російській літературі, але вона так очевидно хибна, що навіть совістно її серіозно перечити. Хто знає українське житє не з книжок лишень, тому добре відомо, о скільки відповідають дійсности справді блискучі з артистичного боку твори Гоголя. Сей геніяльний письменник дав кілька повістей з українського життя, але дійсність там рясно уквітчана власними вигадками та виплодом

невздержимої фантазії... Нарешті від Гоголевої смерти минуло вже, як знає се добре і «Новое Время», мало не пятьдесят літ, а з того часу жите ачей же не стояло на однім місці — мусіло повстати за такий довгий час де-що таке, що й не снило ся Гоголеві... Що-ж до того, що Росіяне знають Україну лишень по творах Гоголя, а не — боронь Боже — Шевченка та иньших українських письменників, то на се нема иньшої ради окрім тієї, що вони мусять знати Шевченка, коли хотять знати Україну. Одним тут Гоголем не обійдеи ся. Та що-ж удіси з «Новим Временем», «Кієвлянином» та иньшим «не упорними москалями!» Як той дід у драмі Кропивницького допевняв, що «нема ні Лондону, ні Парижа, а єсть тільки Петербург та Київ», так і сї моральні діди знай одно по старечому шамкають: нема та й не може бути української літератури, а єсть самий лишень Гоголь — дарма, що безсторонні люде з самих Росіян деяким творам і письменникам українським надають велику вагу. На таку запеклу упертість, на таке завзяте засліпленне вже справді нема ради!... С. Є.

Sancta simplicitas. В справі української мови в «С.-Петербургскихъ Вѣдомостяхъ» обізвав ся якийсь землячок — «Малороссь, говорящій по русски». «Малороссь, говорящій по русски» не може ніяк собі в тямку вбити, як то можна здійсмати річ про «самобытность» української мови, що досі не придбала собі

форми навіть наріччя (!). Шевченко, по думці сього дивовижного д. Малоросса, писав «мертвою» мовою і з тієї причини на завжди лишив ся поетом „для свого домашняго обихода“, а його твори не мають загально-людського значіння. „Что бы это было“ — нарешті запитує д. „Малороссь, говорящий по русски“, — если бы на съѣздѣ археологическомъ докладчики различныхъ малоросійскихъ губерний выступили бы каждый со своимъ (!) языкомъ: полтавецъ со своимъ, черниговецъ со своимъ нарѣчіемъ, екатеринославецъ со своимъ, киевлянинъ съ языкомъ Шевченка, подолецъ съ малорусско-польскимъ (?) нарѣчіемъ, а заграничний галицькій Малоросъ со своимъ (!) языкомъ“. Не знаємо, що-б воно справді було, коли-б... могло бути — коли-б була і полтавська і чернігівська etc. мови. Д. Малоросс очевидно не за своє діло взяв ся, бо в йому нічого не тямить; не тямить, наприклад, того, як справедливо йому завважає „Сынъ Отечества“ ч. 264, що „такая же „условность“ (въ языкѣ) существуетъ и въ русскомъ языкѣ: эта „условность“ не болѣе какъ говоръ; есть говоръ московскій, костромской, вологодскій, но никому не придетъ въ голову мысль объявить русскій языкъ не существующимъ только потому, что онъ распадается на „говоры““. Д. Малоросс думає инаше — „що игумену можна, то братіи зась“, що для російської мови добре, то для української зле. Звичайна обрусительна логіка і ми дивуємось лишень на таку нісенітницю! С. Є.

Боротьба з українською мовою. »Одесскій Листокъ« (ч. 234), змістив фелстон проф. В. Модестова »Изъ за границы«. »Объ языкахъ русскомъ и малорусскомъ«, в якому викладає, як і завжди раніш, свій погляд на українську мову, як народню (розумій просто-народню!), яка не може та і не має права піднятися на вищий ступінь. Разом з сим д. Модестов не забуває зачепити кийських і галицьких Українців, що хотіли »зробити демонстрацію« на археологічнім з'їзді, а разом з ними і д. Мордовця. »Киевлянинъ«, узявши де-які уривки з сього фелстону, додає: »Втолкуйте это г. г. любителямъ малорусской »мовы!« а »Подольскія губ. Вѣд.« (ч. 207): »Г. г. радѣтели о процвітаніи русскаго языка, имѣющіе уши — да слышать!«.

Рос. святійший Синод і українська мова. Як звісно, в Росії не вільно видавати на українській мові ані святаго

письма, ані проповідей, ані житий святих, ані взагалі нічого, що повинно переходити духовну цензуру. Дехто в Росії думає, що св. Синод принципіально вважає неможливим допущене української мови до церковного і загалом релігійного навчання і письменства, хоча допускає туди найріжнійші фінські, татарські і алтайські діалекти. Що ся думка невірна, про се свідчить офіціальний документ, який друкуєть ся на чолі кожного номеру американської газети »Свѣтъ«. У нас під руками є ч. 5-те тої газети з 17 (25) цвітня 1899 р., а в ньому на початку стоїть: »Увага. Издавать газету »Свѣтъ« на малорусскомъ нарѣчіи и разрешено Указомъ Святѣйшаго Правительствующаго Всероссийскаго Синода за № 6570, каковой Указъ данъ на имя Преосвященнѣйшаго Николая, епископа Алеутскаго«. Значить, і в Росії не Синод треба вважати перепорою в уживаню української мови в церковнім навчаню, а тих пастирів, котрі не відчувають так живо потреби такого навчання, як відчуває її очевидно преосв. Николай Алеутський.

Памятки по Шевченку. Д. С. Лазаревський у Симбірській губ. пропонує, чи не захоче хто з Українців купити у його такі речі Т. Г. Шевченка: 1) Портрет Ш—ка, до пояса, в кожусі та в смушевій шапці, мальований (р. 1860) самим поетом. Перний такий портрет купила вел. кн. Єлена Павловна; коштує 400 рублів. 2) Медальон з двох платинових монет, в золотій оправі, з фотографією поета та з жмутком його волося, коштує 100 рублів. 3) Автограф оповідання »Старая погудка на новый ладъ«; се перша частина оповідання, що надруковане під назвою »Прогулка съ удовольствием и не безъ морали«. Оповіданне написане на тонкому листовому папері, оправленому у сапян; коштує 40 рублів. 4) Подорожний альбом Ш—ка з 14 пейзажів, тушю та пером; коштує 75 руб. 5) Дві сепії: а) Киргіз гріє шину коло вогню, б) Киргізка меле на жорнах; коштують 60 рублів. 6) Сім сепій, »Похожденія блуднаго сына«, коштують 300 рублів. 7) Папери, що стосують ся до Ш—ка (черновики його листів, списки річей, що zostали ся після його смерти, рахунки його похоронів та ин.) і поетова хусточка до носа, коштують 25 рублів. Властивець річей, як видно, робить собі добру комерцію з пошановання до пам'яті поета. О. Л.

На памятку археолог. з'їзду в Київі. На початку грудня вийде збірник рефератів призначених на київський археологічний з'їзд, яко т. XXXI і XXXII (подвійний) Записок; він міститиме 12 рефератів in extenso, а з інших, що по своїй великості або по інших причинах не могли увійти у сей том, або мали характер спеціальних комунікатів для з'їзду (всіх рефератів зголошено тридцять), буде поданий короткий зміст.

Переклади з укр. творів Німецький двотижневник «Die Gesellschaft» надрукував у випуску за жовтень нарис Василя Стефаніка «Лист», друкований первісно в черновецькій «Праці», п. н. Ein Brief. Den politischen Bauern-Arrestanten zum Weihnachtsabend. Aus dem Kleinrussischen von Wassil Stefanuk. Перекладчик не підписаний. Переклад гарний. В примітці каже редакція про д. Ст. таке: «Ніхто з сучасних українських письменників не знає так українського селянина, як Василь Стефанік. Він правдивий хлопський поет і ледви дасть ся найти між його сучасниками щось більше українське, як настрої та герої тих невеличких нарисів. Автор, син вельми заможного українського селянина, є молодим лікарем, що майже все перебуває між своїми людьми, знає їх і розуміє наскрізь, вистудийовує їх і любить. Невеличка збірка його новел появилася 1897 р. а швидко появиться ся друга, більша, в Чернівцях».

Польський тижневник, львівський «Мопітор» надрукував у ч. 23 за сей рік фейлетоні перекладом поезії в прозі О. Кобилянської «Рожі» і «Акорди», друкovanі в Л. Н. Вістнику, 1898, кн. VI. Польський місячник суспільно-літературний, що виходить у Кракові «Крутыка» подав в річ. I, зошит VII, за жовтень 1899 в перекладі І. С. нарис Василя Стефаніка: «Сама саміська» («Sama samiuteńka»). М. М.

Шевченко по словацьки. Недавно подали ми були одну поезію Шевченка в сербським перекладі, аби ш. читачі пізнали, як виглядає Шевченко в сербському одязі. Нині наводимо для того самого одну думку Шевченка в словацьким перекладі:

Uchodia dni i hviezdnaté noči,
prešlo už leto, žltne strom;
padajú listy, hasnú už oči,
objaté dumy srdce snom.
Odišlo všetko do pokoja —

žiješ-li ešte, duša moja?
Chladným okom hľadím v svet,
nemám slz, ni smiechu niet.

(Slovenské Pohľady. XVI, ч. 6, ст. 345, переклад Сомоліцкогo). Як видно, сей переклад не дорівнює зовсім гарним сербським перекладам Гарамбашіча. Тут змінений розмір, переклад цілком довільний, а часто не віддає навіть думки поета...

Літературна спадщина Скальковського. Син небіжчика А. Л. Скальковського, К. Скальковський, займаєть ся біографією свого батька і виданням наукової переписки його. По смерті Скальковського лишив ся дневник за 60 років — як кажуть — вельми цінний документ для історії суспільного життя в Одесі і взагалі в південній Росії. В. Д.

Літературна продукція ріжних країв. Цікаві статистичні відомости що до літературної продукції ріжних країв подає орган німецьких книгарів. Кожна нова книжка в Швайцарії припадає на 3.000 душ людности, в Германії — на 3.200, в Іспанії — на 3.300, в Франції — на 3.500, в Англії — на 6.500, в Сполучених Північно-Американських Штатах — на 12.400. Про інші краї відомостей нема. (Извѣстія книжн. маг. т—ва Вольфъ, рік II, ч. 12). С. Є.

Німецька література поза границями Німеччини. По обчисленням берлінського статистичного уряду пошит на німецьку літературу змагаєть ся що раз більше поза границями німецького цїсарства. Коли в 1894 р. вивезено за границі усіх німецьких книжок на суму 47·7 мільонів марок, то в 1898 р. зросла та квота до числа 70·8 мільонів марок. Найбільше вивезено натурально книжок до тих країв, де живуть Німці, отже до Австрії на 30·8 мільонів марок, та до Швайцарії на 9·1 мільонів марок. Дальше йдуть: Росія на 6·9 міль. марок, Північна Америка 5·6 мільон. марок, Англія на 4·2 міль. марок, Голляндія на 3·1 міль. марок, Франція на 2·5 міль. марок, Бельгія на 1·4 міль. марок та Швеція і Італія, кожда на 1 міль. марок. В тім самім році ввезено з заграниці до Німеччини книжок на 20·3 мільонів марок.

Праці Українців у чужих мовах. Д. Володимир Левицький, редактор математичного збірника, видаваного Наук. Товариством ім. Шевченка надрукував останніми часами отсі дві нові праці:

1) »Einige Bemerkungen zur Lagrange'schen Interpolationsformel, »Archiv für Mathematik und Physik«, Berlin, 1899). 2) »Kilka uwag o formie interpolacyjnej Lagrange'a« (Wiadomości matematyczne, Warszawa, III, 1899). Д. Иван Купач, учитель гімназії, надрукував докторську дисертацію п. н. »Quantum Andriae compositio ad Terentii artem comicam illustrandam conferre videatur« (Seorsum impressum ix commentariis societatis philologiae, quibus inscribitur »Eos«, vol. V, p. 126—157).

Мова резийських Славян. В північній Італії живе невеличка група Славян — відомок Словінців — прозвана від місцевости Резіянами. Про Резіян існує до тепер досить обширна наукова література, на першім місці стоять тут одначе праці проф. Бодуена-де-Куртенé, в яких розбирає він науково їх мову. В чеській часописі »Slovanský Přehled« появилася тепер знов цікава стаття (в ч. 1 і 2) про Резіян самого редактора, д. Черноґо. Користаючи з нагоди ми подаємо нашим читачам два виїмки з мови Резіян, зацитовані д. Черним у його статі, одну прозою, другу віршом. »Отче наш« звучить у Резіян так: »Wóca náš, ky wý ste tow nóeboe, svéto bódi wáše jíme, prídí h náu wáša krajúska, bódi zdílana wáša svéta wolontát, tákoj tow nóeboe pá tana zemjé. Dájte náu naš wsákidinjí krúk; otpústíte náu dólu náše dólhe, takoj my otpúštjamo našeu dolžníkau; ne zapejíte nas tow tentacijón, ma vibránite nas ot húdaha, krívaha. Itáko to bódi. Пісня, співана Резіянами в костелі, звучить так (подаємо тут лише часть з неї; слова зазначені розстріленим друком узяті з італійської мови):

Devica Maríja, vy mati božjá,
prošíte zá nas Jěžuša,
Jěžuša, nášaha hōspuda,
ti, ka talýko nas a m á!
Jěžuša vý stoe dojfla,
z wášimi róki ha prevfla;
muć t ý m p a vy stoe pá t e l a
za Jěžuša dōržat žívaha.
Vý stoe ha býla zúbila,
muć t y m p a vý stoe ha jiskala,
stoe ha naloézla tuw cerkvé
tami tóemi sa p j é n c možmf.
Si won bóešoe valýky k o n t é n t,
ha vydeštoć (?) tami sa p j é n c,
koj a na móešoe šce dwánijst lft.
Vás čisto p ó p o l au wůčaše,
au hōjaše di š e p u l e,

Д. Черни підносить живе і сильне словянське почуте у тих людей, що з давен давна відорвано від словянського пня, й доси стоять твердо на тім, що »ми не Волохи, ми Словяне«.

Універсальна бібліотека Рекляма в Липську. Перед трицятьма роками почав видавати у Липську Филип Рекляма дрібну бібліотеку, в якій став поміщувати твори різних письменників європейських і позаєвропейських літератур. З кінцем вересня 1899 р. появилася 4.000-ий випуск з ряду тої бібліотеки. З тої нагоди хочемо і ми сказати пару слів про неї. Найбільше місця займає в бібліотеці — як того можна було надіятись — німецька література із своїми численними письменниками; за нею йде англійська, французька, італійська і інші. Між тими літературами подибуємо не лиш такі, як старо- і ново-грецька, латинська, та новітні значніші, як датська, норвезька, нідерландська, американська (англійська), шведська, іспанська малярська, індійська, але й дуже мало знані, або зовсім незнані у нас літератури, як староісландська (3 твори), новоісландська (1 твір), перуанська (1 твір), арабська (1 твір), китайська (3 твори), фінська (2 твори), єврейська (3 твори), японська (1 твір), лєтійська (1 твір), литовська (1 твір), португальська (2 твори), румунська (2 твори), турецька (2 твори). З нашої літератури нема в Реклямовій бібліотеці нічого: очевидно, що тому винуваті ми самі. У нас преці є вже з чого вибрати і коли-б хто зладив відповідну збірку, одну чи більше, і післяв до Рекляма — додавши до того ще й короткий огляд нашої літератури — він певно надрукував би. Та не лише наша література з між славянських незаступлена в Реклямовій бібліотеці. Крім російської, польської і чеської літератури, нема у Рекляма нічого з літератур подудневих Славян (Болгар, Сербо-Хорватів, Словінців), та й північних Словаків і Лужичан. Вправді останні дві літератури дуже маленькі, але сербо-хорватська значна і має неодна гідне загальної уваги. Видно, що й у тих славянських народів не впавав ніхто на гадку, як у нас, помістити щось зі своєї літератури у Рекляма, а се не маловажна річ, коли зважимо, що ся бібліотека читається у всіх цивілізованих краях. Дуже цікаво було-б дізнати ся, в яким числі примірників розходить ся бібліотека Рекляма. На жаль не маємо на се відповідних жерел. З найновішого

каталогу сеї бібліотеки дізнаємо ся лише, що доси розійшло ся найбільше Шілерового Теля (619.000 примірників), Гетевого Германа і Доротеї (490.000 примірників) та першої часті Фавста (290.000 примірників). Побіч того фігурують такі твори, як утопійний роман Белямі (Ein Rückblick aus dem Jahre Zweitausend) з 219.000 примірників і Сибір Кеннана з мало що меншим числом примірників. Деякі твори Вальтера Скота розійшли ся в 45.000, а Дікенса в 40.000 примірників. Не диво, що супроти такого великого числа розпроданих книжок може Рекляма продавати свої видання дуже дешево, бо по 10 (у нас по 12) кр. за випуск. І коли-б нині хотів хто закупити цілу бібліотеку Рекляма, він заплатив би за 4.000 випусків лише 400 зл., маючи за них значну домашню бібліотеку, в якій заступлена і наука і штука і красна література і навіть практичне господарство, бо тут є і куховарська книга і підручник гри в шахи і словники головних язиків і тексти найважніших законів і т. и. У нас у Галичині майже кожний інтелігентний Русин знає Реклямову бібліотеку, читав та купував щось із неї. Призвичасний до дешевости її видань, він підносить крик на кожду руську книжку, що не так дешева і не купує її тому, незважаючи на те, серед яких відносин друкують ся наші книжки. Коли пр. Видавнича Спілка видала роман Кнута Гамсуна Голод і поклала на нього ціну 90 кр., багато людей жалувало ся, що книжка за дорога; але що вони сказали би, коли-б довідали ся, що той самий роман у німецькій перекладі коштує 2 зл. (розуміть ся, не у Рекляма)? Коли-б же такому невдоволеному з ціни наших книжок прийшло ся купувати російські видання або й польські, найблизші нам, то що тоді він сказав би? Я наведу от хочби такий приклад, що Пшибишевского »Z cyklu wigilij« коштує 1 зл.; видане Видавничою Спілкою коштувало би 25—30 кр. Деж низькі ціни? Таких прикладів можна навести дуже багато. Виходить отже з порівняня, що наші видання дуже дешеві, а факт сеї можна

пояснити лиш тим, що наші автори не беруть ніяких гонорарів, через що видавець друкуючи книжку, накладає на неї таку ціну, аби відобрати гроші за наклад, тай на се жде нераз літами. Коли у нас дійде до того, що кождої книжки буде можна розпродати хоч 1000 примірників у році, тоді можна буде завести таке дешеве виданє як Рекляма. Але для того треба вперед привикнути кождому інтелігентови читати як найбільше.

Російська преса. Величезна російська держава зі 130 міліонами душ має заледви 779 газет і часописий (не враховуючи тут Фінляндії) так, що одна припадає на 167.000 душ. Яке се мізерне число в порівняно з числом населеня, побачимо, коли порівнаємо число часописий з числом людности в иньших державах. Німеччина приміром має 6.500 газет і часописий, отже кожда припадає на 8.000 душ; американська держава Мічиген має знов аж 800 періодичних публікацій на 2.100.000 душ; там припадає проте одно виданє на 2.600 душ. Головною причиною слабого розвою російської преси є очевидно цензура. З 779 видань друкують ся в російській мові 623, в польській 65, німецькій 42, естонській 11, французькій 8, латинській 9, вірменській 6, георгійській 5, жидівській 2. Деякі часописий появляють ся рівночасно в двох або більше мовах, приміром у російській, німецькій і польській 2, російській, німецькій і латинській 1, російській і турецькій 1, російській і татарській 1, російській і французькій 1. В українській мові на 25 міліонів українського населеня нема ні одної часописий! Побіч часописий, що появляють ся правильно (що дня, що тижня, що два тижні, що місяця і т. д.) виходять у Росії і такі часописий, що появляють ся неправильно («кілька разів тижнево», «кілька разів річно»). Розширене російських часописий також не дуже значне; найбільше примірників розходить ся »Ст. Петербурської Часописи«, коло 40.000, за нею йде »Московській Листок« з 35.000 примірників і »Московскія Вѣдомости« з 30.000 примірників.

II. Нові книжки.

История України-Руси Написав М. Грушевський. Том II. XI—XIII в. (Збірник історично-філософичної секції Наук. Тов. ім. Шевченка. Т. X.). У Львові,

1899. Накладом Наук. Тов. ім. Шевченка. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. II+403 великкі 8^о. Ціна 2 зл. (4 корони), на ліпшій папері 2⁵⁰ зл. (5 кор.),

в гарній оправі 3 зл. 20 кр. (6 кор. 40 гел.). Зміст: Вступне слово, ст. I. — Пояснене скорочень, ст. II. — I. Ярослав, ст. 1—33. — II. Росклад руської держави в XI—XII в., ст. 34—91. — III. Упадок Київ, ст. 92—182. — IV. Перегляд поодиноких земель: Київщина (в додатку — Турово-Пинська земля), ст. 183—228. — V. Чернігівщина й Переяславщина, ст. 229—267. — VI. Степи, ст. 268—306. — Примітки до поодиноких глав I—VI, ст. 307—372. — Генеальгічні таблиці і мапи. Важливі похибки. Показчик імен і річей. Зміст, ст. 373—403.

Уїлліям Шекспір. Гамлет, принц данський. Переклад П. А. Куліша. Виданий з передмовою і поясненнями Др. Ів. Франка. Накладом Українсько-Руської Видавничої Спільки, зареєстрованої спільки з обмеженою порукою у Львові, 1889. Ст. XXIII+172. Ціна брошурованого примірника 70 кр., оправного 90 кр. З отсим, десятим з ряду, випуском розпочала Видавнича Спілька друкувати драми Шекспіра в перекладі Куліша, яких в посмертних паперах покійного полишило ся десять. (Диви про те попередню книжку Вістника). На другий випуск Шекспіра призначений переклад «Приборканої Гострухи», що вже складаєть ся в друкарні. Дальші випуски будуть виходити в міру можности. Отсі переклади будуть цінним придбанем для нашої літератури і початком повного видання творів Шекспіра, яких потреба даєть ся вже здавна відчувати.

Национальна Бібліотека. Ч. I. Кароль Кавці. Народність і її початки з додатком В. Будзиновського. Накладом Українсько-Руської Видавничої Спільки, зареєстрованої спільки з обмеженою порукою у Львові, 1899. Ст. 68, 8°. Ціна 30 кр. Під таким наголовком вийшла перша книжочка нової серії видань «Видавничої Спільки», в якій будуть містити ся твори з області економії, історії, політики і т. д. На найблизші випуски призначені переклади з Фасербаха і Енгельса, а також оригінальні праці. Сі книжочки будуть виходити незалежно від белетристичної серії, в неозначенім вправді з гори речинци, але по можности як найчастійше.

Суспільні верстви Галицької Русі XIV—XV в. Розвідка Івана Линниченка. (Руська історична бібліотека. Видає Наукове Товариство ім. Шевченка. Том VII). У Львові, 1899. Накладом Товариства.

З друкарні Наук. Товариства ім. Шевченка. Ст. 268, великої 8°. Зміст: 1. Вступне слово редакції. Ст. III—IV. 2. Вступне слово автора. Ст. V—VI. 3. Друкарські помилки. Ст. IX. 4. Глава I: Політика польських королів і доля давнього руського боярства у Галицькій Русі XIV—XV ст. Ст. 1—73. 5. Глава II: Доля селянської людности у Галицькій Русі XIV—XV ст. Ст. 74—216. 6. Глава III: Міщанство в Галицькій Русі XIV—XV ст. Ст. 217—247. 7. Показчик. Ст. 249—268.

Гергарт Гауптман. Гануся. Переклад Антін Крушельницький. Львів. Накладом А. Хойнацького. З друкарні В. А. Шийковського. 1899. Ст. 81. Ціна 50 кр. Є се відбитка з фейлстонів Руслана.

Наше Педагогічне Товариство, що розвинуло останніми часами таку живу діяльність в напрямі видавання книжочок для дітей, яких брак давав ся сильно відчувати, видало сього місяця знов нові чотири книжочки. От вони:

Дарунок для дітей. Оповідання Стефана Пятки. (Ч. 70. Видане Руського Товариства педагогічного). Львів, 1899. З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка. Ст. 92 малої 8°, ціна 20 кр. Зміст: 1. Китайська яблінка. 2. В останній лаві. 3. Хрущі, 4. Подарований кальш. 5. Настунина пригода.

Оповідання Михайла Коцюбинського. (Ч. 72. Видане Руського Товариства педагогічного). У Львові, 1900. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 48, 8°. Ціна 20 кр. Зміст: 1. Вечір. (Стих). 2. Маленький грішник. 3. Харитя. 4. Завидущий брат. Казка з народного поля. (Стих). 5. Ялинка. Різдвяне оповіданє. 6. Наша хатка. (Стих). 7. Сьвяттяй вечір у Христа.

Оповідання Олександра Катренка. (Ч. 73. Видане Руського Товариства педагогічного). У Львові, 1900. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 56, 8°. Ціна 20 кр. Зміст: Дитячі згадки. 1. Як я вивчив ся верхи їздити. 2. Наш ішак. 3. Пригода моя з жабою. 4. Пригода моя з дрофою. 5. Пригода моя з вовками. 6. Пригода моя з зайцями. 7. На пасіці. 8. Пригода моя з дикою качкою.

Казки Андерсена. Четверта часть. (Ч. 75. Видане Руського Товариства педагогічного). У Львові, 1900. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 56, 8°. Ціна 25 кр. Зміст: Снігова краля.

1. Про нечисту силу й свѣчадо. 2. Про маленького хлопчика і маленьку дівчинку. 3. Про квітовий садочок у жінки, що парувати уміла. 4. Про принца й принцесу. 5. Про маленьку розбишачку. 6. Про Лапланку і Фінку. 7. Про чертоги снігової кралі, про те, що в них стало ся далі.

Зоологія на низші кляси шкіл середних. Написав Іван Верхратекій, у Львові, 1899, ціна оправленого в полотно примірника 1-30 зл. Се друге виданне підручника, де в чім змінене проти першого, що вийшло 1895 р.

Живі Струни. Під такою назвою почали видавати д. А. Крушельницький і В. Старосольський нову белетристичну бібліотеку, в якій крім перекладів задумують містити також оригінальні твори. У першій випуску вийшов отсей твір: Станіслав Пшибишевський. Із циклю вігилії. Переклав А. Крушельницький. З друкарні Ставропільського Інститута. Ст. 41, 8^о. Ціна 30 кр. Є то твір звісного провідника польських декадентів, що зпершу писав по німецьки. Видане на зверх гарне, щож до вартости самого твору то постараємо ся про неї дещо сказати при иньшій нагоді.

Якъ робити гроши. Написавъ Стефанъ А. Кушніръ. Коломья, 1899. Черенками і накладомъ М. Бълоуса. Ст. 40, малої 8'. Ціна 15 кр. Оповідане написа-

не зовсім шабльоново і нагадує собою московські лубочні видання. Мова оповідання з українським підкладом, але що далше — трудно означити; треба-б хіба переводити окрему аналізу. Для прикладу вистане зачитувати кілька слів: привель, пріодѣлся, хоръ пѣлъ — але рівночасно: слухавъ, молився, бився; далше: онъ, или, отрада, процента, придбавъ-емъ, хочеть, сдѣлали, начали о чемъ то толковать і т. д.

Омелько Цуциня. Оповідане Олександра Катренка. (Відбитка з Руслана). Львів. Накладом А. Хойнацкого. З друкарні В. А. Шийковського. 189-1. Ст. 143, 8'. Ціна 40 кр. Отсе видане зроблене так недбало, як рідко де подібне можна подібати. Кому приписати вину злого, не знаємо, в усякім разі редакція Руслана відповідає за те, що в таким виді пускає щось у свѣт.

Нові музикалії. «Любимья Украинскія пѣсни» для фортепьяно въ 2 руки, аранжироваль В. Заремба: «Въ кинци гребли шумлять вербы» ц. 60 к. «Запорожская пѣснь» і «Гей-же вы, хлопци, слави молодци», ц. 60 к. «Зибрали ся вси бурлаки», ц. 60 к. «Реве та стогне Днипръ широкий», ц. 50 к. у Київі. «Сбырнычокъ украинскихъ писень съ нотами». Ц. 20 к., съ перес. 25 к. Складъ типографіи Е. И. Фесенко. Одесса, Ришельевская, № 47. Видане друге.

III. З газет і журналів.

Австро-руські справи в освітленню російських газет. Д. «Новый Одесситъ», у ч. 217 «Одесского Листка» умістив чималий фелетон присвячений майже виключно австро-руським справам, під тит. «По славянскимъ землямъ». Питання, яких дотикаєть ся д. «Новий одесситъ» самі собою вельми цікаві: Русь угорська і її невідраднa доля. Угро-руський «Листок» і його мова. Румунізація «рускої» православної церкви в Буковині і газета «Православная Буковина», сварка між рускою пресою і де-що про неї. «Віче» (академічне) у Львові і русько-український університет. Гриць Гарматій. На превеликий жалъ д. фелетоніст завзятий москвофіл. Тому у нього головніші органи друку, «истинные выразители прикарпатскаго русскаго народа» — «Галичанинъ», «Живое

Слово, Русское Слово, Страхопудъ. Правда, він згадує і про иньші часописі. Там є, каже він, ціла обширна література, так звана «русько-українська», «желающая быть самостоятельной» і окремою від загально-руської, яка утворюєть ся полонофилами — сепаратистами на дійсне «чудовищномъ кованномъ языкѣ». Автор згадує про «Дѣло», Руслан, Літер. - Наук. Вістник. Стежачи за сими й за попередніми, автор «содрогаєть ся и печалится» з приводу їх незгоди. Що-ж до віча в справі засновання русько-українського університету, то д. Одесситові воно цілком не до вподоби, а разом з ним і д. Гарматій. Кінець кінців автор переконаний, що увесь славянський свѣт проійнятий тою думкою, що всій Славянщині потрібний один «общелитературный языкъ» і що сією

мовою без сумніву буде «великоруській язикъ». Щасливі ті, у кого нема по надсе ніякого иньшого бажання.

Словінська ілюстрована часопись «Dom in Svet», що виходить у Люблянї, почала друкувати статі про нашу літературу п. н. «Črtice iz maloruske književnosti». Автором їх є д. Подравский. У 21 числі з першого падолиста говорить ся про Шевченка, від молодих його літ до знайомости з Кулішем і Костомаровом. Статя написана дуже тепло і прихильно до нашого поета. У 22 числі оповідає автор про Кирило-Методієвське брацтво та про дальшу судьбу і смерть Шевченка. Довше затримуєть ся над характеристикою і діяльністю Куліша. Дальше переходить до письменників 60—70 років і згадує про звисну заборону друку українських книжок та часописей у Росії, видану 1876 р. Згадавши ще окремо про Руданського, Мордовця і Стороженка, переходить до Галичини і згадує про засноване Галицько-руської Матиці, першої часописи «Зоря галицька» та номінацію Головацького професором української мови і літератури на львівськїм університеті.

«Das litterarische Echo» у випуску з 15 жовтня згадує в рубриці «Kleinrussland» про наш журнал, зазначаючи статі: В. Гнатюка про угорських Русинів, причинки до біографії Шевченка і дра І. Франка про К. Ф. Масра. Дальше згадує про ново założену часопись «Будучність»,

де підносить статю І. Труша про Стефаніка.

Кіевская Старина надрукувала в 10 кн. за сей рік по українськи нову драму Михайла Старицького п. н. «Остання нічъ». Исторична драма въ двохъ картинахъ. М. Старицького. Ст. 50—92.

У двох фелетонах російської часописи «Казбекъ» (чч. 582 і 584) надруковано в перекладі д. Марка К—ка оповіданє Гр. Коваленка п. н.: «Н а р о д н ы я п ѣ с н и. Разказъ Г. А. Коваленко. Изъ украинскаго. Взято изъ «Литературно-Наукового Вистнъка».

Сѣверный Курьеръ. Починаючи від 1 (13) падолиста в Петербурзі видаєть ся нова щоденна політична і літературна газета «Сѣверный Курьеръ». Підвалиною свого світогляду «С. Курьеръ» покладає ідею одности європейської цивілізації, яка не виключає основ національної окремішности. Редакция ставить собі метою сумлінне і безсторонне досліджуванне руського життя і освітленне в душі справедливости і розвитку горожанства. Звертаєть ся також увага на виясненне і заведенне правильних відносин між центром і окраїнами на основі цілковитого признання і поважання прав особистих, національности і принципа віротерпимости. Програма, як бачимо, дуже інтересна; побачимо, як то вона виконуватиметь ся в дійсности. Редакторами стоять: Кн. Барятинський і К. Арабажин.

IV. Персоналія.

Петро Олександрович Лашкарев. Дня 28 серпня помер професор Київської Академії і Університету П. О. Лашкарев. Небіжчику належать деякі праці по історії та археології України, а крім того він брав участь в таких поважних наукових інституціях, як «Общество Нестора-Лѣтописца» та «Церковно-археологическое Общество при Киевской духовной Академіи». Небіжчик побачив світ року 1833 в селі Карманові в Курщині, в родині сільського священика. Учив ся він в білгородській духовній школі, в Курській семинарії і нарешті в Київській академії, де і добув курсу р. 1859. Того-ж року Лашкарева вибрано на бакаляра в Київській Академії на катедру канонічного права та церковної архео-

логії, а р. 1866 — на екстра-ординарного професора тих самих наук. Сї науки Лашкарев викладав разом до р. 1869. коли катедру археології віддучено від катедри права і з того часу він викладав саме право. Р. 1885 Лашкарев почав викладати право і на університеті і його професорська діяльність в академії і на університеті тяглась до самої смерті. Після небіжчика лишило ся чимало наукових праць по канонічному праву та церковній археології. З них отсі належать до України: 1) Что осталось отъ древней церкви киевской Спаса на Берестовѣ? (1867), 2) Развалины церкви Св. Симеона и Копыревъ конецъ древняго Киева. (1879), 3) Киевская архитектура X—XII в. (1874). 4) Остатки древнихъ зданій

Кієво-Печерської Лаври (1883, 5) Останки древньої церкви в г. Переяслав' (1889), 6) Соборна Успенська церква в г. Канев' і 7) Дача Кієво-Братського монастиря Церковщина. Розвідки 1—6 надруковано торік окремою книгою під титулом «Церковно-археологічні очерки, дослідження і реферати» (Київ, 1898). С. Є.

Е. Ю. Петрі (некрольог). Дня 28 серпня помер професор Петербурського університета Е. Ю. Петрі. Небіжчик був відомий антрополог і етнограф. Найбільш відомі його праці: «Антропология» (2 томи), «Методи и принципи географіи», «Критический обзор иностранных пособий при преподавании о изучении географіи» та інші. Всі поименовані та інші праці проф. Петрі, друковані по різних російських та чужих місячниках, здобули авторові широку славу талановитого і тямучого ученого. Народився проф. Петрі року 1854 під Петербургом, учився в медично-хірургічній академії в Петербурзі, а потім слухав викладів на заграничних університетах. Р. 1883 його вибрано на професора університета в Берні на катедру географії та антропології, але року 1887 запрошено на таку саму катедру в Петербурзі. Окрім викладів на університеті Петрі останніми часами був президентом «русского антропологического общества» і брав участь в працях «общества охранения народного здравия». С. Є.

Францішка фон Каф-Ессентер. Дня 28 жовтня цього року перервала пасмо свого життя звітна німецька літератка Францішка фон Каф-Ессентер, кинувшись з четвертого поверха готелю на брук у Берліні. Причиною такого розпучливого кроку письменниці були усякі житєві неприємности, головно-ж розлука з мужем і дітьми, та прикри матеріальні відносини. Францішка Ессентер уродилася 2 цвітня 1849 р. в замку Вальдштайн коло Літомішля в Чехах, де її батько був податковим над'інспектором. Приготувавшись з власної волі до іспиту учительки, учительовала якийсь час, але лиш доти, доки не взялася за перо і не стала писати. Її перший роман «Fruen-ehe» виданий 1873 р. (другим накладом вже 1874 р.) визначується не лиш інтересною подією, але й бистрою логікою та енергічним виступом в обороні жіночих прав, хоч обізнане з житєм показується ще послабке. В р. 1875 ви-

дала вона сатиричну поему «Die sociale Revolution im Thierreich». Дуже гарними прикметами визначується її том новель виданий 1882 р. п. н. «Das Sacrament der Liebe», особливо-ж сміливістю порушеного проблему, великим реалізмом і займаючим та бистроумним представлєм. Значне вражє зробив також її том новель п. н. «Wiener Sittenbilder» виданий 1884 р. За ним слідували дуже скорим темпом дальші її письма, і так: 1883 р. вийшов новий том новель «Moderne Helden», 1887 р. роман «Ziel und Ende», 1888 р. збірка новель «Am Abgrund der Ehe». На сїм урвалася її літературна діяльність, а причиною того були неприємні родинні відносини та нервовий розстрій, який слідував за ними, що й викликав такий трагічний кінець письменниці. В р. 1888 віддала ся вона за віденського критика Оттона фон Каф, одначе по кількох літах спільного життя розвела ся з ним і вийшла вдруге за мужа за Павла Блюменрайха, що видавав літературні часописи, а потому пробував щастя в театральнім житті у Берліні, зазнавши одначе гірких розчаровань і неповіджень, покинув жінку і переніс ся на сталий побут до Нью Йорку. Полишена жінка вела неустанну борбу за житє, коли одначе не було виглядів на побіду, змучена і знеохочена скінчила самовбийством. В історії німецької літератури заповнила собі Францішка Ессентер визначне становище. У тих, що її знали, полишила по собі правдивий жалє.

Дня 18 (30) вересня умер в своїм селі Коченці, в Харківщині Микола Лавровський; він був братом звісного фільольога Петра Лавровського. Великороси родом, вони були оба професорами харківського університету; 1854 р. Микола Л. предложив харківському університетови докторську дисертацію: О древнерусских училищах. Книжочка ся зістала ся й досі одинокою науковою працею про староруське шкільництво й не стратила інтересу й досі, хоч автор її за багато дав віри апокріфічним звіткам Татищева. Пізнійші праці Миколи Л. належать до російської літератури XVIII в. Професором харківського університету він був до 1871 р., коли пішов на адміністративну дорогу: був директором ніжинського фільольогічного ліцея, потім ректором варшавського університету і куратором ризького учебного округа.

У. 3 науки і штуки.

Статуя і барельєф Шевченка. Професор скульптури В. А. Беклемишев докінчив велику статую Шевченка, над якою працював уже два роки. Як повідомлює д. Сластьон в «Кієвській Старині» (кн. 9), професор має намір подарувати сю статую в Шевченків музей (як що його буде споружено), або в хату на могилі Шевченка, або-ж нарешті Товариству імені Шевченка. Скульптор Андріолеті почав працювати над барельєфом Шевченка. С. Є.

Пам'ятник Котляревському в Полтаві. В «Полтавск. Губернск. Відомост.» згадується про мармуровий надгробний пам'ятник, ще два роки назад поставлений на могилі І. П. Котляревського. І досі пам'ятник сей стоїть без хреста й огорожі, які вже майже цілий рік приготівлені в майстерській полтавській ремесницької школи. Через що огорожі і хреста не перенесуть на могилу, де їм слід бути, а держать на схованці в ремесницькій школі, невідомо. «Навряд тільки — каже газета — такі відносини до пам'яті Котляревського в'яжуться з тим ентузіазмом, який виявила місцева суспільність в справі утворення фонду для відселення пам'ятника першому українському письменникові».

Селянський хор. Один селянин м. Борисполя (Полтавської губ.), Калита, утворив недавно хор, переважно з селян і селянок. 26 вересня був даний концерт у Переяславі (Полт. губ.) і мав значний успіх. Такі народні хори на Україні цілком нове явище. («Кієвлянин»).

Український театр у Росії. (Доповнене звісток поданих у кн. XI).

Бендери. 29 вересня трупа М. К. Ярошенка виставляла драму Карпенка Карого «Безталанна». Товариство гадає лишити ся тут на 4 вистави, а потім перенестись звідси до Кишинева.

Львів. 14 жовтня трупа Ярошенка виставляла «Циганку Азу». Вистава мала повний успіх. (Новор. Телегр. ч. 7954).

Київ. 17 серпня трупа д. Кропивницького виставляла нову пьесу Лесі Українки «Блакитна троянда». Газетні рецензенти не дуже прихильно обізнались про сю пьесу. В половині вересня до трупи Кропивницького вступила Заньковецька.

При кінці вересня трупа виїхала до Харкова.

Миколаїв (Херс. губ.). В середині вересня тут виставляла трупа д. Ярошенка. Звідси відїхала до Бендер (див вище).

Нижній Новгород. У серпні тут дала вистави трупа Л. Манька.

Ново-Українка (Херс. губ.). Місцеві аматори виставляли на користь місцевої школи задля сестер милосердя пьесу Кропивницького «Пошилися у дурні». Цікаво, що виставою заряджували земський начальник і становий пристав.

Одеса. З 1 (13) жовтня тут дає виставу трупа д. Сусллова. Поруч з українськими пьесами виставляють оперетки по російськи, як напр. «Гейша», «Корневільські дзвони». В трупі видатніші особи такі: Зарніцька, Чарновська; дд. Суслов, Левіцький, Шатковський. Репертуар трохи відновлений. З нових пьес виставляли: «Богдан Хмельницький» Старницького, «Катерину» (Манька), Мати наймичка (Тогобочн.), Загублений рай (Тогобочного), Гаспид, Душогуби, Мазепа (Мирославск. Винникова), Пилип Музика. 17 вересня і 2 жовтня аматори під зарядом д. Горського виставляли для простого народу — переважно фабричних і заводських робітників — «Безталанну» і «Назара Стодолю». Білети були всі розкуплені ще за 2 дні до вистави.

Полтава. Товариство Саксаганського, Садовського і Карпенка Карого пробувало тут 1½ місяця і дало 36 вистав. Окрім інших ставили пьеси: Крути та неперекручуй, Пісні в лицях, Суженого конем не об'їдеш. Зимою трупа Саксаганського і Садовського буде грати цілий місяць у Петербурзі.

Харків. З 1 жовтня почались вистави трупи Кропивницького з участю М. К. Заньковецької. Трупу приймають дуже добре. З нових пьес виставляють ся «Мати Наймичка» (Тогобочного), Запороський скарб (Кропивницького), та інші. З 1-го листопада трупа має грати в Одесі.

Херсон. 26 вересня і 3 жовтня виставлялись для народу аматорами пьеси: «Шельменко Денщик» і «Невольник».

Київ. Трупа Кропивницького, з 2 мая і по 12 вересня дала 107 вистав — виставлено було 42 пьеси, з них найчастіш — «Катерина» А—са (10 разів), Богдан Хмельницький — 7 разів, Віт — 5:

решту 1—4 разів. Чистої користи трупа одержала 34.565 р.

Звенигородка (Київськ. губ.). 8 вересня товариство «русско-малорусскихъ артистовъ» під зарядом Пронського, виставляло в місцевім готелю «Невольника» Кропивницького, а раніш 6-го — «Святанне на Гончарівці». Трупа пробувала в Звенигородці кілька тижнів.

Театр на селі. 16 жовтня на загальних зборах членів одеського товариства аматорів науки, літератури і штуки І. Л. Руденко склав відчит: «Театр на селі». Автор відчиту занотував той факт, що на селі не має придатних розривок. І досі на всю Росію тільки в одному лише с. Поздниках (Полтавськ. губ.), завдяки праці д. Кропивницького, відомого українського артиста, нині існує театр, де правильно дають ся вистави на «доступній» народови (розуміють ся українській) мові. (Як ми раніш зазначили — такі-ж правильно організовані народні трупи є ще в двох пунктах: с. Троїцьке (Полт. губ.) і м. Ромни (Полт. губ.) (Каменев). Щоб зладнати виставу, треба усунути часом чимало перешкод. Тяжко розплутати питання про те, яким чином одержати дозвіл на виставу. Також треба подумати добре і про місце для сільського театру. А то також не легко обрати псу для вистави. Автор зазначив, що конче треба скласти каталог псе найбільш придатних для сільських вистав, а також видати брошуру про державні розпорядження що до справи здобування дозволу для народніх вистав. Відчит викликав оживлену дискусію. Оден із опонентів між иньшим висловив ся, що в сільському театрі бажано було-б щоб приймали участь вірцеві талановиті драматичні виконавці. Розуміють ся, річ була-б не зла — тільки де тих талантів узяти. Нам здасть ся, що при не широких естетичних вимогах сільського люду, усякий, хто тільки візьметь ся до сієї справи з любовю та енергією, зможе досягти найкращих результатів. *В. в.*

Нова українська трупа театральна. Російська газета «Казбекъ», що виходить у Владикавказі подає в дописі (ч. 582) з м. Грозного звістку про українську трупу театральну під зарядом д. Пономаренка. Представлена дає трупа майже що дня і на них ходить публіка дуже охочо. Трупа грає на місці вже більше як місяць: того не доказала ще досі ніяка иньша трупа у тій місцевості; утікала звичайно по кількох представленнях, пізнавши,

що «не зробить каси». До найліпших сил в групі належать: Д. Кохановська, що визначаєть ся незвичайно простою, але прекрасною грою, д. Калина і недавно заангажована д. Корсакова, що володіє найкрасшим голосом змїж усього жіночого персоналу. На чолі мужеського персоналу треба поставити д. Пономаренка (комічні ролі) і Рудикова; останній визначаєть ся не лиш доброю грою, але й сильним і приємним голосом. Трупа має власний хор і невеличку, але не злу струнну оркестру. Репертуар трупи на стілько обширний, на скілько се можливо для українського театру в Росії. В кождім разі всі найліпші українські пєси — драми і оперетки — увійшли в нього. Доходи трупи, як на Грозне, навіть дуже значні.

Міжнародний з'їзд фольклористів у Парижі 1900 р. В часі великої світової вистави в Парижі, від якої відділює нас лише кілька місяців, відбудуть ся найрізнішші наукові конгреси в окремо призначеній до того палаті на площі вистави, а між иньшими і конгрес фольклористів. Відозва, що запрошує на сей з'їзд, підписана председателем організаційної комісії К. Бокіє і секретарем Павлом Себільо, звисним ученим фольклористом. На відозві підписані вже місцеві члени з'їзду; між ними подибуємо такі імена, як: Д' Арбуа де Жібанвіль, Бассо, Бонапарт Ролянд, Брєаль, Коскен, Гедоуа, Амі, Лєжє, Гастон Парі і иньших. Почесним председателем з'їзду буде Гастон Парі, дійсним К. Бокіє. З'їзд буде складати ся з двох секцій: І. Устня література і народня штука. ІІ. Пережитки. На першій буде говорити ся про: а) Початок, розвій і мандрівки прозових народніх оповдань. б) Те саме про народні пісні як з боку змісту, так і мелодий. Відносини їх до штучних творів. Те саме про театр. в) Те саме про народні рисунки і різьби, строї, забавки, прикраси. На другій: а) Про звичаї і образи при родинах, весілю, смерті. б) Про честь складану звірям, каміням, деревам, жерелам. в) Про честь віддавану святим. г) Про пережитки в народній медицині і чарах. Дуже пожаданий був би перегляд наукового руху з тих областей від 1889, то є від першого з'їзду фольклористів. З'їзд відбуде ся між 10 і 12 вереснем 1900 р. (буде тревати отже всього три дни). Французька мова буде урядова, у відчитах і промовах можна буде уживати ще німецької, англійської, італій-

ської і латинської мови; зміст промов і рефератів треба подавати по французьки. Відчити належить вислати до секретаря до 1 липня 1900 р. Вони не можуть в часі з'їзду тревати довше, як чверть години. Хто хоче бути членом з'їзду, має зложити наперед 12 франків, за що дістане справоздання і видання з'їзду. Зголошення висплать ся на адресу генерального секретаря з'їзду Павла Себілью у Парижі (P. Sebillot, Boulevard St. Marcel, 80); гроші на адресу касєра А. Certeux, rue Vanquelin, 13.

Міжнародній конгрес для історії релігій. В Парижі підчас вистави 1900 р. має обік інших відбутися також міжнародній конгрес для історії релігій в днях від 3 до 9 вересня. Із друкованої програми сего конгресу виймаємо деякі інтересні деталі. «Конгрес має мати виключно науковий, історичний характер. Історія релігій, що в XIX віці дійшла до повного розвою, займає видне місце в довгій ряді здобутків людського духа, зроблених протягом сего віку. Вона подає з кожним днем важніші причинки до пізнання минувшини людського роду і кидє чим раз яркіше сьвітло на великі задачі морального і суспільного життя. От тим то для всіх тих, хто бажає її розвою, важно пізнати себе взаємно і порозуміти ся про дороги і способи, щоб здобути для сеї науки ширше місце в університетському навчаню і обговорити разом деякі спеціальні точки, що тепер є на деннім порядку». Комісія, що займає ся устроєнем сего з'їзду обертає ся до всіх приятелів історії релігій, істориків, теологів, фольольогів, соціологів, етнографів, фолькльористів і т. и. з проханєм зібрати ся як найчисленнійше. Заяви про участь у конгресі треба посилати на адрес: M. M. Jean Bévike et Léon Marillier, secretaires de la Commission de Congrès international d'histoire des religions, Paris, à la Sorbonne. Вкладку в квоті 10 франків треба посилати на адрес: M. Philippe Berger, Paris, quasi Voltaire, 3. Кожний учасник повинен заявити також, у якій секції хоче прийняти діяльну участь. Секцій буде 8: 1. для релігій нецивілізованих і для релігій американських перед Колумбом; 2. для релігій далекого сходу (Китаю, Японії, Монголів, Фіннів); 3. для релігій Єгипта; 4. для релігій тзв. семітських

(Ассиро-Халдеї і передньої Азії, Жидів і Ісламу); 5. для релігій Індії і Ірану; 6. для релігій Греції і Риму; 7. для релігій Германців, Кельтів і Словян і для предісторичної археології Європи; 8. для історії християнства (поділи: перші віки, середні віки, нові часи). Кожний учасник одержить за дармо всі справоздання і публікації конгресу. Реферати і дискусії будуть вести ся на мовах французькій, латинській, німецькій, англійській і італіянській. Реферати і комунікати призначені для конгресу повинні бути вислані на руки секретарів до 1 липня 1900 р. Вони можуть бути написані на котрій будь із згаданих мов, тільки латинськими літерами. Члени конгресу будуть користувати ся на залізничних надзвичайними полекшами в ціні білетів.

Замовлення від шкарлятини. В Сквирському повіті (в Київщині) ціле літо лютувала страшна пошесть — шкарлятина. Щоб рятуватись від неї, місцеві «шентухи» склали о-таке замовлення спеціально проти сеї хвороби:

Сотвори, Господи, боляшому милостиню,
Нехай пресьвятий архангел візьме хворостину
Із пресьвітлого золотого райського тину,
Да прожєне од дитини злу ю шкарлятину,
Од раба божого у купелі хрещеного.
Од усіх гріхів Христом Богом одпущеного.
Попрошу я сьвяту Матір Божую Гидельську.
Щоб прогнала шкарлятину, злу хворобу
Із дитини шкарлятинної, шкарлятинної,
Сьвятий Хрестителю Іване, славний Педречечу,
Очисти од шкарлятини груди, шию й плечі.
А ви всі сьвяті угодники Божії многі,
Очистіть слабенькому од пухлятини ноги,
Нехай раб Божий болящий, в купелі хрещений.
Піде у храм Божий, молитвами осьвещений,
І там нехай він щиро Господа Бога молить,
Да на вік Господь того од болісти уволить.

Одна баба оповідала, що на власній вуха чула, як розмовляли в лісі гриби. Старий гриб оповідав молодшим, що сього року буде велика сила грибів по лісах, та гробів по селах. (Сынъ Отечества, ч. 245).

VI. Із суспільного життя.

Еміграція з Галичини. За останні чотири роки виемігрувало з Галичини, до Америки, як подають реляції галицького намісництва, 33.571 душ. З того припало на східні повіти 23.529 душ, на західні 10.932. В поодиноких роках представляла ся еміграція так :

Роки:	Східні пов.	Захід пов.	Разом:
1896	9.389	2.804	12.193
1897	4.633	1.123	5.766
1898	4.604	3.128	7.732
1899	4.903	2.977	7.880

Найсильніша еміграція у східних повітах (руських) була отже 1896 р. у західних 1898 р. Найслабша еміграція у східних повітах була 1898 р. у західних 1897 р. Кілько емігрувало в тім часі

Русинів, а кілько Поляків, того не кажуть реляції намісництва. Коли візьмемо одначе на увагу, що зі східної Галичини емігрував переважно руський елемент, а з західної польський, але з великою примішкою Русинів з гірських повітів, то можемо приймати напевно, що всіх Русинів емігрувало що найменше $\frac{3}{4}$. На таке число зменшив ся проте руський елемент у Галичині.

Голодіяство. Мелітопольске (Тавричеської губ.) повітове земство з приводу неврожаю в своїй місцевости, звернулось до уряду з просьбою закрити на оден год в повіті усі казенні горілчані шинки. Але йому відмовлено з тим, що се повело б тільки до розвитку тайної продажі горілки.

VII. Від редакції.

Відповідь п. Вахнянинови. П. Вахнянин почув себе діткненим на своїй чести тим уступом остатнього „Листа з над Полтви“ д. Observator'a, помішеного в XI кн. нашого Вістника, де говорить ся про »засноване нової руської катедри на львівськїм університетї, призначеної для д-ра Студинського, в відплату за вірну службу його тестя, одного з проводирів правительственной купки Русинів, пос. Вахнянина«. Він написав у 248 ч. „Руслана обширну Відповідь Observator-ови“, де оповідає історію заснованя тої катедри з деталями, яких Observator не міг знати, промовчуючи деталі, що кидають иньше світло на цілу справу, а в кінці добирає особистих акцентів. Пос. Вахнянин поперед заявляє, що Observator — не хто другий, як проф. Грушевський, а потім добачує в словах Observator'a зневагу для себе і в св'ятім обуреню відзиває ся ось як: „Моєї чести Ви не годні нарушити, бо Ваші низькі інсинуації не досягнуть мене, хоч би Ви як силували ся понизити мене в очах Русинів. Ви-ж самі признаєте, що формальна ініціатива до заснованя сеї катедри вийшла від митрополичого ординарія, а коли Вам дальші заходи руських послів в сїй справі не звісні, то лучше було мовчати, ніж пускати ся на здогади і нарушати честь мою, котрої Ви мені

не дали і котру Вам нарушати не вільно“. Читача не ознайомленого з темпераментом і особою п. Вахнянина мусять відразу вдарити дві річі в його реплії. Яким правом п. Вахнянин ідентифікує Observator-a з проф. Грушевским? І на якій основі він ігноруєчи Observator-a обертає ся особисто до проф. Грушевського зі своїми докорами? Так не водить ся між цивілізованими людьми і в цивілізованій журналістиці, а хто так поступає, той сам себе зневажає. Поки псевдонім Observator-a не відкрила редакція або сам автор, д. Вахнянин маючи які претенсії до Observator-a повинен був звернути ся до редакції. А проф. Грушевський сам не має обовязку відповідати за Observator-a. А по друге: від коли то п. Вахнянин уважає роль правительственного посла нечесно для себе? Ми не чули доси нічого про те, щоб п. Вахнянин переходив у опозицію. Значить, він як був, так і є доси правительственным послом і ми не розуміємо чого йому тут ображати ся? І які то інсинуації кинув Observator на п. Вахнянина, що могли би понизити його в очах Русинів? Він же не сказав, що п. Вахнянин старав ся добути сю катедру для свого зятя, а коли само правительство хотіло зробити п. Вахнянину сю приємність і для того навіть, як він каже, схотіло

заснувати сю катедру „в ширших розмірах, ніж того домагався пок. кардинал“ або університет, так що замість катедри старославянської явилася катедра „для руської мови і літератури з спеціальним углядженем мови церковної і її літератури“, то чим се все дотикає п. Вахнянина? *Редакція Літ.-Н. ук. Вістника.*

В справі одної рецензії. Подана в X кн. Літерат.-Наукового Вістника рецензія на статтю І. Кокорудза »Взаємини між старорускими законодавчими пам'ятниками« викликала ряд статей д. Кокорудза в »Ділі« (почавши від ч. 231). Між иньшим він підносить, що згадана рецензія »появилася без відомости начального редактора проф. Грушевського, що тогді не був у Львові«. Супроти сеї замітки, що дає неправдиве розумінне редакційної організації Л.-Н. Вістника,

мушу піднести, що я зовсім не начальний редактор, і такого нема в Л.-Н. Вістнику, бо його редакція складається з трох рівноправних членів, а я, як член не платний, беру в редакційній роботі стільки участі, скільки дозволяють мені иньші заняття, тож і не все, що друкується в Вістнику, переходить через мої руки: тому не було нічого неправильного в тім, що згадана рецензія вийшла без моєї відомости. Може бути, як би перейшла через мої руки, стилізована була-б трохи лекше, але з самим змістом язикових заміток можу тільки годити ся, та дивувати ся, що д. Кокорудз відповідав на них таким пристрасним і огірченим тоном. Се показує, що у нас, на жаль, язикові питання ще не дозріли до дебатовання. *М. Грушевський.*

Для російських передплатників. З огляду на труднощі, які заходять у висиланню грошей з Росії зі скасуванням там дрібних паперових грошей, Наукове Товариство імени Шевченка, маючи комісовий рахунок з книгарнею Кієвської Старини у Києві (Безаковська 14), з днем 20/X (1/XI), отворило при ній рахунок для всяких виплат Товариству. Отже від сього дня почавши згадана книгарня буде приймати передплату на Л.-Н. Вістник і всякі иньші виплати Н. Товариству, квітуючи їх друкованим квітком з книги Товариства (»Книгарня К. Ст. на рахунок Н. Товариства ім. Шевченка одержала«...). Всякі евентуальні спори рішають ся таким квітком сторони. Книгарня одначе обмежує ся тільки прийманнем грошей, хтож би не одержав чого, має звертати ся **просто** до Наукового Товариства. З огляду, що книгарня К. Ст. буде здавати рахунок Товариству серед року раз на місяць, інтересовані особи, аби швидше полагодити справу, звольте свій квіток відсилати до Товариства.

Заразом подаємо до відомости, що з днем 20/XI (1/XII) с. р. Товариство не буде приймати у виплатах паперових грошей, що виходять з уживання з кінцем року (по 1 і 3 рублі всіх, а по 5, 10 і 25 руб. — старої форми).

ЗАПРОСИНИ ДО ПЕРЕДПЛАТИ
 на третій рік видання
ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК.

В р. 1900 „Літературно - науковий Вісник“ буде виходити під тою самою редакцією, що й доси, в такому самім обемі і на таких самих умовах.

Редакційний комітет складають: *проф. М. Грушевський, В. Гнатюк і др. Ів. Франко.*

За редакцію відповідає *В. Гнатюк.*

Передплата платна у Львові вносить :

В Австрії з пересилкою на чверть року	5	корон
„ „ „ „ пів „	10	„
„ „ „ „ цілий рік	16	„
В Росії „ „ „ „ „	8	рублів.

В иньших державах по обчисленю пересилки.

Поодинокі книжки коштують по 2 кор.

Першого річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 6 зл. (6 руб.) можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей, що їх продовження містять ся в сих книжках. Другий річник можна дістати по ціні передплати.

Редакція і адміністрація у Львові, ул. Чарнецького ч. 26.

Всякі виплати для Наук. Товариства ім. Шевченка, в тім числі і передплату можна посилати також на адрес книгарні „Кіевскої Старини“, Кієвъ, Безаковская 14, котра одержане грошей буде посьвідчувати сторонам друкованими квітками з книги Товариства. В такім разі інтересовані, замовляючи або реклямуючи Вістник або иньші книжки з нашого Товариства, зволять прислати в листі такий квіток одержаний від книгарні К. Стар., і все замовлене вишлеть ся їм зараз. Надіємо ся, що таким способом зробимо нашим передплатникам у Росії велику догідність.

З усякими реклямаціями треба звертати ся не до книгарні „К. Старини“, а до адміністрації Літ.-наук. Вістника.

Оглядаючи працю редакційного комітету за 1899 р. просимо звернути увагу поперед усього на значне розширенє змісту журнала через заведене багатої, дрібним друком складаної хроніки, що саме вже значить стілько, як коли би до кожної книжки додано ще один аркуш друку звичайним письмом. Надто з вдовolenєм можемо піднести, що наш Вістник і сего року так як і попереднього був головним огнищем літературної праці на обшарі всеї української нації, що в ньому поміщували свої праці майже всі виднійші із наших старших письменників, а надто появило ся сего року кілька нових, що подають гарні надії. Досить буде сказати, що в сьому році Л. Н. Вістник помістив праці 55 українських письменників по части оригінальні, по части перекладані, далі подав перекладом твори 35 чужомовних письменників. Про багатство змісту другого річника нашого виданя може сьвідчити факт, що подано в ньому чотири більші повісти, 77 дрібніших новель, ескізів і нарисів, три драми, шість більших поем, 98 дрібних поезій, 11 характеристик сучасних письменників, три критичні розбори літературних творів, пять нарисів про змаганя і стан ріжних відділів літератури і штуки, кілька розвідок з обсягу естетики, психології і соціології і систематично ведений огляд важнійших сучасних подій у нашім літературнім і суспільнім житю.

Редакційний комітет складає щиру подяку всім нашим письменникам, що своєю працею причиняли ся так щиро до наданя Літ.-наук. Вістникови тої живости, ріжnorodности і багатства змісту, з якими він може без сорома показати ся в гурті сучасної европейської журналістики і просить їх не покидати його й на далі. На жаль фінансовий стан нашого виданя ще не є такий, щоб Наукове Тов. ім. Шевченка, видаючи його, могло рівночасно гонорувати працю всіх його співробітників. От тим то воно звертає ся до широкої громади з просьбою — запомогти се виданє як найчисленнійшою передплатою і уможливити йому не тільки покриванє коштів друку і редакції без дефіциту, але також чим раз красший розвій.

